

תחייתה של עילת "מות הנישואין": שיטת רבינו ירוחם בבית הדין הרבני

מאת

שי זילברברג* ועמיחי רדזינר**

אחת ההתפתחויות החשובות ביותר בדיני הגירושין ההלכתיים הנהוגים במדינת ישראל, ואולי החשובה שבהן, היא ההסתמכות המאסיבית על שיטת רבינו ירוחם בפסיקת בתי הדין הרבניים. רבינו ירוחם, פוסק חשוב בן המאה הארבע-עשרה, קבע בשם רבו כי במקרה של בני זוג ה"מורדים זה על זה", כלומר מביעים חוסר רצון להמשיך החיים המשותפים, יש לכפות את הבעל לתת גט לאשתו, ואין הוא יכול להשהותו בטיעונים כאלה ואחרים. המאמר מיוחד לדיון בשיטה זו ובתחייתה משנות השבעים ואילך. "תחייה" משום שמאז כתיבתה לפני כשבע מאות שנים היא לא הוזכרה ולו פעם אחת בספרות ההלכה, עד לפסיקת בתי הדין הרבניים בסוף המאה העשרים. המאמר מצביע על חשיבותה של עובדה זו ועל התוצאה, הפרדוקסלית במידה רבה, שהיא זו שאפשרה את השימוש בשיטת רבינו ירוחם בימינו.

המאמר עוקב אחר כניסת שיטת רבנו ירוחם לשיח של בתי הדין הרבניים ומראה כיצד הפכה לשיטה מרכזית ביותר המאפשרת חיוב בגט והפעלת סנקציות על הסרבן (או הסרבנית) במקרים הנפוצים מאוד שבהם אין לבן או לבת הזוג התובעים גירושין עילת גירושין קלאסית מבוססת-אשם אלא רק רצון לסיים את הנישואין, רצון שגם בן או בת הזוג שכנגד שותפים לו במפורש או במשתמע, אולם הם מעכבים את הגירושין מסיבות כאלה ואחרות (בדרך כלל מתוך רצון להישגים בסוגיות הנלוות לגירושין). באמצעות בדיקה שיטתית של דעות כלל הדיינים המכהנים כיום בבית הדין הרבני הגדול המאמר מנסה להציג את היקף השימוש הנרחב בשיטת רבינו ירוחם.

נקל להבין את השפעתה העצומה של התפתחות זו על סוגיית הקושי להתגרש במדינת ישראל. מטבע הדברים היו דיינים שזיהו את שיטת רבנו ירוחם עם העילה המכונה "מות הנישואין" או "קרע בלתי ניתן לאיחוי" (Irretrievable breakdown). המאמר עומד על סמיכות הזמנים המעניינת שבין עלייתה של עילה זו בעולם המערבי ובין כניסת השימוש בשיטת רבינו ירוחם לבית הדין הרבני, ומציע זיקה בין השתיים.

מדובר במהפכה גדולה ביותר בדיני הגירושין הקלאסיים של ההלכה. לא יפלא אפוא כי בקרב בתי הדין קיימת גם אופוזיציה חזקה לגישה הולכת ומתרחבת זו. המאמר מצביע על דרכים פרשניות שונות שבהן הציעו דיינים שונים לצמצם את שיטת רבינו ירוחם וכן על דיינים המתעלמים משיטה זו, ומציע כי בסופו של דבר מתקיים בין מחנה התומכים למחנה השוללים ויכוח עקרוני על אופיין של עילות הגירושין ההלכתיות ועל השאלה אם לאפשר

* עורך דין ותלמיד מחקר בפקולטה למשפטים, אוניברסיטת בר-אילן.

** פרופסור מן המניין, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת בר-אילן.

ההדגשות אינן במקור אלא אם נאמר אחרת; נפתחו ראשי תיבות המופיעים בצייטונים השונים. תודתנו נתונה לרות הלפרין-קדרי, לאבישלום וסטרייך, לצבי זוהר, לבנימין שמואלי וליוסף שרעבי וכן לחברי מערכת משפטים ולעורכים על הערותיהם המועילות. האחריות לכתוב היא כמובן שלנו בלבד.

גירושין "קלים", כלומר גירושין שאינם נובעים מאשם של אחד הצדדים אלא מעצם העובדה כי לנישואין אין תוחלת.

מבוא. א. שיטתו של רבינו ירוחם וגורלה עד ל"תחייתה". 1. בין שיטת רבינו ירוחם לדברי ר' חיים פלאג'י. ב. תחייתה של שיטת רבינו ירוחם ודיון בדעות הדיינים שיסדו את השימוש בה. 1. שיטת הרב צימבליסט; 2. הרב דיקובסקי ו"מות הנישואין". ג. שלילתה של שיטת רבינו ירוחם. ד. דרכי צמצומה של שיטת רבינו ירוחם. 1. הוכחת המרידה ההרדית בראיה מפורשת; 2. כיצד החלה המרידה ההרדית? מרידת צד אחד היא הגורם למרידת הצד האחר; 3. שאלת האשם; 4. התניית הגט; 5. שיטת רי"ו מסייעת לנשים בלבד. ה. היקף השימוש בשיטת רבינו ירוחם. ו. הסיבות לעליית שיטתו של רי"ו. ז. דברי סיום.

מבוא

בפסק דין שניתן לאחרונה בבית הדין הרבני הגדול¹ נידון ערעור על פסיקת בית הדין האזורי שקבעה כי פירוד של כמה שנים, המבטא בנסיבות העניין את חוסר רצונם של בני הזוג בהמשך חיי הנישואין, הוא כשלעצמו עילת גירושין המביאה לחיוב בגט.² כך הציג את הדברים הדיין הרב שלמה שפירא:

לכשנעניין במשמעות פסק דין זה יש לקבוע, בפני בית הדין לא הועלתה עילה כל שהיא המחייבת את האשה להתגרש. וסיבת הגירושין היא המציאות שנוצרה ששני הצדדים אינם רוצים זה בזו. ובכהאי גוונא [=ובכזה מקרה] אין מקום להמשיך הנישואין יהא הטעם מה שיהיה. יסודו של חיוב זה מבואר בדברי רבינו ירוחם.

כוונת הדברים היא שלבית הדין לא הוצגו עילות גירושין "קלאסיות" הכרוכות באשם מצד אחד מבני הזוג (כגון אלימות) או במצב שנוצר אצל האחד ויכול לפגוע באחר (כגון מחלות).³ השבר שאירע בין בני הזוג וחוסר האפשרות לאחותו הם שהביאו את בית הדין

1 ערעור (גדול) 861543/6 (פורסם בנוב, 16.10.2017).

2 במדרג הלשונית שנוקט בית הדין בבואו לפסוק בחביעת גירושין, לשון "חיוב בגט" היא שנייה רק לכפיית גט. להגדרות ולנתונים באשר לפסקי הדין המכילים לשון זו ראו ירון אונגר ואורלי אלמגור לוטן סרבנות גט בישראל – רקע הלכתי, משפטי, היקף התופעה והדרכים לטיפול בה (הכנסת, מרכז המחקר והמידע, 2011); רות הלפרין-קדרי, אריאלה גורנשטיין-פניג וקרן הורוביץ נשים ומשפחה בישראל: דו-שנתון סטטיסטי 77–78 (2016). ההבדל העיקרי בין שתי לשונות אלה, הוא בסנקציות אשר יוטלו על סרבן הגט: כאשר מדובר בכפיית גט, יישלח הסרבן למאסר, ואילו כאשר מדובר בחיוב, יוטלו עליו בתחילה סנקציות קלות יותר אשר מגוונות בחוק בתי דין רבניים (קיום פסקי דין של גירושין) התשנ"ה–1995. מטבע הדברים, יש פער ניכר בין המספרים של פסקי הדין לחיוב ולכפייה. כך למשל בשנת 2015 ניתנו 158 פסקי דין לחיוב בגט, אך רק חמישה פסקי דין לכפיית גט (ראו הלפרין-קדרי, גורנשטיין-פניג והורוביץ, שם, בעמ' 78).

3 לפירוט עילות אלה ראו בנציון שרשבסקי ומיכאל קוריןאלדי דיני משפחה כרך ב 589–637 (2016). לדיון בשאלת דרישת האשם בגירושין ההלכתיים מוקדש חיבור ראו אבישלום וסטרייך הזכות לגירושין: גירושין ללא אשם במסורת היהודית (2014) (להלן: וסטרייך הזכות לגירושין) (וראו במיוחד את הפרק הראשון לצורך הגדרת עילות הגירושין ושאלת האשם).

לחייב את האישה להתגרש. בהמשך פסק הדין מופיע פירוט על עילה זו של רבינו ירוחם (להלן: רי"ו):

ונראה לומר כפי מה שכתבנו במקום אחר שחייב הצדדים בגט היכא ששני הצדדים אינם רוצים זה בזה נסמך על דברי רבינו ירוחם המזכירים רבות בפסיקת בתי הדין [...] וכפי שכתבנו במקומות אחרים עילה זו היא מהעילות הנפוצות ונטענות רבות בשנים האחרונות [...]

ומדברים אלו יש ללמוד שני עקרונות, העיקרון הראשון הוא שמכיוון שהצדדים אינם רוצים זה בזה מחייבים אותם להתגרש שכיון ששניהם אינם רוצים במצב זה אין מקום להמשיך הנישואין ולעכב הגירושין, מפני שבמקרה ששני הצדדים אינם רוצים בהמשך הנישואין עצם המצב מחייב הפקעת הנישואין וגירושי הצדדים. לעניין זה לא מעלה ולא מוריד איך הגיעו למצב זה, האם מפני ששני הצדדים פה אחד החליטו שאין הם רוצים בנישואין, או שהאשה לא חפצה בבעל ועקב כך גם הבעל אינו רוצה בה, או להיפך, הבעל לא רוצה באשה ובעקבות מעשיו או דרישתו האשה גם היא אינה רוצה בו. מכיוון שעתה נוצר המצב ששניהם אינם רוצים זה בזה, המציאות מורה ומכריחה לגירושין מכיוון ששניהם מורדים זה על זה [...] מפני שלא יכולים להיות נישואים כאלו שאין אפשרות לקיים חיי אישות.⁴

כפי שנראה להלן, חלק מדבריו אלה של הרב שפירא – בנוגע להיקפה של שיטת רי"ו – שנויים במחלוקת, אולם דומה שיש דברים שעליהם יסכימו הכול. ראשית, כי "דברי רבינו ירוחם מזכירים רבות בפסיקת בתי הדין", וכי לא תמיד היה כך, ומדובר בעלייה ניכרת בשימוש בעילה זו "בשנים האחרונות" דווקא.⁵ חידד טיעון זה הדיין הרב יצחק אושינסקי:⁶

ויש להעיר. על פניו נראה שדינו זה של רבנו ירוחם, דין "מורדים זה בזה" המוביל לחיוב גט או לכפייה, "התגלה" רק בתקופה האחרונה. המעיין

4 השוו להגדרה דומה בתיק (אזורי טב') 862233/1 (פורסם בנבו, 8.1.2013): "מפסק דינו של רבינו ירוחם שיובא להלן אנו למדים כי די בנסיבות של שלילת שלום בית על ידי שני בני הזוג כדי להביא לפסיקת חיוב גירושין ביחס לבן הזוג המסרב להתגרש [...] קבע רבינו ירוחם בשם רבו שאין לך אלא שעתו ומקומו, והכול נקבע בהתאם לנסיבות שהתבררו לבית הדין. וככל שכעת, לפי המצב הנוכחי המתברר בבית הדין בעת הדיון, שניהם אינם רוצים זה בזה, וגם הבעל כבר אינו רוצה באשתו כפי שהיא כעת – די בכך לחייב את הבעל בגירושין".

5 האמירה ששיטת רבינו ירוחם נידונה ומשמשת עילה חשובה בבתי הדין "בשנים האחרונות" דווקא, חוזרת בפסקי דין שונים. ראו תיק (אזורי נת') 292973/1 (לא פורסם, 29.1.2012); תיק (אזורי חי') 588304/20 (פורסם בנבו, 22.11.2015); תיק (אזורי נת') 1012834/1 (פורסם בנבו, 16.6.2016); תיק (אזורי ת"א) 936936/2 (פורסם בנבו, 5.12.2016); תיק (אזורי נת') 1101429/2 (פורסם בנבו, 13.12.2017); תיק (אזורי חי') 1083672/1 (פורסם בנבו, 25.1.2018).

6 תיק (אזורי חי') 940783/13 (פורסם בנבו, 30.11.2015) (וראו ניסיונו ליישב תמיהה זו, שם). ראו גם דברי הרב שאנן בסוף הציטוט המובא להלן בה"ש 41.

בפסקי דין רבניים קדומים יבחין כי לא הזכירו דין זה בשום פסק דין, אף על פי שהיו כמה פסקי דין על אודות בן זוג סרבן גט רק מתוך נקמנות גרידא.

שנית, שיטתו של רי"ו מזוהה עמו בלעדית, ועל כן קרויה על שמו.⁷ נקל להבין מה גדולה משמעותה של שיטה זו בפתרון סכסוכי גירושין רבים. יהיו שיראו בקבלתה הפנמה של רעיון "מות הנישואין",⁸ כפי שהוצגה שיטתו של אחד מחשובי הדיינים (וכפי שנראה להלן, מראשוני העושים שימוש בשיטת רי"ו), הרב שלמה דיכובסקי:⁹

עצם מצב הפרוד הממושך מהווה עילה לחיוב האשה בגט פיטורין. עמיתנו הגר"ש דיכובסקי שליט"א מקבל קביעה זו והפכה לשיטה במספר פסקי דין שהוציא בנסיבות אלו, ונתן הגדרה למצב של פירוד ממושך, מצב של מות הנישואין. ומצב זה כשלעצמו, הוא רואה בו עילה לחיוב בגט לאותו צד שמסרב לסיים נישואין אלו, ומבלי שיהיה צורך לבדוק מי מבני הזוג גרם ל"מות הנישואין".

ההבנה כי שיטת רי"ו היא בעלת השפעה עצומה על יכולת הפתרון של סכסוכי גירושין מוצגת בצורה ציורית בדבריו של ד"ר שהקדיש מאמר לנושא:¹⁰

וכבר שמעתי מאחד מבכירי ומגדולי הדיינים שליט"א שהמשיל את דינו של רבינו ירוחם שהוא כאנטיבייטיקה לדיינים כיון שעל פיו ניתן לפתור תיקים שאין להם מוצא.

אחד מן החוקרים היחידים שהקדישו דיון לשיטה זו לא היסס לקבוע בסיכום דבריו כי "ההלכה הרבנית בימינו הפליאה והפכה את פסקי רבנו ירוחם לגולת הכותרת בדיני גירושין".¹¹ להלן נדון בשורשי שיטה זו, בדרך שבה התקבלה בבתי הדין ובמחלוקות שבהם על שאלת היקפה והשימוש בה. מובן שהמהפכה שהיא נושאת בחובה בדבר ההקלה

7 אומנם ראו שיטותיהם הדומות, אך הבלתי תלויות, של ר' חיים פלאגי והרב משה פיינשטיין (להלן ה"ש 276, 44).

8 ראו דברי השופט יצחק עמית בבג"ץ 5185/13 פלוני נ' בית הדין הרבני הגדול בירושלים (פורסם בנבו, 28.2.2017): "לשבחו של בית הדין יש לומר, שמגמות אלה כבר מחלחלות וכי חלק מהדיינים מכירים במצב של 'מות הנישואין' ועושים להתרתו" (פס' 16).

9 אברהם שרמן "פירוד ממושך בין בני זוג כעילה לחיוב גט פיטורין" כנס הדיינים – התשס"ז 102 (אברהם צבי שינפלד ושמעון יעקבי עורכים, 2008). הרב שרמן חולק על עמדת הרב דיכובסקי (ראו להלן הטקסט הסמוך לה"ש 107 ו-116), אולם אין ספק שהוא מבטא אותה נכונה, ואף מביא ציטוט מדבריו של הרב דיכובסקי שבו הוא מודה בקבלתו את עקרון "מות הנישואין" (שם, בעמ' 103). דברי הרב דיכובסקי מובאים בהסכמה גם בתיק (אזורי ח"י) 523426/2 (פורסם בנבו, 1.9.2014). לציטוטים נוספים של הרב דיכובסקי בשבח ההכרה ב"מות הנישואין" ולדברי החולקים עליו ראו אביעד הכהן "להציל עשוק מיד עושקו": לדמותו של ד"ר בישראל – על פועלו ההלכתי והשיפוטי של הרב שלמה דיכובסקי" משפחה במשפט 1-9, 35 (2013-2014). על פולמוס מות הנישואין בבתי הדין ראו וסטרייך הזכות לגירושין, לעיל ה"ש 3, בעמ' 86-91.

10 חיים שלמה שאנן "בדין איש ואשה המורדים זה על זה וצד אחד מעכב גט וביורור שיטת רבנו ירוחם בזה" מוריה ל (ג-ד) קג (התש"ע) (להלן: שאנן "בדין איש ואשה").

11 שרשבסקי וקורנאלדי, לעיל ה"ש 3, בעמ' 698.

בעילות הגירושין לא התקבלה על דעתם של כלל הדיינים. עם זאת, כפי שפתחנו, ניתן לראות שהשימוש בה אכן צובר תאוצה בשנים האחרונות, עד שבכמה פסקי דין היא כבר מכונה "מנהג בתי הדין".¹² על כן נראה שיש לבחון מחדש דברים שנכתבו לפני שנים ספורות:¹³

הבעיה המרכזית היא אפוא שבתי-הדין הרבניים נרתעים מלזנוח את הקטגוריות המסורתיות של אשמה, גם כאשר בית-הדין מבין יפה שהמציאות שהתפתחה בפועל איננה בת שינוי ושהיא מחייבת פירוק הנישואין, בלי קשר לשאלה בעטיו של מי הם נכשלו [...]. אכן, לעתים נשמעים גם קולות אחרים בבית-הדין הרבני, כגון דברי הרב שלמה דיכובסקי [...] אך למרבה הצער, השקפה זו לא קנתה לה אחיזה מספקת בתודעתם ובפסיקתם של רוב הדיינים.

מצד אחר, כפי שנראה להלן, היה גם מי שהפריז לכיוון השני כשכתב:¹⁴

בתי-הדין קיבלו את הלכת רבינו ירוחם כהלכה שאין חולקים עליה ופועלים על-פיה הן כשמדובר בכפיית בעל והן כשמדובר בכפיית אישה.

א. שיטתו של רבינו ירוחם וגורלה עד ל"תחייתה"

איננו יודעים רבות על תולדות חייו של רבינו ירוחם בן משולם.¹⁵ ידוע שהוא נולד בפרובנס לקראת סוף המאה השלוש-עשרה, עזב אותה עם גירוש יהודי צרפת ב-1306 ועבר לטולדו שבקסטיליה, שם למד בתחילה אצל הרא"ש, ולאחר מכן אצל רבי אברהם בן אשמעאל (או אסמעאל), שהיה תלמידו של הרשב"א.¹⁶ כפי שנראה, רבי אברהם הוא למעשה אבי השיטה הידועה כשיטת ר"י ואשר לה מוקדש מאמר זה. ר"י ידוע במיוחד בגין שני ספריו: "ספר מישרים", שדן בדיני ממונות, ובכללם בחיובים שבין איש ואשתו, ו"ספר תולדות אדם וחווה" על דיני איסור והיתר המעשיים והנהגים בזמננו. לחיבורים אלה השפעה גדולה על

12 ראו למשל תיק 940783/13, לעיל ה"ש 6; תיק (אזורי ת"א) 1011050/3 (פורסם בנבו, 24.10.2017): "והוראתו כחיוב ואף ככפייה היא מנהג פשוט וברור בבתי הדין הרבניים"; תיק (אזורי חי') 1073434/5 (פורסם בנבו, 6.11.2017): "וכן מנהג בתי הדין אשר שמענו ונדעם, וכן עשו מעשה בפסקי דין רבניים [וכאן מופיע פירוט ארוך] [...] וכל היר המרבה לבדוק תמצא עוד כהנה וכהנה החלטות למכביר בנדון זה".

13 פנחס שיפמן שפה אחת ודברים אחדים 126 (2012) (להלן: שיפמן שפה אחת).

14 אברהם בארי "מוזונות בעת פירוד – בין 'מורדת' ל'מעין מורדת' מחקרי משפט טו 360, 322 (2000).

15 עליו ועל עבודתו ההלכתית ראו Judah D. Galinsky & James T. Robinson, *Rabbi Jeruham b. Meshullam, Michael Scot, and the Development of Jewish Law in Fourteenth-Century Spain*, 100 HARV. TECH. REV. 489 (2007) (ושם מקורות רבים המנסים להאיר את חייו). המאמר פותח במשפט: "One of the most mysterious and haunting of all medieval halakhic figures must certainly be the fourteenth-century sage Rabbi Jeruham b. Meshullam".

16 עליו ראו יצחק גולדשטיין "פסקי בבא קמא לרבי אברהם אבן אשמעאל" מוריה טו א-ב כב (התשמ"ו).

ספרות ההלכה בדורות הבאים המצטטת אותם לאין-ספור, ובכלל זה על מחברי השולחן ערוך, רבי יוסף קארו והרמ"א, ועל נושאי כליהם, המזכירים אותו במאות מקומות שונים.¹⁷ נתיב כג של "ספר מישרים" עוסק בחיובים הממוניים שחב הבעל לאשתו, בעיקר כתובה ומזונות. החלק השמיני של נתיב זה עוסק במקרים שבהם הבעל חייב לשלם לאשתו את כתובתה ובמקרים שבהם הוא פטור מתשלום זה. מטבע הדברים פרק זה עוסק בעילות הגירושין השונות. בפרק מוקדש דיון רחב ל"דין מורדת ומורד",¹⁸ דיון שברובו אין חידושים אלא יש בו סיכום הלכתי מפורט של העמדות שנפסקו בדורות הקודמים לו. ר"י מצדד בעמדת מורו הרא"ש ומורו של מורו, הרשב"א, שלפיה אין כופין גט בטענת "מאיס עלי", עמדה שבאותו זמן הלכה והתפשטה בספרד.¹⁹ לאחר שהוא מסיים את דיונו במורדת מופיע הקטע שעומד במרכז עיונו:²⁰

וכתב מורי הרב רבי אברהם בן אשמעאל כי נראה לו שאשה שאמרה "לא בעינא ליה [=איני רוצה בך], יתן לי גט וכתובה", והוא אומר "אנא נמי לא בעינא לה [=גם אני איני רוצה בה] אבל איני רוצה ליתן גט", מסתברא דאין [=מסתבר שאין] דנין אותה כמורדת להפסידה כלום מעיקר כתובה ונדוניא. אלא מיהו משהינן לה תריסר ירחי אניטא דילמא הדרי בה [=אלא מחכים שנים-עשר חודשים, אולי תחזור בה], ולאחר שנה כופין אותו לגרש והפסידה תוספת וכל מאי דיהיב לה מדיליה, דאדעתא למשקל ולמיפק לא יהיב לה [=הפסידה תוספת כתובה וכל מה שנתן לה משלו, משום שעל דעת שתיקח ותצא לא נתן לה].

- 17 על החיבור והשפעתו ראו מנחם אלון **המשפט העברי: תולדותיו, מקורותיו, עקרונותיו** 1051–1054 (מהדורה שלישית, התשמ"ח); Galinsky & Robinson, לעיל ה"ש 15; יהודא גלינסקי "ונשתוממתי על המראה בראותי כמה טעיות והשמטות יש בדפוס: לביורר אופיין של מהדורות 'ספר מישרים' לר' ירוחם בן משולם" **שנתון המשפט העברי** כו 147 (התשס"ט-התשע"א).
- 18 לפרטיהם ראו שרשבסקי וקורניאלדי, לעיל ה"ש 3, פרק יב. בקצירת האומר נאמר כי "מורד" ו"מורדת" הם הכינויים ההלכתיים של בני זוג המסרבים לחיות חיי אישות עם בני זוגם, וממילא הם רלוונטיים לבני זוג שאינם חיים יחדיו ואשר אינם מעוניינים בהמשך קשר הנישואין. ההלכה מבחינה בין שני סוגים של מרידה אשר יש ביניהם נפקויות שונות: האחד הוא מניעת יחסי אישות כדי לשכנע את בן הזוג לעשות דבר או להימנע ממנו, השני והקשה יותר הוא טענת "מאיס/ה עלי", כלומר הבעת סלידה מבן הזוג וממילא חוסר רצון לחיים משותפים. בשנים האחרונות חל במערכת בתי הדין שינוי ביחס לטענה אחרונה זו (וראו להלן ה"ש 90).
- 19 אלימלך וסטרייך "עלייתה ושחיקתה של עילת המורדת" **שנתון המשפט העברי** כא 123, 136–141 (התשנ"ח-התש"ס) (להלן: וסטרייך "עילת המורדת").
- 20 דף סא טור א' בדפוס הראשון (קושטאנדינה התכ"ט); עמ' תצד במהדורת יאיר חזן, ירושלים התשע"ב. מהדורה זו מכילה תיקונים מכתבי היד של החיבור, והנוסח למעלה מובא לפיה. יצוין שעד למהדורת חזן לא הודפס החיבור מאז דפוסו הראשון, ונציה שי"ג (1553), אם כי חלקים ממנו מופיעים בחיבור המוסב עליו, "נתיבות משפט" של ר' חיים אלגזי, קושטא תכ"ט (1669). ייתכן שהגורם לכך הוא מסורת שמוטלת קללה על מי שידפיס את החיבור או יכתוב לו פירוש. לדיון ראו Galinsky & Robinson, לעיל ה"ש 15, בעמ' 489; יוסף ויכלדר "רבנו ירוחם טמירי" **המבשר תורני** כ"ב אב, ח (התשע"ב).

משמעותה של הלכה זו ברורה: אם שני בני הזוג אינם רוצים בחיים משותפים, אולם הבעל מסרב לגרש את אשתו, נותנים לזוג שנה כדי לנסות לשקם את יחסיהם,²¹ ואם נכשל הניסיון כופים בסיומו את הבעל לגרש את אשתו. "המחיר" מבחינת האישה הוא הפסד תוספת הכתובה, מה שבמקרים רבים הוא עיקר הסכום לו התחייב הבעל לשלם בעת גירושין, אולם דומה שבמרבית המקרים לא יהווה הפסד זה שיקול מרכזי מצד אשה הרוצה בגט מבעלה.²² במלים אחרות: ייתכן ו"די בנסיבות של שלילת שלום בית על ידי שני בני הזוג"²³ בכדי להביא לכפיית הבעל בגט. שתי הערות נדרשות כאן. ראשית, כפיית גיטין היא דבר נדיר ביותר בהלכה של מאות השנים האחרונות בכלל, ובבתי הדין הרבניים בישראל בפרט.²⁴ אשר על כן כמעט ולא מצאנו מקרים שבהם בתי דין הזדרזו לכפות סרבנים על סמך עילה זו לבדה ושלחו אותם למאסר (כפיית גט בישראל מתבצעת בדרך של מאסר סרבן הגט²⁵). עם זאת דברי ר"י הביאו הרכבים שונים בבתי הדין לפסיקת חיוב בגט ולהטלת סנקציות על הסרבנים. הבחנה זו עולה כבר בדברי ההרכב הראשון שעשה שימוש מהותי בשיטת ר"י:²⁶ "וכמו שהבאנו מדברי רבנו ירוחם שבכגון זה כופין אותו לגרשה, ואף אם לא נגיע לידי מדה זו של כפייה, מ"מ יש לחייבו לגרשה". הערה שנייה נוגעת לשאלת הנמען של כפיית הגט. באופן פשוט מדבר ר"י על כפיית הבעל, ואכן היה מי שרצה ללמוד מדבריו כי לא ניתן להסתמך על שיטתו בכדי לחייב את האשה בגט.²⁷ אולם דעתם של רוב הדיינים המקבלים את שיטת ר"י שונה, וכפי ההסבר שניתן באחד מפסקי הדין הראשונים שעסקו בשיטתו:²⁸ "לפי האמור הרי שאינו יכול לעגנה כשאינו רוצה בה וכפי שכתוב ברי"ו. וכל שכן כשהאשה אינה רוצה בו שלא תוכל לעגנו וכופין אותה לקבל גט". שיטה אחרונה זו מסתברת יותר, משום שלא מצאנו כי ר"י קיבל את התקנה האוסרת לגרש אישה בעל כורחה.²⁹ להפך, הוא

- 21 לניתוח משמעותו של פרט זה, על רקע שאיפתה של ההלכה לשלום בית במקום האפשר, ראו יוסי שרעבי 'שלום בית': התערבות ביישוב משברי נישואין ובמניעתם בהלכה ובמשפט 112–113 (עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, התשע"ג) (להלן: שרעבי שלום בית).
- 22 לא נעסוק במאמר בשאלת הכתובה, אולם עניינה עולה פעמים רבות בפסיקת בתי הדין. ראו למשל תיק (אזורי ת"א) 1043346/1 (פורסם בנבו, 8.5.2017) ובו מקורות רבים לדיון. כן ראו דיון רחב בעניין זה אצל אוריאל לביא עטרת דבורה 250–255 (התשס"ט).
- 23 ראו תיק 862233/1, לעיל ה"ש 4. עם זאת, להלן נראה שהיו שהתנגדו לניסוח זה ודרשו מרידה מפורשת של בני הזוג.
- 24 ראו לעיל ה"ש 2.
- 25 שרשבסקי וקורניאלדי, לעיל ה"ש 3, בעמ' 703–705. למקרה חריג שבו כן נשלח בעל למאסר בגין עילת הפירוד ראו ערעור (גדול) 863382/4 (9.11.2013), הדין והדיין 37, 6 (2014).
- 26 תיק (אזורי ת"א) 13627/ל"ו, פד"ר יא 89, 95 (התשל"ח).
- 27 ראו להלן הטקסט הסמוך לה"ש 186.
- 28 תיק (אזורי ת"א) מא/8720, פד"ר יג 264, 271 (התשמ"ב). ראו עוד דברי הרב לאו בערעור (גדול) 1062141/1 (פורסם בנבו, 12.4.2016); אבישי בן נון ונונו אמת ומשפט שלום ח"ג 82 (התשע"ה). בעיית הגט הכפוי על גבר מקורה מן התורה, ואילו האיסור לגרש אישה בעל כורחה הוא מתקנה מאוחרת שאף היא לא נתקבלה בכל קהילות ישראל, וראו בה"ש הבאה.
- 29 על חרם דרבינו גרשם, האוסר גירושין כפויים על האישה ועל היחס אליו בספרד ובפרובנס ראו שלמה זלמן הבלין "תקנות רבינו גרשום מאור הגולה בענייני אישות בתחומי ספרד ופרובאנס" שנתון המשפט העברי ב 200, 207–210 (התשל"ה); אלימלך וסטרייך "הגנת מעמד הנישואין של האישה היהודייה בישראל – מפגש בין מסורות משפטיות של עדות שונות" פלילים ז 273, 281, 286–287 (1999).

מניח בהלכותיו כי איסור זה אינו קיים,³⁰ ולכן אם "כופין אותו", קל וחומר שכופין אותה. אך גם אם נניח שהוא קיבל את האיסור על גירושי אשה בעל כרחיה, הרי שידועים דברי רבו הרא"ש על תקנתו של רבינו גרשום: "ותקן להשוות כח האשה לכח האיש: כמו שהאיש אינו מוציא אלא לרצונו, כך האשה אינה מתגרשת אלא לרצונה. אבל לא יתכן כלל לומר: במקום שהאיש כופין להוציא, לא יגרשנה בעל כרחיה".³¹

רי"ו מביא את הדברים שכתב רבו, אולם אינו מציין על בסיס מה הם נאמרו, ואם הם מושתתים על מקור קודם. זו הסיבה לכך ששיטה זו מוזהה עם רי"ו וכן לכך שהיה ניתן לשולליה להציגה כדעה חריגה.³² יתר על כן, דבריו של ר' אברהם בן אשמעאל על כפיית הגט אף אינם עולים בקנה אחד עם דברי רבו הרשב"א.³³ הדיין הרב דוד בירדוגו אף טען שמדובר בתקנה חדשנית והציג לכך נפקות משפטית שאינה עולה בקנה אחד עם דברי רי"ו המפורשים:³⁴

מה שכתב ר' אברהם ן' אשמעאל שכופין, ברור הוא שאינו מן הדין אלא מהתקנה, שאין כופין אלא לאותם שאמרו חכמים [=עילות הכפייה המפורשות בתלמוד], ומה כוחו להוסיף אלו שמרדו זה על זו לכפותו, אלא ודאי מן התקנה הוא ומינה [=ומכאן] שאינו בכפייה ממש, אלא שמשפיעים עליו באמצעים כשרים שלא יהיה גט מעושה.

להלן נראה שכמה ממצדדי שיטת רי"ו הרגישו צורך למצוא לה בסיס במקורות אחרים או בסברה.

אולם יש נקודה חשובה יותר, וייתכן שכפרדוקס היא שאפשרה לבתי הדין להסתמך על שיטת רי"ו. כוונתנו היא לעובדה ששיטתו של רי"ו לא נזכרה ככל הנראה אפילו פעם אחת בספרות ההלכתית, מאז כתיבתה במאה הארבע-עשרה ועד לבית הדין הרבני במדינת ישראל (!).³⁵ מסקנה זו מבוססת לא רק על העובדה שכל הדיינים שעסקו בשיטה זו לא הזכירו שום מקור הקדום לבית הדין הרבני שעסק בה, אלא גם על חיפוש בכל מאגרי המידע התורניים המצויים בידינו (המכילים כיום עשרות אלפי ספרים ולמעלה מכך), וכן על העובדה שהחיבור האנציקלופדי המקיף ביותר על אבן-העזר, הרי הוא "אוצר הפוסקים",

30 מישרים, נתיב כג, חלק ט, דף סג, טור א: "גרשה אם מגרשה מדעתה שמין מה שעליה [...] אבל אם גרשה הוא בעל כרחיה אין שמין"; תולדות אדם וחווה, נתיב כד, חלק ו: "חרשת אפילו השיאה אביה יוצאה בגט אם נשאת לפקח אפילו שהגט שלא לדעתה כי היא חרשת כיון שכל אשה מתגרשת בעל כרחיה כך פשוט בגטין במשנה".

31 שו"ת הרא"ש, כלל מב סימן א; וראו להלן הטקסט הסמוך לה"ש 82.

32 ראו להלן הטקסט הסמוך לה"ש 43.

33 ראו שו"ת הרשב"א, חלק א (תשובה א'לה); וראו להלן ה"ש 43, 69, והטקסט הסמוך להן. עם זאת את דברי ר' אברהם על הפסד תוספת הכתובה ניתן לזהות עם תשובת רשב"א זו (ראו להלן ה"ש 35).

34 דוד בירדוגו בדבר משפט תכה (התשע"ג); והשוו ה"ש 50 להלן. לדברים דומים, ראו "דעה ג" בתיק (אזורי י-ם) 698719/15 (פורסם בנוב, 26.1.2015), וככל הנראה מדובר גם כאן ברוב בירדוגו שישב שם בהרכב, שאכן מציין שם כי כתב את הדברים "במקום אחר".

35 עמדתו של רי"ו כלפי שאלת הפסד הכתובה במורדים זה על זה (אך לא שאלת הכפייה בגט) נזכרה פעם אחת בלבד, ואף זאת בחיבור היחיד המוקדש לחיבורו של רי"ו (נתיבות משפט, לעיל ה"ש 20, בדף ריח ע"ב), המזהה שיטה זו עם תשובה של הרשב"א; וראו לעיל ה"ש 33.

מצטט את שיטת רי"ו, אולם המקורות היחידים שהוא מביא על אודותיה לקוחים מכרכי "פסקי דין רבניים"³⁶.

אין לנו הסבר מניח את הדעת לעניין זה. הרי מדובר בשיטה של ראשון מרכזי, אשר משמעותה אדירה והיא מופיעה בכל כתבי היד ובדפוס של "ספר מישרים", ופוסקי ההלכה במהלך הדורות הפנו פעמים רבות לחלקים אחרים בפרק שבו מצויה הפסקה דנן.³⁷ דומה ששיטה זו מדגימה את הפתגם שמקורו מן הזוהר: "הכל תלוי במזל, אפילו ספר תורה שבהיכל"³⁸. במקרה זה ניתן לומר שהתמזל מזלם של רבים ממסורבות ומסורבי הגט בני זמננו. ייתכן, ואף סביר למדי, שאילו הייתה שיטה זו נידונה במהלך הדורות היו קמים לה מתנגדים – בין באמצעות דחייה ישירה ובין בצמצום פרשני – ודיינים בני זמננו לא היו יכולים כמובן להתעלם מגישות אלה.³⁹ אולם מה שאירע הוא שהמחלוקות סביב קבלת השיטה, דחייתה, הרחבתה או צמצומה החלו כולן מטבע הדברים בשנים האחרונות, והמשקל הנורמטיבי שלהן הוא כמובן קטן. במילים אחרות: עמדות השוללים את השיטה אינן נתפסות כעמדות שיש לקבלן רק בשל קדמותם של בעליהן. למחלוקות הללו נקדיש את הדיון להלן, אולם ראוי לתת את הדעת למחלוקת שעלתה באחד המקרים הראשונים שבו השתמש בית דין בשיטת רי"ו. מדובר בתיק שהועבר מבית הדין בחיפה לבית הדין בנתניה, לאחר שהראשון חייב את הבעל בגט. כך מצוטטים דבריו של הדיין הרב חיים שלמה שאנן בפי הרב חיים שלמה רוזנטל, אב"ד נתניה:⁴⁰

ביה"ד האזורי הכריע בנושא חיוב הגט על פי דברי רבינו ירוחם, מישרים נתיב כ"ג חלק ח' [...]. וכתבו בפסק הדין של כבוד ביה"ד האזורי בחיפה בזה הלשון:⁴¹ "ועל כן ברור שלדעת רבינו ירוחם יש לכפות את הבעל במקרה שלפנינו, ועל כל פנים לחייבו בגט, ויש להעיר כי לא מצאנו בפוסקים מי שחולק על דעת רבינו ירוחם וכל שכן שניתן לחייב בגט".

36 אוצר הפוסקים חלק כא 13–14 (התשס"ו).

37 כך למשל ר' יוסף קארו, בבית יוסף סימן עז, מצטט את הפסקה העוקבת לפסקה דנן: "כתוב במישרים נכ"ג ח"ח (סא ע"א) כותבין אגרת מרד לארוסה".

38 על הפתגם, מקורו, גלגוליו ופירושו ראו שמואל אשכנזי אלפא ביתא תניתא דשמואל זעירא 220 (התשע"א).

39 על מגמת ההחמרה לאורך הדורות בכפיית גט ראו למשל דוד בס מבוא ל"גבורת אנשים" 1–4 ובמקורות המוזכרים שם (עבודת מאסטר, האוניברסיטה העברית, התשס"ד); צבי יהודה בן יעקב "פשרה או דין בהליך גרושין" <http://bit.ly/2SS1qNO> (בעיקר דיונו בשיטת החת"ם סופר); יוסף גולדברג אלו שכופין להוציא מו-מט (התשע"ג).

40 תיק (אזורי נת) 6130/כט, פד"ר יט 57, 61 (התשנ"ו) (להלן: תיק 6130).

41 תיק (אזורי חי) 2182/מד, פד"ר יד 183, 193 (להלן: תיק 2182). ראו גם חיים שלמה שאנן "אופנים לכפית הגט" תחומין יא 203, 212–213 (התש"ן). ככל הנראה הרב שאנן עשה שימוש בחיבור שכתב בצעירותו ואשר התפרסם רק לאחרונה, כנספח לספרו עיונים במשפט חלק ג (התשע"ה), וראו שם בעמ' תקצט: "ולכאורה לא נמצא חולק על רבינו ירוחם, וא"כ לכאורה יש לנו ללמוד כי באותם המקרים שהבעל מצא אחרת ואינו רוצה לגרש אשתו מתוך נקמנות וכיוצא והאשה אף היא מסרבת מאחר שהבעל מאוס בעיניה, א"כ יש מקום לכפיה, וצ"ע שלעת עתה לא מצאתי מי שכפה בגלל זה".

כלומר, חוסר אזכורה של שיטת רי"ו מלמד לדעתו של בית הדין בחיפה כי הפוסקים שלאחריו קיבלו אותה ללא עוררין, ושמה מרוב פשטותה לא מצאו צורך לאזכרה פעם נוספת בחיבוריהם. זאת ועוד, לדידו של הרב שאנן מדובר בסברה פשוטה: "דברי רי"ו הם סברא: שבצורה זו אין לקיים את הנשואין, שאין דרך בני ישראל לעגן נשותיהם ועצמם בין אם המטרה כסף ובין אם המטרה נקמה וכל שכן כשאין המטרה ברורה כל עיקר".⁴² הרב רוזנטל, המתנגד מכול וכול לשימוש בשיטה זו, מפרש עובדה זו בדיוק הפוך:⁴³

ויש להעיר [...] מה שכתבו כי לא מצאנו בפוסקים מי שחולק על דעת רבינו ירוחם וכו', אדרבא לא מצאנו בפוסקים חבר לרבינו ירוחם שהיה מתלמידי הרשב"א, ולא מצאנו בשום פוסק ושיטה מתלמידי הרשב"א ובשום פוסק אחר, וגם לרבות הבית יוסף בספרו הגדול על הטור לא הביא דין זה מרבינו ירוחם, אף שמביא דברי רבינו ירוחם תמידים כסדרם. וידועים דברי התומים בקיצור תקפו כהן שדעה שהבית יוסף והרמ"א "שמו זכרונו אחרי הדלת [דהיינו שהשמיטו אותו, עיי"ש] אין לחוש לו".

הוא גם דוחה את הסברה שמציע הרב שאנן, משום ש"סברה זו אינה כתובה ברי"ו, וזו סברת הכותב בפסק הדין בדברי רי"ו". דומה שדברי הרב רוזנטל מתקבלים על הדעת יותר מדברי בר הפלוגתא שלו.

1. בין שיטת רבינו ירוחם לדברי ר' חיים פלאגי

דברים אחרונים אלה מדגישים את ייחודה של שיטת רי"ו. כדי לחדד זאת יותר נוכל להשוות שיטה זו לשיטה הלכתית דומה אך בלתי תלויה, שיטתו של רבי חיים פלאגי (להלן: רח"פ), החכם באשי של איזמיר במאה התשע-עשרה, הקובע כי אם במשך 18 חודשים לא הושגה

42 אומנם מאוחר יותר הציג הרב שאנן את הסברה מעט אחרת, וכנראה בצמצום רב יותר, וקבע בדומה לרב צימבליסט שמדובר במידת סדום, ומשמע שאם יש לו רווח מהסירוב לא ניתן לכפותו (ראו להלן ה"ש 80).

43 תיק 6130, לעיל ה"ש 40; וראו דברי "דעה ג" בתיק 698719/15, לעיל ה"ש 34: "שדעות אלו של רבנו ירוחם (בעניין מורדים זע"ז) ור"ח פלאגי (בפירוד ממושך) הן בגדר דעת יחיד, ולא נפסקו בשולחן ערוך". לימים ניסה הרב שאנן לענות לטענת הרב רוזנטל ולהביא מקורות שונים, שגם אם אינם מזכירים את רבינו ירוחם, פועלים הם לדעתו של הרב שאנן מכוח הסברה שהוא מייחס לרבינו ירוחם ואשר אינה מפורשת בדבריו (שאנן "בדין איש ואשה", לעיל ה"ש 10, בעמ' קג-קה). יש לציין שהרב רוזנטל אינו מסתפק בטיעון זה, ולכן הוא מציע דרכי פרשנות שונות לשיטת רי"ו, המבוססות על ההנחה שדינו מבוסס על השיטה שניתן לכפות גט ב"מאיס עלי" (אך ראו לעיל הטקסט הסמוך לה"ש 19), אולם משום שאנו שוללים שיטה זו, הרי שלא ניתן לפסוק כמותו, ודבריו אף נסתרים מדברי ראשונים אחרים (תיק 6130, שם, בעמ' 62-63). הרב יעקב זמיר, שישב שם בהרכב, ניסה להראות שלא ניתן לקבל הסבר זה (שם, בעמ' 68), אולם הרב רוזנטל סירב לקבל את דבריו (שם, בעמ' 70). נציין שהשאלה כיצד להתייחס לשתיקתם הרועמת של פוסקים באשר לעמדה הלכתית מסוימת, אם כדחייתה או כקבלתה, כמובן אינה ייחודית למקרה דנן. ראו למשל המחלוקת המובאת במאמרו של אבישלום וסטרייך "מעמדם של ילדים שנולדו בהפריה מלאכותית לעניין איסור ייחוד" אסיא צא-צב 122, 133-134 (התשע"ב).

הצלחה בהחזרת בני זוג לשלום בית, אזי על בית הדין לכופם להתגרש.⁴⁴ "מזלה" של שיטה זו הוא שהיא מפורסמת בהרבה מזו של רי"ו,⁴⁵ אולם מטבע הדברים גם בעלת מעמד נורמטיבי נמוך יותר, בהיותה פרי סברתו של אחד מאחרוני האחרונים. כבר בשנת תש"י עלתה שיטה זו בבית הדין הרבני בידי אחד הדיינים, אך נדחתה על הסף בידי הרב הראשי ונשיא בית הדין הגדול הרב יצחק הלוי הרצוג שכנראה לא היה מוכן לקבלה ועל כן נקט את הטענה שהיא מנוגדת לדברי חכם אחר בן המאה התשע-עשרה שהרב הרצוג כנראה העריכו יותר.⁴⁶ אומנם בסוף שנות השישים אנו מוצאים מקרים שבהם נעשה שימוש בשיטה זו, אך מדובר במקרים שבהם היא שימשה לחיוב האישה בגט (ופטור לבעל ממזונותיה), דבר שמשקלו כמובן כבד פחות מאשר חיוב הבעל.⁴⁷ בהמשך לגישה זו אין הרב הראשי הרב שלמה גורן מהסס בפסק דין בבית הדין הגדול לדחות מסברתו את דברי רח"פ בחריפות:⁴⁸

אף על פי שבכיה"ד הרבני הגדול הסתמכו באחד הפסקים על דבריו של הגר"ח פאלאג'י בזה, קשים הם דבריו מאוד מצד עצמם, מכיון שאינו מבחין בין כשמדובר לכוף את האשה לגט ובין לכוף את הבעל לתת גט, כי לכוף את האשה לקבל גט אין בזה איסור לכאורה לפי הגר"ח פאלאג'י השייך לעדות המזרח שלא קבלו עליהם את החרד"ג [=חרם דרבינו גרשם האוסר גירושי אשה בעל כרח] [...] אבל לכוף את הבעל לתת גט כל שאינו נכלל

- 44 שו"ת חיים ושלום, סימן קיב. לעיון בשיטה זו ראו וסטרייך הזכות לגירושין, לעיל ה"ש 3, בעמ' 81 ואילך (הדן בשיטתו הדומה והבלתי תלויה של הרב משה פיינשטיין (להלן ה"ש 276)); שרעבי שלום בית, לעיל ה"ש 21, בעמ' 168–169; נהוראי יוסף אוחנה משפט הגט ח"ג תרלט–תרמב (התשע"ה). יש לציין כי בעוד שיש דיינים הרואים זהות בין דברי רח"פ לדברי רי"ו (ראו תיק (אזורי ים) 915637/4 (פורסם בנבו, 22.11.2016): "לפי הגר"ח פאלאג'י ורבינו ירוחם ב'שניהם מורדים זה על זה' – חייב בגט"; תיק 940783/13, לעיל ה"ש 6), הרי שבאופן פשוט נראה שר' חיים פאלאג'י אינו דורש בהכרח 'מרידה הדדית', וקובע שבהתקיים תנאי של פירוד בן שמונה-עשר חודשים, על בית הדין לכפות את הצדדים להתגרש. כך הבינו דיינים שונים, ראו למשל תיק 698719/15, לעיל ה"ש 34; תיק 523426/2, לעיל ה"ש 9.
- 45 חוקרים שונים בדיני משפחה הזכירו אותה ודנו בה, אך ניכר שלא הכירו את שיטת רי"ו. ראו למשל: אריאל רוזן-צבי דיני המשפחה בישראל בין קודש לחול 139, 257 (1990); פנחס שיפמן דיני המשפחה בישראל ב 419, 439 (1995). גם בבית המשפט העליון הפכה היא סמל לעילת "חוסר סיכוי לשלום בית" (ע"א 1915/91 יעקובי נ' יעקובי, פ"ד מט(3) 529, 623 (1995)), או ל"תפיסה מתונה של גירושין ללא אשם" (בג"ץ 5185/13, לעיל ה"ש 8, פס" 16 לפסק דינו של השופט עמית).
- 46 יא"ה הרצוג פסקים וכתבים ז ת"ש (התשנ"ו): "מה שהביא הרב עדס שליט"א מספר חיים ושלום [...] הנה בעיני לא גדול הוא מהגאון החסיד מלומזה ז"ל, לא בגאונות ולא בחסידות" (וראו עמדה זו גם במקרים נוספים, שם, בעמ' תקצ"ה, תש"י). הכוונה היא לרב מלכיאל צבי טננבוים שבספר השו"ת שלו דברי מלכיאל ח"ג סימן קמד–קמה, קובע כי פירוד של שנים רבות אינו כשלעצמו עילה לחיוב בגט. לניסיון יישוב בין שיטות שני פוסקים אלה ראו תיק (אזורי נת) 872663/1 (פורסם בנבו, 11.3.2013).
- 47 ראו תיק (אזורי חי) 1497/שכב, פד"ר ז 108 (התשכ"ז); ערעור (גדול) תשכ"ז/109, פד"ר ז 111 (התשכ"ח).
- 48 ערעור (גדול) תשל"ב/122, פד"ר ט 200, 211–212 (התשל"ד). הדרך הכמעט מזוללת שבה מתייחס הרב גורן לשיטה זו עומדת ביחס הפוך למקום הנרחב והמכובד ששיטת רח"פ זוכה לה במשנתו בסוגיית היתר אשה שנייה. ראו Amihai Radzyner, *Halakha, Law, and Worldview: Chief Rabbis Goren and Yosef, and the Permission to Marry a Second Wife in Israeli Law*, DINE ISR. 32, 231 (2018).

בדין כפיה לגט, אם יכפו עליו לתת גט הוי ליה גט מעושה שלא כדין שיש בזה איסור אשת איש.

בהמשך דבריו הוא אף בוטה יותר ושולל את השימוש בגישה זו בכל מקרה:⁴⁹

ברור איפוא שאין להסיק מתשובה זו של הגר"ח פאלאג'י שבסוף ספר חיים ושלום ח"ב סי' קי"ב שום מסקנה הלכתית חדשה בדבר כפיה לגט, בין כאשר מדובר על כפיית האשה לדין שקבלנו את החדר"ג, ובדאי שאין לדון על פיו כאשר מדובר על כפיית הבעל לתת גט רק על סמך המחלוקת שיש בין בני הזוג ונראה לבי"ד שלא יש תקוה לשום שלום ביניהם, שאז לפי דברי הגר"ח פאלאג'י יפרידו הזוג ולכופן לתת גט. זה תמוה מאד ואין לפסוק כך אפילו לכופף את האשה לגט, כל שאין נימוקים אחרים מצד ההלכה שכופין אותו לגרש או אותה לצאת, כפי שמבואר בשולחן ערוך ובפוסקים. ואין לדיין אלא מה שענינו רואות.

גם דיינים שהתייחסו לשיטה זו בחסד רב יותר נטו לצמצמה, עד כדי עיקורה ממשמעותה המקורית, וקבעו שאין מדובר בכפייה ממש, אלא לכל היותר בלחץ כלכלי מתון. כך למשל מציע הרב אליעזר ולדנברג הסבר לשיטת רח"פ, אולם מודה שהוא נובע מחוסר יכולתו לקבל שיטה זו כפשוטה:⁵⁰

אבל אין להסתמך על תשובה זו, וערבך ערבא צריך, ואחרי בקשת המחילה, הגר"ח פאלאג'י ז"ל יחידאה הוא בזה. ודבריו תמוהים כי אפילו במקרים של טענות חמורות שיש בהן ממש נפסק להלכה שמגלגלים את הזוג שנים על שנים ולא כופין לא אותה ולא אותו לגרש. [...] ומכיון שלא מצינו כזאת בהלכה לכופף לתת או לקבל גט פיטורין בגלל חילוקי דעות וקטטות ומריבות ממושכות בין איש לאשתו, כאשר אין בסיס בהלכה לחייב עבור מריבות כאלה בגט פיטורין, ורק בגלל "שלא יש תקוה לשום שלום ביניהם" – מסתבר לומר כי גם הגאון הגר"ח פ"ז לא כיוון בדבריו לכפיה כמשמעו.

לשימוש בשיטת רח"פ כפשוטה, כלומר כבסיס לכפיית גט ממשית (אפילו על האישה!), התנגדו עוד מגדולי הדיינים, למשל הרב עוזיאל,⁵¹ הרב עובדיה יוסף⁵² והרב אלישיב.⁵³ כך כתבו גם פוסקים נוספים.⁵⁴ לאור זאת נקל להבין כיצד שיטתו של רי"ו משפיעה על הקביעה

49 שם, בעמ' 213.

50 תיק (גדול) 314/תשמ"ד, פד"ר יג 360, 362 (התשמ"ה); וראו עוד למשל בדברי דייני בית הדין הגדול: עובדיה הראיה שו"ת ישכיל עבדי חלק ו' קה (התשי"ט); הרב חגי איזירר בערעור (גדול) 1-21-1782 (פורסם בנבו, 18.2.2009); שרמן, לעיל ה"ש 9, בעמ' 105-108.

51 משפטי עוזיאל, אבן העזר תנינא, סימן צ.

52 שו"ת יביע אומר ג, אבן העזר סימן יח; וראו יצחק יוסף "[פסק דין] כפיית הצדדים בגט והמסתעף" קול סיני שבט רנא-רנב (התשע"ו).

53 ערעור (גדול) תשכ"ז/109, פד"ר ז 111, 113 (התשכ"ח).

54 ראו אוחנה, לעיל ה"ש 44, בעמ' תרמ"א.

כי ההלכה אינה מכירה בחוסר תקווה "לשום שלום ביניהם" כעילת גירושין, וכי פשוט שבמקרה כזה "מגלגלים את הזוג שנים על שנים ולא כופין". דומה שאת שיטתו לא היה ניתן לדחות בקלות רבה כל כך.

אומנם בשנים האחרונות יש שימוש נרחב יותר בשיטת רח"פ, אולם היקפה, גם מבחינה כמותית וגם מבחינה מהותית, מצומצם בהרבה מזה של שיטת רי"ו.⁵⁵ המקרים שבהם נוקטים שיטה זו הם כמעט תמיד מקרים שבהם היא משמשת לחיוב האישה דווקא בגט, או מקרים שבהם היא משמשת עילה משנית המצטרפת לעילת גירושין "כבודות" יותר.⁵⁶ אחד מחשובי הדיינים שנקט שיטה זו, בצירוף לעילה חזקה יותר, כדי לחייב אישה להתגרש אף הרגיש צורך להסביר את דרכו:⁵⁷

אמנם נכון שלא נהגו בבתי הדין לפסוק כן, היינו במקרים רגילים שהצדדים חיים בנפרד זמן לא רב, משא"כ כאשר לא חיים יחד למעלה מ-25 שנים, במקרה דידן לענ"ד נראה דלכולי עלמא יש לפסוק כדעת גדול זה, כי לא יתכן שהאשה תתנגד לגירושין כשאינה רוצה בשלום בית.

ניתן לומר כי מרבית הדיינים כיום אינם משתמשים הרבה בדברי רח"פ כדי לחייב בגט. נכון להיום דבריו אינם בבחינת עילה עצמאית לחיוב בגט אלא רק בצירוף לעילת חזקות נוספות שנראה כי הן כשלעצמן היו יכולות להביא לכדי חיוב בגט. נראה כי סיבה עיקרית לכך, לצד מעמדו הנורמטיבי הנמוך יחסית של רח"פ, היא דחייתו או צמצומו בידי גדולי הדיינים.⁵⁸ ההבחנה בין שיטת רי"ו לדברי רח"פ עולה במפורש בדברי הדיין הרב אברהם מייזלס, המקבל את השימוש ברי"ו לצורך חיוב בגט, ומעיר על רח"פ⁵⁹ כי "השימוש שנעשה בפסקי הדין בדבריו של רבי חיים פלאגי הוא רק כסניף לחיזוק פסק הדין, אבל לא כמקור שמכוחו נפסק חיוב גט". ההבחנה בין השיטות עלתה לאחרונה גם בדברי בית הדין בחיפה, המבחיין בין שיטת רח"פ, שהיא לכל היותר סיוע לעילה אחרת, לבין שיטת רי"ו היכולה להביא לבדה לכדי חיוב בגט. כך מוצגים הדברים בסיכום פסק הדין:⁶⁰

כמו כן העלנו (בסעיף ב') שב"העדר סיכוי לשלום בית" נחלקו הפוסקים בזה בהבנת דברי הגר"ח פלאגי אם כוונתו ל"עצה טובה" או לחיוב או כפיה. אנו סבורים שיש בזה "עצה טובה" ותו לא, אך בודאי שיש בזה בבחינת "סניף נוסף" בטענת "מאיסה עלי" לחיוב בגט [...]

- 55 ראו דוגמה לעדיפותם של דברי רי"ו על פני דברי רח"פ, בתיק (אזורי חי') תיק 866214/1 (פורסם בנבו, 22.12.2013); ובתיק 1012834/1, לעיל ה"ש 5; וראו אבישלום וסטרייך "בחזרה לעתיד: על עיצובם של הנישואין והגירושין האזרחיים בישראל" דין ודברים י 69, 96 (2017) (להלן: וסטרייך "בחזרה לעתיד").
- 56 אמיר זוארץ מדיניותו ההלכתית ודרכי פסיקתו של הרב עובדיה יוסף (וצ"ל) בסוגיות בדיני משפחה 176–177 (עבודה לתואר דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, התשע"ו); שרשבסקי וקוריאנאדי, לעיל ה"ש 3, בעמ' 697–698.
- 57 נסים בן שמעון משפטי הבשן חלק א קנז (התשע"ו).
- 58 טיעון זה מוצג במפורש בדברי הרב בן מנחם, בתיק (אזורי נת') 284462/9 (פורסם בנבו, 9.4.2014).
- 59 תיק 1101429/2, לעיל ה"ש 5.
- 60 תיק 1083672/1, לעיל ה"ש 5.

כמו כן הגענו למסקנא (בסעיף ד') כי יש לחייבה בקבלת גיטה בהתאם לחידושו של רבינו ירוחם בבני זוג המורדים זה על זה, שאין מזכותה של האישה לעגן את בעלה.

כאמור, דברים אלה מדגישים את חשיבות שיטתו של רי"ו. וכעת נעבור לתיאור תחייתה בשנים האחרונות.

ב. תחייתה של שיטת רבינו ירוחם ודיון בדעות הדיינים שיסדו את השימוש בה

ככל הנראה, החכם הראשון שאזכר את שיטת רי"ו מאז כתיבתה הוא הרב יוסף שלום אלישיב, עת כיהן כדיין בית הדין הרבני הגדול. ככל הידוע לנו, פסק הדין הראשון שבו הוזכרה השיטה הוא משנת 1959.⁶¹ פסק הדין לא עסק בעניין חיוב גט אלא בערעור על פסיקת בית הדין האזורי שחייב בעל במלוא כתובת אשתו ובמזונותיה במקרה שבו שני הצדדים מאשימים זה את זה בכישלון החיים המשותפים. הרב אלישיב מצטט את דברי רי"ו ואת דברי "נתיבות המשפט"⁶² כדי לקבוע שיש לדחות את ערעור הבעל על חיובו במזונות (ערעור הבעל בעניין תוספת הכתובה התקבל אך מסיבה אחרת אשר אינה נוגעת לדינו של רי"ו). לדברי הרב אלישיב לא ניתן להגדיר את האישה מורדת, הגדרה הגורמת להפסד מזונותיה, משום שלדעתו מדויק בלשונו של רי"ו ניתן ללמוד שהגדרת האישה כמורדת מתקיימת רק במקרה שבו ברור שהאישה היא שהחלה להביא לכישלון החיים המשותפים. אולם במקרה שנידון לפניו לא ברור מי מבני הזוג החל בדרדור השלום, ולכן האישה לא איבדה את מזונותיה (כפי שיובא להלן, בפסקי דין מאוחרים יותר נראה שהרב אלישיב נטש אבחנה זו).⁶³

פסק הדין השני שבו הזכיר הרב אלישיב את שיטת רבנו ירוחם הוא משנת 1965. מדובר במקרה שבו אישה עזבה את בעלה ותבעה מזונות.⁶⁴ הרב אלישיב בוחן אם גם במקרה שבו שני הצדדים אינם רוצים זה בזה נדרשות הכרזות כדי להגדיר את האישה מורדת.⁶⁵ לדעתו, התשובה שלילית, וגם במקרה זה היא אינה מפסידה את מזונותיה. כדי לתמוך בטיעון זה הוא מביא את דבריו של רי"ו המלמדים שהאישה אינה מפסידה את עיקר כתובתה אלא רק

61 ערעור (גדול) תשי"ח/104. פסק הדין פורסם לראשונה רק בעת האחרונה: משפט איש: פסקי דין ממרן רבנו הגרי"ש אלישיב זצוק"ל, כרך שנים תשי"ח-תשי"ט כג (חיים יצחק מאיר הגר עורך, תשע"ט).

62 לעיל ה"ש 20 וה"ש 35.

63 לעיל ה"ש 61, בעמ' קלז-קלט. יש לומר כי את חיוב המזונות והקשר שלו לחיוב עיקר הכתובה הוא מבסס גם על דברי פוסקים נוספים. וראו גם בפסק דינו השני שיידון מיד.

64 ערעור (גדול) תשכ"ה/73, פד"ר ו 5 (התשכ"ו) (מדובר היה בערעור על פס"ד שקבע כי הבעל אינו חייב במזונותיה).

65 לפשר הכרזות אלו ראו שרשבסקי וקורנאלדי, לעיל ה"ש 3, בעמ' 687-692.

את תוספת הכתובה, וממנה הוא לומד שלאישה מגיעים מזונות משום ש"לעולם יש לה מזונות ורפואה עד שתפסיד כל הכתובה".⁶⁶

גם במקרה נוסף שבו השתמש הרב אלישיב בשיטת רי"ו נגע הדבר לקביעתו בעניין הכתובה.⁶⁷ במקרה זה היה מדובר בבעל שעזב את מקום המגורים שעליו הסכימו בני הזוג ותבע מאשתו לעבור לדור עימו בעיר הרחוקה. האישה סירבה, ובית הדין קיבל את עמדתה, הגדיר את הבעל מורד וחייב אותו במזונות. במהלך הדיון בית הדין בוחן את האפשרות שגם האישה היא מורדת, ובהקשר זה בוחן את דברי רי"ו על הפסד האישה את תוספת כתובתה.⁶⁸ הוא למד מהם כי במקרה שבו שני בני הזוג אינם רוצים זה בזה, אין צורך בהכרזות ובהתראות – שהרי מה הטעם בביצוען אם גם בן הזוג אינו רוצה בחזרתו של המורד – ולכן האישה מפסידה את תוספת הכתובה מיידית. עם זאת יש לפסק דין זה חשיבות לעניין שאלת כפיית הגט משום שאגב דיונו בהפסד תוספת הכתובה וסיבותיו מציין הרב אלישיב שבשיטת הרשב"א, שבינה לבין שיטת רי"ו בנוגע להפסד תוספת הכתובה הוא מנסה לגשר, אין זכר לשיטת רי"ו שניתן לכפות גט במקרה זה, ומכאן ניתן להסיק שהרב אלישיב שולל את שיטת רי"ו בעניין כפיית הגט משום שברור מדבריו שהוא חושש לשיטת הרשב"א.⁶⁹ אכן, במקרה שנידון כארבע שנים קודם לכן, ובו תבע גבר לחייב את אשתו בגט לאחר עשר שנות פירוד, סירב בית הדין שבו ישב הרב אלישיב לחייבה בגט ולא הזכיר כלל את שיטת רי"ו.⁷⁰ הרב אלישיב גם אינו אומר דבר בפסק דין שבהרכבו ישב, ובו ניסתה אישה להסתמך על דברי רי"ו (שאותם אולי למד בא כוחה מהרב אלישיב עצמו) כדי להביא את בית הדין הגדול לדחות את ערעור בעלה על חיובו בגט בגין כפיית קיום יחסים על אשתו.⁷¹ במקרה זה דווקא קיבל בית הדין את ערעור הבעל והסיר את חיוב הגט ממנו למרות הפירוד הממושך. כאמור, הרב אלישיב אינו אומר דבר, אולם הרב שאול ישראלי, שכתב את פסק הדין, מציע פרשנות מצמצמת לרי"ו. לדבריו, אומנם נכון הוא שהבעל היה

66 ערעור (גדול) תשכ"ה/73, לעיל ה"ש 64, בעמ' 13. אומנם למרות דברים אלה הרב אלישיב דחה את הערעור וקבע שאינה זכאית למזונות.

67 ערעור (גדול) תשל"א/19, פד"ר ח 321 (התשל"ב) (נוסח הנראה כטיטה שכתב הרב אלישיב לפסק דין זה פורסם באוסף פסקיו: יוסף שלום אלישיב **קובץ תשובות** ג רסז (התשס"ג)).

68 ערעור (גדול) תשל"א/19, לעיל ה"ש 67, בעמ' 323.

69 שם, בעמ' 324; וראו גם בה"ש הבאה. על החמתו של הרב אלישיב במקרי חשש לגט מעושה ראו אברהם (רמי) ריינר "קווים ראשוניים לדרכו ההלכתית של הרב יוסף שלום אלישיב" **נטועים** יז 73, 85 (התשע"א); צבי ויצמן "כי דעת תורה שונה מדעת בני אדם": לדרכו של הרב יוסף שלום אלישיב זצ"ל בכפיית גט" **משפחוק** ה 1 (2014). לניסיונות שונים ליישב בין שיטת רי"ו לשיטת הרשב"א ראו דברי הדיינים דומב ובירדוגו **בדבר משפט**, לעיל ה"ש 34; הרב זמיר בתיק 6130, לעיל ה"ש 40, בעמ' 68–69.

70 ראו ערעור תשכ"ד/109, לעיל ה"ש 53. כאמור, דווקא שיטת רח"פ כן נזכרה שם, אך פורשה באופן מצמצם. אכן, הרב צימבליסט טוען כי הרב אלישיב לא רצה להסתמך על שיטת רי"ו במקרה זה, כלומר אף לא להתרת חדר"ג (ראו חיים גדליה צימבליסט "בני זוג המורדים זה על זה" **ישורן** לא תצט (התשע"ד) (להלן: צימבליסט "בני זוג המורדים")).

71 ראו ערעור (גדול) תשל"א/207, המובא אצל הרב שאול ישראלי **משפטי שאול** רלד (התשנ"ז).

מוכן לתת גט לאשתו, אולם בד בבד עומדת גם הצעתו לשלום בית, ועל כן לא ניתן להגדירו כמי שאומר גם הוא "לא בעינא לה".⁷²

כאמור, פסקי דין אלה אינם משתמשים בחידושו של רי"ו הנוגע לעילת הגירושין ולכפיית הגט.⁷³ עם זאת חשיבותם של פסקי דין היא בכך שהם כנראה ש"גאלו" את דבריו והביאו אותם לראשונה לידיעת הדיינים. פסק הדין שהסתייע לראשונה בדברי רי"ו כדי לחייב בגט, ניתן ככל הנראה בשנת 1976 או 1977.⁷⁴ פסק הדין דן בבני זוג המנהלים שנים רבות סכסוך גירושין שבמהלכו ניסו לחזור לשלום בית ונכשלו, וכן הגיעו להסכם גירושין, אך הבעל עדיין סירב לתת גט, כנראה מתוך תקווה לשפר לטובתו את ההסכם (שגם כך היטיב עימו מאוד). רובו של פסק הדין עוסק בשאלת רכוש הצדדים, ורק לקראת סופו מעיר בית הדין בקצרה:⁷⁵

הואיל וכאמור אף הוא אינו חפץ בשלום בית ואף הוא מורד בה, אם כן מן הדין הוא חייב לגרשה, וכמו שהבאנו מדברי רבנו ירוחם שבכגון זה כופין אותו לגרשה, ואף אם לא נגיע לידי מדה זו של כפייה, מ"מ יש לחייבו לגרשה.

כך, באמירה תמציתית זו, הוכנסה עילת הגירושין של רי"ו לשיח של הפסיקה הרבנית בישראל. הדיינים מציגים את הדברים כפשוטים ואינם עומדים על החידוש שבהם או על הרציונל שלהם.⁷⁶ קשה כיום לדעת אם הדברים נכתבו כך משום שהם באמת היו כה פשוטים לדיינים, או משום שבכוונה הם לא רצו להדגיש את החידוש העצום שבשיטה זו, שכאמור, כנראה לא הייתה בשימוש כמעט מעולם.⁷⁷

72 שם, בעמ' רלה. לדיון בגישה הפרשנית העולה בדבריו של הרב ישראלי ראו את הדיון להלן; וראו את הדיון להלן בטקסט הסמוך לה"ש 128.

73 למקרים נוספים שבהם מאוזכרת בבית הדין שיטת רי"ו לצורך פסיקה ממונית בלבד ראו יוסף קאפח עדות ביהוסף 200 (התשס"ד); אברהם אטלס "תום לב – הבסיס בתביעה לשלו"ב" שורת הדין ה קלא, קמח (התשנ"ט).

74 תיק מס' 13627/ל"ו, לעיל ה"ש 26, בפני הדיינים צימבליסט, אזולאי ודיכובסקי (פסק הדין אינו נושא תאריך, אך ניתן לשער את מועדו לפי מספר ההליך ולפי פסקי הדין שהתפרסמו בסמוך לו). יצוין כי באותו כרך של פד"ר התפרסם פסק דין נוסף של הרכב זה, המשתמש גם הוא בשיטת רי"ו, אך רק בעניין השאלה הממונית של זכות האישה לכתובה (ראו תיק (אזורי ת"א) 2533/ל"ט, פד"ר יא 253 (התשל"ט)); וראו מקרה דומה של אותו הרכב: תיק (אזורי ת"א) 16801/תש"ם, פד"ר טז 156 (התשמ"א). לדיינים שהצביעו על תיק 13627/ל"ו (שם) כמקור הראשון לשימוש בשיטת רי"ו ראו הרב אושינסקי, בתיק 940783/13, לעיל ה"ש 6; הרב בן מנחם בתיק 292973/1, לעיל ה"ש 5; יוסף, לעיל ה"ש 52.

75 שם, בעמ' 95. אומנם במסקנות פסק הדין נמנעים הדיינים מלנקוט לשון חיוב וכותבים: "על הצדדים להתגרש לפי התנאים שבהסכם", אולם מבחינה מעשית, בעידן שלפני "חוק הסנקציות" (חוק בתי דין רבניים (קיום פסקי דין של גירושין), התשנ"ה-1995), לא היה הבדל מעשי בין לשונות אלה (ראו שרשבסקי וקוריאנאלי, לעיל ה"ש 3, בעמ' 708).

76 הרב צימבליסט הציע מקור אפשרי התומך בשיטה זו, בדברים שכתב מאוחר יותר (ראו ה"ש 80 להלן).

77 עם זאת ראו להלן הטקסט הסמוך לה"ש 89 (לגבי הרב דיכובסקי).

1. שיטת הרב צימבליסט

שנים רבות לאחר פרישתו של הרב חיים גדליה צימבליסט, שעמד בראש ההרכב שנתן את פסק הדין הנ"ל, ואשר ככל הנראה הוא שייסד את השימוש בשיטת רי"ו, פרסם נכדו מאמר שהוא מעיד כי הוא "מלוקט מפסקי דין שעוד לא נדפסו".⁷⁸ נקודת המוצא של המאמר היא שלא ניתן לכפות, ואף לא לחייב גט, במקרה של אישה האומרת "מאיס עלי",⁷⁹ אך אם מדובר במקרה ששני בני הזוג אינם רוצים זה בזה, ניתן לפעול על פי שיטת רי"ו. דומה כי אמירה זו היא בעלת משמעות רבה. לא ניתן להשתמש בדין "מאיס עלי" משום ש"דעת ר"ת ורוב הפוסקים שגם אין מחייבים אותו לגרש", אך אם מדובר במרידה הודית, אשר ללא ספק חופפת מקרים רבים שבהם טוענת האישה טענה מעין "מאיס עלי", הרי שניתן להשתמש בשיטת רי"ו, אשר כאמור לא נדחתה מעולם (!). הרב צימבליסט טוען שהדברים פשוטים מסברה: גם אם לא ניתן לחייב גבר הרוצה באשתו לגרשה כשהיא טוענת "מאיס עלי", הרי במקרה שגם הוא לא רוצה בה, "דאין לו שום הנאה ותועלת מעיכוב הגט, דהא בלאו הכי לא תהיה עמו, ואין זו אלא מדת סדום, דזה נהנה וזה לא חסר, ובכהאי גוונא [=בכזה מקרה] כופין על מדת סדום".⁸⁰ לדבריו, גם הפוסקים החולקים על הרמב"ם, הקובע כידוע כי כופין בטענת מאיס עלי, יודו "דכופין על מדת סדום".⁸¹ בהמשך דבריו קובע הרב צימבליסט שכשם שכופים את הבעל במקרה כזה, כך כופים גם את האישה "ואם

78 ראו צימבליסט, לעיל ה"ש 70. ראו גם דברי הרב צימבליסט המובאים בעיונים במשפט (לעיל ה"ש 41, בעמ' תט).

79 ראו גם במאמרו חיים גדליה צימבליסט "בענין האומרת מאיס עלי ובענין הרחקה דר"ת" שורת הדין ה רל (התשנ"ט).

80 צימבליסט "בני זוג המורדים", לעיל ה"ש 70. אשר לכלל "כופין על מידת סדום" ראו ערכו באנציקלופדיה התלמודית כרך כו תקנו, המגדירה אותו: "חובתו של האדם שלא למנוע טובה מחבירו, כשהוא אינו מפסיד בכך, וכפייתו על זה". כדי לתמוך בסברתו, מסתמך הרב צימבליסט על הסבר הר"ן לסוגיית קידושין סה ע"א, שמהם עולה כי ניתן לכפות אדם לתת גט כאשר אין לו כל הפסד מכך, אך מכיוון שלא נראה שמקור זה הוביל אותו לסברה, אלא הפוך: הוא הובא כדי לחזקה, לא ניכנס אליו כאן בהרחבה. יש לציין כי טיעון זה כבסיס לשיטת רי"ו, לרבות דברי הר"ן ובתוספת מקורות נוספים לטיעון "כופין על מדת סדום", מובא אצל שאנן "בדין איש ואשה", לעיל ה"ש 10, בעמ' קג-קה. הוא אינו מזכיר שם את הרב צימבליסט. על דברי הר"ן כביסוס לשיטת רי"ו חזרו גם דיינים אחרים. ראו למשל שלמה דיכובסקי לב שומע לשלמה א קג, קיג-קיד (התשע"ד); הרב בירדוגו בתיק 915637/4, לעיל ה"ש 44. בהקשר זה נעיר שוב כי כאמור, רי"ו עצמו אינו מביא מקור לדבריו, וברי כי המקורות שמביאים דיינים כדי לבסס את שיטתו, שלא התייחסו כלל לדברי רי"ו ולא הכירו אותם, ואשר חלקם מאוחרים לרי"ו וממילא לא היו מוכרים לו, מובאים כדי לחזק את יכולת ההסתמכות על השיטה ולהוציאה מכלל שיטת יחיד או כדי להראות שהרציונל שבבסיסה משותף לפוסקים ולפרשנים נוספים (כך, יש לראות את התימוכין הנוספים שמובאים בפסיקה לשיטת רי"ו – המקורות הרבים המובאים כבר בדברי הרב הורבין בתיק מא/8720, לעיל ה"ש 28, בעמ' 269–271; בדברי הרב שאנן, שם; בדברי הרב לביא (לביא עטרת דבורה, לעיל ה"ש 22, בעמ' 634); ובמקורות נוספים).

81 שאנן "בדין איש ואשה", לעיל ה"ש 10, בעמ' תק; וראו את הדיון להלן בטקסט הסמוך לה"ש 167. לדבריו (במאמרו, לעיל ה"ש 79, בעמ' רלא-רלב), גם שיטת הרמב"ם בכפיית גט "מאיס עלי" מבוססת על "כופין על מידת סדום", אלא שהחולקים עליו סבורים שלא ניתן להשתמש בטיעון זה כדי לחייב אדם הרוצה באשתו לוותר עליה. אם כך, במקרה שבו ממילא האדם אינו רוצה באשתו, הרי שניתן לכפותו לגט, וזהו כאמור טעמו של רי"ו לשיטת הרב צימבליסט.

תמאן יש להתיר לו לישא אשה אחרת. דכהאי גוונא לא תיקן רבינו גרשום, וכמו שכתבו הרא"ש והרמ"א שם ש"לא תקן רבינו גרשום שתהא האשה עדיפא מאיש"⁸². אומנם בהמשך המאמר מובאות שתי הגבלות ניכרות לשימוש בדינו של רי"ו. הראשונה קובעת שבית הדין אינו יכול להסתמך על אומדנה שלפיה הבעל או האישה באמת אינם רוצים בבני זוגם, אלא שהם מבקשים שלום בית כצעד טקטי⁸³:

מסתבר שכשם שאין לחייב ממון אלא בראיה ברורה, כך אין לחייב בעל במתן גט אלא בראיה ברורה ולא על סמך אומדנא בלבד [...]. וממילא אף באשה [...] אין לכופה לקבל גט, ואין להתיר לו את החדר"ג.

הוא אינו מפרט יותר מזה, אולם נראה שרק אמירה מפורשת או פעולה המעידה ללא ספק על רצון בסיום הקשר (למשל תביעה לפירוק שיתוף רכושי) יכולה לאפשר לנו שימוש בשיטת רי"ו. לכאורה דברים אלה עולים מדברי רי"ו עצמו, המדבר במפורש על מצב שבו בני הזוג אומרים שאינם רוצים זה בזה.⁸⁴

המגבלה השנייה נוגעת לשאלת הסיבה שבעטייה אין בני הזוג רוצים זה בזה, ובה למעשה דן הרב צימבליסט בשיטת הרב הורביץ שתידון להלן.⁸⁵ הוא קובע כי דינו של רי"ו חל במקרה שבו מעשיו הרעים של אחד מבני הזוג גרמו לבן הזוג האחר "למרוד" בו, למשל: "אשה שאומרת מאחר שבגדת בי שוב מואסת אני כך וגם אם תבקש אלפי סליחות איני חפצה בכך, בזה אין נפקא מינה בכך שהוא היה הגורם למאיסות האשה בו, וגם אין נפקא מינה מכך שהוא עדיין עומד בסירובו להשלים עמה, כיון שברור לנו שגם אם יחזור בתשובה, האשה לא תקבלנו"⁸⁶. אולם במקרה שבו רק מרידתו של אחד גרמה למרידתו של האחר ייתכן שהדברים שונים:

אשה שאומרת מכיון שאינך חפץ בי גם אני איני חפצה בכך, שבזה יש לומר אילו היה הבעל משנה את דעתו: היה עוזב את האשה הזרה ובאמת ובתמים היה בא ומבקש סליחה מאשתו על כל אשר עולל לה, היתה גם היא מסכימה לחדש את חיייהם המשותפים, וממילא אין זה נחשב שהאשה אינה חפצה בו, שהרי כל מה שאינה חפצה בו הוא משום שהוא אינו חפץ בה, אבל בעצם היא כן רוצה בו.

2. הרב דיכובסקי ו"מות הנישואין"

על שתי מגבלות אלה חלק הרב שלמה דיכובסקי שישב עם הרב צימבליסט הן בהרכב שהשתמש לראשונה בשיטת רי"ו, והן בזה שבו עלתה המגבלה השנייה. באותו מקרה אחרון

82 שם, בעמ' תקא; וראו לעיל הטקסט הסמוך לה"ש 31.

83 שם.

84 ראו להלן הטקסט הסמוך לה"ש 128.

85 ראו להלן הטקסט הסמוך לה"ש 136.

86 צימבליסט "בני זוג המורדים", לעיל ה"ש 70, בעמ' תקא-תקב (קטע זה במאמר לקוח מערער (גדול) 7787/נו (פורסם בנוב, 26.12.1999)).

סירבה האישה להתגרש. הוא קובע שם כי גם אם יש מקום להנחה של הרב צימבליסט כי אולי הייתה מסכימה האישה לשלום בית אילו היה בעלה עוזב את האישה הזרה וחוזר אליה, הרי שהנחה זו חסרת משמעות מעשית, וניתן לסותרתה מאומדנה:⁸⁷

זו הנחה בלבד, שלא ניתן לבדוק אותה במבחן המציאות לאחר פירוד כה ממושך ביניהם. נראה לי יותר כי לאחר 20(?) שנה של פירוד, אין מקום לדבר על שלום בית גם מבחינתה של האשה. האפשרות לחזרה לחיים משותפים מצידה, נראית לי בלתי סבירה לחלוטין ובמידה גדולה אולי גם מנוגדת לטבע האנושי. בנסיבות כאלו כאשר בעצם שני הצדדים אינם רוצים בהמשך הנישואין אולם הגורם לכל זה הוא הבעל, יש מקום לחיוב מותנה בגט.⁸⁸

גישתו המרחיבה של הרב דיכובסקי עולה גם בספרו.⁸⁹ כמו הרב צימבליסט גם הוא קושר בין עמדת בתי הדין בעבר,⁹⁰ שלפיה לא ניתן לחייב גט כשהאישה טוענת "מאיס עלי", לבין השימוש בשיטת רי"ו "כאשר מדובר במאיסות הדדית".⁹¹ הוא אינו מסתיר שם שעמדה זו לא הייתה קיימת תמיד אלא עלתה "בתקופה מאוחרת יותר". אך הוא אינו מצביע על ההרכב שבו ישב כאחראי לכך, ומדבר בקווים כלליים על "בתי הדין". כמו הרב צימבליסט גם הוא קובע שמקור הדין ב"כפיה על מידת סדום",⁹² ואף קובע שניתן לכפות (!) גט בגין פירוד ממושך,⁹³ אולם מוסיף נימוק רב משמעות שיכול אולי לתרום להבנת עליית השימוש ברי"ו בשנים האחרונות:⁹⁴

יש כאן נקודה נוספת. לצערנו, במציאות הקיימת בחיי משפחה באלו שאינם שומרי מצוות, אין חלל ריק. וכאשר הצדדים חיים בנפרד, לא ירחק היום שיוורו היתר לעצמם וינסו לחיים משותפים עם בן או בת זוג, או שיהוו בבחינת "בור ברשות הרבים", ויגרמו לאחרים שיכשלו. לבית הדין יש תפקיד לשמור על הציבור [...] חייבים בי"ד למנוע מצב תמידי של בור ברשות הרבים, למי שנשוי פורמלית, אבל אינו נשוי מעשית. זו סיבה נוספת לכפיה.

87 ש.ם.

88 "מותנה", משום שבית הדין קבע כי על הבעל לפצות את אשתו על הגירושין.

89 ראו דיכובסקי לב שומע לשלמה, לעיל ה"ש 80. חלקו הראשון של הפרק מבוסס על תיק (אזורי ת"א) 193/2944, פד"ר יא 193 (התשל"ו), שגם בו הוא ישב בהרכב עם הרב צימבליסט. על גישתו הכללית של

הרב דיכובסקי בהקלה בדיני הגט כדי לסייע לעגונות ראו הכהן, לעיל ה"ש 9.

90 דיכובסקי לב שומע לשלמה, לעיל ה"ש 80, בעמ' קיב (עמדה זו השתנתה בבתי הדין). אנו מתכוונים לעמוד על עליית העילה "מאיס עלי" בפסיקת השנים האחרונות במקום אחר.

91 שם, בעמ' קיג.

92 הוא מצביע בהערת השוליים על מאמרו של הרב שאנן ("בדין איש ואשה", לעיל ה"ש 10), כמקור לדבריו. נראה שממנו לקח את שני המקורות שהוא מביא שם לתמיכה בטיעונו זה.

93 אומנם, קשה להביא דוגמה למקרה שבו הוא עצמו אכן כפה גט במקרה זה (הכהן, לעיל ה"ש 9, בעמ' 37).

94 דיכובסקי לב שומע לשלמה, לעיל ה"ש 80, בעמ' קיד.

יש לציין שטיעון דומה הובא מפי רח"פ כדי להצדיק את פסיקתו כי פירוד ממושך מחייב כפיית גט: 95 "כל שנראה לב"ד שהיה זמן הרבה נפרדים ואין להם תקנה אדרבא צריך השתדלות הרבה להפרידם זה מזה ולתת גט כדי שלא יהיו חוטאים חטאים רבים אחד האיש ואחת האשה". הטענה שבימינו החמרה בעילות הגירושין עלולה להביא לפריצת איסורי תורה ואף לחשש הולדת ממזרים כמובן אינה ייחודית למקרה זה. הרב דיכובסקי עצמו השתמש בו במקומות אחרים, 96 וכך טענו גם דיינים אחרים. 97

המחלוקת המובהקת של הרב דיכובסקי עם הרב צימבליסט נוגעת כאמור לשאלת האומדנה. לדעתו, בית הדין יכול להסתמך על עצם הפירוד הממושך גם בניגוד לאמירה מפורשת של בן הזוג שהוא רוצה בשלום בית, ואין לו צורך בראיות חיצוניות נוסף על מצב העניינים הנתון בין בני הזוג. גם כאן הוא מציג את הדברים כעמדת "בתי הדין", כלומר כעמדה הרווחת. 98 הוא גם חולק על הרב צימבליסט, שקבע כי לעיתים גם חיים עם בן זוג זר אינם נועלים את הדרך לשלום בית, ועל כן אינם מאפשרים כשלעצמם את הפעלת שיטת רי"ו:

ראשית, הגיעו בתי הדין למסקנה, שבמקום של פירוד ממושך מאוד, גם אם יש לבעל אשה אחרת, דברי האשה או האיש על רצונם בשלום בית, הם דברים מן השפה ולחוץ. אדם סביר אינו יכול לדגול באהבה חד סטרית, כאשר בן הזוג האחר מרוחק ממנו שנים רבות ומביע שנאה אליו. על כן, סביר ששניהם אינם רוצים זה בזה, וסידור הגט מתמהמה מטעמים של רכוש, סידור הילדים, או נקמנות. המציאות העובדתית המוכרת לכולנו, גוברת על הטענות המשפטיות הפורמליות על קשר הנישואין, ואפשר להניח בודאות שמדובר בשנאה הודית, שלא תתוקן גם אם ינותק הקשר עם האשה האחרת.

ודוק, הרב דיכובסקי קובע כאן במפורש כי העלאת תנאים בידי בן הזוג הסרבן אינה פוגעת ביכולת לחייבו בגט על סמך רי"ו. להפך, לעיתים זו בדיוק האינדיקציה לכך שהוא אינו רוצה בשלום בית אלא ביתרון בחלוקת הרכוש וכדומה. להלן נראה שעניין זה עומד במרכז מחלוקת עקרונית בדבר הפעלת שיטת רי"ו.

דומה כי משלב מסוים הפסיק הרב דיכובסקי להזכיר בדבריו את דברי רי"ו או מקור הלכתי אחר לעילת החיוב בגין פירוד. למעשה, ייתכן שעמדתו של הרב דיכובסקי התרחבה

95 ראו לעיל ה"ש 44.

96 ראו למשל דיכובסקי לב שומע לשלמה, לעיל ה"ש 80, בעמ' קסח; "דרכו של הגר"א הרצוג בכפיית גט" משואה ליצחק א 341 (שולמית אליאש ואח' עורכים, התשס"ט).

97 ראו למשל ריינר, לעיל ה"ש 69, בעמ' 90; הכהן, לעיל ה"ש 9, בעמ' 36, ה"ש 63; עמיחי רדזינר "זרח ורהפטיג והרב חיים דוד הלוי על נישואין אורחיים" (עתיד להתפרסם בציונות דתית).

98 הרב דיכובסקי עצמו היה חלק מהרכב בבית הדין הגדול אשר קבע חיוב בגט דווקא לאחר שעמד על קיומה של אינדיקציה אובייקטיבית ברורה לחוסר רצונה של האישה בשלום בית (דרישתה לחלוקת רכוש) (וראו תיק (גדול) 1758 (לא פורסם), המצוטט בתיק 936936/2, לעיל ה"ש 5; תיק (אזורי חי) 764231/6 (פורסם בנבו, 2014.5.25); ערעור (גדול) 4127-53-2, שורת הדין יז שנד (התש"ע).

עם הזמן, והדברים המובאים למעלה הם תוצר של גישתו המאוחרת יותר. כך לדוגמה הוא כותב ביושבו כדיין בבית הדין הגדול:⁹⁹

ב"כ המערערת טוען כי מרשתו לא עשתה כל רע ואין שום עילה לחייב בגט. יש בכך טעות בסיסית. ע"מ לחייב בגט, אין צורך בעשיית "מעשה רע". בעל או אשה שאינם חפצים בשלום בית, חייבים בגט. דרך אחרת – אין. הרעיון של האשה: "פירוד ללא גט", אינו מקובל עלינו, וכל שאינה רוצה בשלום, יש מקום לחיוב גט.

את הדברים האלה, שאינם כוללים כל מקור, מצטט בהסכמה הרב אושינסקי,¹⁰⁰ והם מקובלים גם על כמה דיינים נוספים,¹⁰¹ אולם דיינים אחרים לא קיבלו אותם.¹⁰² יש עניין גדול בעובדה שדברים דומים לאלה של הרב דיכובסקי נאמרו בבית הדין הגדול כבר בשנת תשמ"א, בהרכב שבראשו ישב הרב עובדיה יוסף, והשתתפו בו הרבנים יוסף קאפח ומרדכי אליהו, ואף שם הם נאמרו ללא כל מקור:¹⁰³

אחרי העיון בכל החומר שבכל התיקים, כולל תיקי ב"ד זה, נראה אמנם שאין האשה אשמה במצב האומלל שנוצר, וכל כולה, ואם תרצה אמור רוב רובה של האשמה רובצת על שכם הבעל, אך הלעולם תאכל חרב? ברור שאין להניח מצב זה להמשך ללא סוף, וכיון שברור שאין עוד תקנה, וזוג זה לא ישובו לחיות בשלום, יש לשים קץ ולהפריד בין הזוג. לפיכך נראה גם לנו שהצדדים חייבים להפרד בגט פיטורין.

יש לתת את הדעת לכך שמדברים אלה ומדבריו של הרב דיכובסקי שהובאו לעיל עולה כי חיוב בגט יושת על צד שאינו רוצה בשלום, אך תביעת שלום בית תמנע את חיוב הגט. אולם בהמשך הלך הרב דיכובסקי והרחיב את עילת הפירוד (שוב, ללא הזכרת מקור הלכתית) וקיבל למעשה את רעיון "מות הנישואין". מעתה, כאמור, תביעת שלום בית אינה יכולה כשלעצמה לעכב את חיוב הגט אם ברור לבית הדין כי אין בה טעם. הרכב שהרב דיכובסקי ישב בו מעלה אולי לראשונה במערכת בתי הדין, את דימוי ה"מוות" לגבי נישואין שתמו:¹⁰⁴

99 תיק (גדול) 946/נה, פד"ר יט 51, 52 (התשנ"ה).

100 תיק 764231/6, לעיל ה"ש 98; תיק 940783/13, לעיל ה"ש 6.

101 תיק (אזורי ת"א) 1-21-8801 (פורסם בנבו, 24.6.2009); תיק (אזורי ת"א) 1-21-064662521, הדין והדיין 3 13 (2006).

102 ראו אצל יוסי שרעבי "מלחמה ושלום": תביעות שלום בית בבתי הדין הרבניים וכשולונן ביישוב משברי נישואים "משפט ועסקים יט 1351, 1391–1392 (התשע"ז) (להלן: שרעבי "מלחמה ושלום").

103 ערעור (גדול) קצ"ג/תשמ"מ, פד"ר יא 362, 364 (התשמ"א). לדיון בשיטת הרב עובדיה יוסף, הבאה לידי ביטוי כאן, ולניסיון להצביע על מקורותיה ראו יוסף, לעיל ה"ש 52, בעמ' רנ–רנב. לניסיון הסבר מדוע לא הזכיר פסק הדין את שיטת רי"ו ראו הרב דומב המובא אצל בירדוגו בדבר משפט, לעיל ה"ש 34, בעמ' תכד. למרבה הפליאה, למרות מעמדם הרם של הדיינים שישבו בתיק זה, דבריהם מצוטטים מעט מאוד בפסיקה הרבנית.

104 תיק (גדול) נד/382 (לא פורסם), הציטוט הובא בתיק (אזורי ח"י) 1073218/1 (פורסם בנבו, 1.3.2017).

בהיעדר סיכוי לשלום בית, אין לבית הדין ברירה אלא להטיל על שני הצדדים להתגרש. אין כאן אשמה חד צדדית, אלא קביעת עובדה שחיי הנישואין הגיעו לקיצם ואין טעם לעסוק בהחייאה מלאכותית לפגרים מתיים. פסק דין זה אינו חיוב חד צדדי שבו צד אחד נאשם, אלא תיאור של המציאות הכואבת והמסקנה הבלתי נמנעת. זכותו וחובתו של בית הדין להוציא פסק דין לגירושין כאשר כלו כל הקיצין, גם אם לא ניתן להאשים ספציפית צד זה או אחר.

אולם היו דינים שאומנם חייבו גט על בסיס שיטת רי"ו ועדיין סברו שאמירה זו מרחיבה מדי: 105

על דרך ההכללה נקדים ונאמר שלא בכל מקרה שבו אין כל סיכוי לשלום בית, או לחילופין כשטענת שלום הבית של אחד מן הצדדים איננה כנה – ניתן בהכרח לראות בכך כקיומה של עילה עצמאית לגירושין. היעדר סיכוי לשלום בית, ברובם של המקרים, איננו מהווה עילה לחיוב בגט.

כאמור, מאוחר יותר הרב דיכובסקי אף לא נמנע משימוש מפורש בביטוי המפורש "מות הנישואין" כשם לעילת החיוב בגט: 106

מות הנישואין – אני מרבה להשתמש במושג זה, כאשר ברור לחלוטין שבני הזוג לא יחזרו לשלום לעולם. הדברים אמורים בעיקר, כשהבעל יצר קשר עם אשה אחרת ויש לו ממנה ילדים. גם אם כל האשמה מוטלת עליו, הרי בסופו של דבר, אין מנוס מגירושין [...] אינני מתרשם מהצהרות אהבה, לאחר שנות פירוד. במקרים כאלה, יש גם מקום לחיוב גט, משום שלאמיתו של דבר, אף אחד לא רוצה בשני. בנוסף, אינני סבור שבבני זוג המתדיינים ונמצאים בפירוד שנים, יש לערוך "חפירות ארכיאולוגיות", בכדי לבדוק מה קרה לפני שנים רבות ומי החל במריבות. יותר נכון לבדוק את המצב "באשר הוא שם", לפי מקומו היום, ואם היום שניהם אינם רוצים זב"ז – גם אם הם מסווים את דבריהם בטענת שלום-בית – אזי יש מקום לחיוב גט.

דברים אלה זכו לביקורת חריפה, ולמעשה הציטוט – גם אם אין ספק שהוא אכן מפיו של הרב דיכובסקי – מוכר לנו רק מן המקורות ששללו את הרעיון המובא בו. הרב שרמן קובע כי פסקיו של הרב דיכובסקי בדבר עילת "מות הנישואין" אינם מבוססים על מקורות הלכתיים, 107 וכי היא מתן שכר לחוטא:

105 תיק (אזורי נת') 288169/3 (פורסם בנבו, 20.10.2010).

106 מובא אצל שרמן, לעיל ה"ש 9, בעמ' 103; ערעור (גדול) 810538/2 (פורסם בנבו, 28.4.2011); תיק 523426/2, לעיל ה"ש 9 (ההדגשות במקור).

107 ראו תיק 810538/2, שם; וראו דבריו בערעור (גדול) 059133397-21-1, הדין והדיין 18, 11 (2007): "הגישה של 'מות הנישואין' אין מקורה בדיני תורה ולא חז"ל, אלא בחוקי העמים ביחס לנישואין אזרחיים".

שיטתו זו של הרב דיכובסקי, מהווה בסיס לתביעות בעלים שבגדו בנשותיהם, ונטשו אותן לטובת אשה זרה. לאחר תקופת פירוד ביניהם, תבעו לחייב את האשה בגט, עקב עצם מצב הפירוד ו"מות הנישואין". ומרחיקים לכת בתביעותיהם לפטרם ממזונותיה, עקב חיובה בגירושין. כפי שנפסק בפסקיו בנושא זה. כך שלא הנחת לבת אברהם אבינו לשבת תחת בעלה.

טענה אחרונה זו הובאה לבית הדין בחיפה כשהיא כמעט זהה,¹⁰⁸ ואף שבניגוד לרב שרמן הוא פוסק חיוב בגט על סמך שיטת רי"ו (ושיטת רח"פ כנימוק משני לה), הוא מגביל שיטה זו ואינו מקבל את הרחבתו של הרב דיכובסקי, הקובעת שתביעה לשלום בית כשלעצמה כאשר לבית הדין ברור שאין סיכוי אמיתי לשלום בית, אינה מעלה ואינה מורידה:

כאשר האשה תובעת ודורשת שלום בית, ובית הדין רואה או מתרשם שתביעת שלום הבית כנה, אז אין ספק לבית הדין שיש לדחות את התביעה על הסף, ואף לחייב את הבעל במזונות אשה והוצאות הבית אם יוכח שבאמת האשה רוצה את בעלה בחזרה גם אם היה פירוד ממושך.

ג. שלילתה של שיטת רבינו ירוחם

כאמור, גישתו המרחיבה של הרב דיכובסקי והגדרתו אותה כהכרה ב"מות הנישואין" זכתה לביקורת מצד כמה מעמיתיו. גם עמדנו על כך שכבר משלב מסוים נמנע הרב דיכובסקי מלציין את רי"ו כמקור לדבריו, ובכך הקל לכאורה על מתנגדיו, שהיו יכולים לטעון שלשיטתו אין מקור בהלכה.¹⁰⁹ ברור שאם את דברי הרב דיכובסקי אלה קל למתנגדיו לתקוף, לא כך הדבר כשמדובר בשיטתו של אחד מגדולי הראשונים, רי"ו.

כאמור, שיטת רי"ו משמשת כיום ברבים מפסקי הדין, ולנקודה זו עוד נחזור בהמשך. אולם אין ספק שיש גם דיינים שונים שאינם מקבלים אותה כלל, ולצידם דיינים המקבלים אותה ברמה העקרונית אך מציעים לה פרשנות מצמצמת. ברי שכפי שלרב דיכובסקי יש מוטיבציה ברורה להכרה בשיטת רי"ו, כך גם לחלק משולליה או מצמצמיה. הסיבות לכך הן ככל הנראה שלוש: 1. עובדת היותה של שיטת רי"ו שיטה ייחודית שלא נידונה עד לאחרונה, וכפי שנאמר לעיל; 2. החשש הכללי מפני חיוב בגט, ודאי מהפעלת סנקציות בגינו, דבר שלדעת חלק מהדיינים מעלה חשש ל"גט מעושה".¹¹⁰ חשש זה מתחזק בעילה

108 תיק 523426/2, לעיל ה"ש 9; ראו גם את פסק הדין הנזכר בה"ש 228 להלן.

109 ראו לעיל הטקסט הסמוך לה"ש 107.

110 יוסף גולדברג גט מעושה (התשס"ג) (נספח ו', שסיכומו ההחלטי מופיע בעמ' רצו: "בצווי ההגבלה המוזכרים בחוק [...] בודאי נחשב לאנוס"). גם הנתונים הסטטיסטיים, נכון לעשור הקודם, מלמדים שבממוצע רק בכרבע מהתיקים שבהם ניתנו החלטות לחיוב וכפייה בגט ניתנו גם צווי הגבלה, ויש בתי דין שבהם השיעור אף נמוך בהרבה. לדיון, ראו רות הלפרין-קררי ותמר אדלשטיין-זקבך חוק בתי דין רבניים (קיום פסקי דין של גירושין) התשנ"ה-1995: 34-36 (פרויקט פא"י דוח מס' 1, מרכז רקמן – אוניברסיטת בר אילן, 2011) <http://bit.ly/2xKznpJ>.

ספציפית זו לפי הנאמר בסיבה הראשונה; ¹¹¹ 3. ייתכן שהנקודה החשובה ביותר נוגעת להתנגדות העקרונית להכרה ב"מות הנישואין", וכפי שנזכר לעיל, ¹¹² וכן לאפשרות ל"גירושין קלים" מדי, אשר נכפים על בן זוג שאינו מעוניין בהם, ואשר לא רק שאינו "אשם" בהתמוטטות הנישואין, אלא להפך – נפגע מ"אשמתו" של בן הזוג התובע לחייבו בגט. ¹¹³ דומה שעמדה זו באה לידי ביטוי בפי הרב רוזנטל, ודבריו חושפים עד כמה חשש זה מטריד אותו: ¹¹⁴

מש"כ הגר"י זמיר שליט"א בביאור דברי רי"ו בשם רבו [...] אין לדבר סוף שכל אשה שתמרוד בבעלה תוכל לכופו לגט, שהיא תמרוד בו מתשמיש והוא הרי אסור לו להזדקק לה בעל כרחה וכדרכם של ויכוחים יאמר אני רוצה כך [...] ויכופו עליו גט לאחר י"ב חודש, וזה דבר שלא נשמע.

מטבע הדברים, השוללים כליל את שיטת רי"ו אינם יוצאים בדרך כלל נגדה במפורש ונמנעים מלקבוע שהיא עמדה שאין להסתמך עליה, ¹¹⁵ ודבר זה מוכיח את דברינו לעיל בדבר חשיבותה הרבה של שיטה זו. הדבר בלט במיוחד בהרצאה שנשא הרב שרמן. ¹¹⁶ הרצאה זו כוונה נגד השימוש בפירוד ממושך כעילת חיוב בגט. הרב שרמן אומר בה שהמצדדים בכך "מבססים פסיקתם על דברי הג"ר חיים פאלאג'י [...] וכן על דברי רי"ו בספר מישורים, נתיב כ"ג. אתחיל בברור דברי הג"ר חיים פאלאג'י זצ"ל [...]", ¹¹⁷ אולם למרות הציפייה שהוא יגיע גם לשיטת רי"ו היא אינה נידונה כלל בהרצאה, העוסקת רק בדחיית ההסתמכות על רח"פ.

111 כזכור, רי"ו קובע שאף ניתן לכפות על הבעל לתת גט, אולם היו שסברו שאם לא נקבל את שיטתו, גם חיוב היא אינה מאפשרת (ראו לעיל הטקסט הסמוך לה"ש 70, 71). וראו בדומה לגבי שיטת רח"פ (לעיל הטקסט הסמוך לה"ש 50). אשר לטענת "מאיס עלי" ראו נחום פרובר ובנימין בארי "טענת 'מאיס עלי' כנס הדיינים התשע"ה 226, 231, 234 (שמעון יעקבי ויחיאל חיים פריימן עורכים, 2016).

112 לטיעון זה ראו וסטרייך הזכות לגירושין, לעיל ה"ש 3; שרעבי "מלחמה ושלום", לעיל ה"ש 102, בעמ' 1427–1432 (הוא מראה שם בין היתר כיצד עמדה זו פעלה לצמצם גם את היקף תחולתם של דברי רח"פ).

113 על ההתנגדות הקיימת בקרב דיינים בישראל ל"גירושין קלים" ולנטישת עילות הגירושין הקלאסיות של אשם ראו עמיחי רדזינר "גיטין – מצוות התלויות בארץ? – הסכם קדם נישואין למניעת סרבנות גט: בין אמריקה לישראל" משפטים מז 5 (2018) (להלן: רדזינר "גיטין – מצוות התלויות בארץ?").

114 תיק 6130, לעיל ה"ש 40, בעמ' 70. דבריו אלה מזכירים את דברי רבינו תם המפורסמים בתשובתו נגד תקנת "מאיס עלי" של הגאונים בספר הישר (חלק התשובות): "ועוד אמרינן שלא יהא כל אחת ואחת הולכת ותולה עצמה ביד גוי ומפקעת עצמה מיד בעלה בחנם תתלה בעכו"ם אם מורדת [ועוד] דא"כ מצינו חוטא נשכר" (ספר הישר, סימן כד). לדיון בתשובה זו ראו וסטרייך "עילת המורדת", לעיל ה"ש 19, בעמ' 132–133.

115 חריג לכך, המלמד על הכלל הוא הרב רוזנטל (ראו לעיל הטקסט הסמוך לה"ש 43), ואף הוא כנראה היסס בכך (ראו שם, בגוף ה"ש). גם הדעה הנוספת (המובאת שם בה"ש 43), לגבי ייחודיותה של שיטת רי"ו אינה מסתפקת באמירה זו, אלא מנסה לצמצם את תחולתה של השיטה באופנים השונים שבהם נדון להלן.

116 ראו לעיל ה"ש 9.

117 שם, בעמ' 103.

ניתן להציג סוג זה של התנגדות ב"שתיקה" גם בדרך אחרת. מכיוון שכיום כבר לא ניתן להניח שיש דיינים שלא שמעו את שמעה של שיטת רי"ו, הרי שאי-אזכורה במקומות שבהם הייתה יכולה להתאים מלמד על חוסר רצון להסתמך עליה (ודוק, אין מדובר באזכורה ובקביעה שבשל הצמצומים שיידונו להלן היא אינה מתאימה למקרה הנידון, אלא בהתעלמות רועמת). אם נחזור לרב שרמן, הרי שבמקרה שהיה מדובר בו בפירוד של שלוש שנים ובמציאות שבה ברור לגמרי שאין סיכוי לחזור לשלום בית,¹¹⁸ עדיין קבע הרב שרמן שאין לחייב בגט: "מאידך לאור המצב הקשה של הפירוד ביניהם ולהשלכות החמורות העוללות להיגרם כתוצאת מצב הפירוד, יש להמליץ לבעל לפעול לסיים את נישואי הצדדים". קביעה זו מבוססת על דעתו כי "לא עצם מצב הפירוד מהווה עילה לחיוב בגירושין". הרב שרמן דן בשיטת רח"פ ומצמצם אותה, אך אינו מזכיר כלל את רי"ו. ובדומה לזה, באחד המקרים הקיצוניים ביותר שנידונו בבית הדין הגדול, שבו היה פירוד של יותר מארבעים שנה(!)¹¹⁹ נידון ערעור על פסיקת בית הדין האזורי שחייב את האישה בגט. דעת המיעוט של הרב אלגרבלי סברה שיש לדחות את הערעור, בעיקר משום שמדובר בבני עדות המזרח שלא קיבלו את חדר"ג, האוסר את גירושי האישה בעל כורחה¹²⁰ (אך גם הוא אינו מזכיר את שיטת רי"ו). אולם דעת הרוב של הדיינים איזרר וחשאי סברה אחרת. לדידה, עדיין יש לבחון את האפשרות שהאישה רוצה באמת ובתמים בשלום בית, ולכן עדיין לא ניתן לחייבה בגט. בית הדין בוחן באריכות את שיטת רח"פ, אך אינו מזכיר את רי"ו כלל. וכך גם במקרה שנידון בבית הדין הגדול אשר עסק בזוג שהקרע ביניהם נמשך כבר תשע שנים.¹²¹ דעת המיעוט של הרב בוארון קבעה כי "יש לחייב את האשה בגט לפי שעיוכו הגירושין אין לו שום הצדקה [...] ולכה"פ יש כאן ענין של מרידה הדדית ושעפ"י זה יש ג"כ לחייב בגירושין", אולם דעת הרוב של הרבנים אלגרבלי ואיגרא קבעה שלא ניתן לחייב את האישה בגט, ויש לתמרצה בעזרת תשלום כתובה כפול מזה שנקבע לה בבית הדין האזורי, כדי להביאה להסכמה לגירושין. אף שהם מודים כי מדובר ב"מצב תלוי – לא שלום ולא גירושין – אחריתו מי יישורנו",¹²² הם אינם מתייחסים כלל לשיטת רי"ו, שאף הובאה בידי דעת המיעוט גם אם לא בשמה המפורש. דוגמה נוספת קיימת בפסק דין שניתן לאחרונה בבית הדין בירושלים.¹²³ מדובר בזוג שחי בנפרד כבר שלוש שנים, ואף מנהל הליך משפטי לפירוק שיתוף. בית הדין קבע שלמרות תביעת האישה לשלום בית "מתקבל הרושם ששניהם תמימי דעים שכבר אין מנוס מגירושין". למרות זאת הוא אינו מזכיר כלל את השיטה של רי"ו וקובע:

118 תיק 810538/2, לעיל ה"ש 106.

119 ערעור 1-1782-21, לעיל ה"ש 50.

120 ראו לעיל ה"ש 29.

121 ערעור (גדול) 889512/1 (פורסם בנבו, 8.1.2013). למקרה דומה של התעלמות משיטת רי"ו, ראו ערעור (גדול) 051550960-21-1 (17.7.2001), הדין והדיין 2, 11 (2003).

122 נראה שכוונתם לחשש החטא (ראו לעיל הטקסט הסמוך לה"ש 95 ואילך).

123 תיק (אזורי-ים) 1066265/1 (פורסם בנבו, 29.6.2017).

בית הדין אינו מחליט לחייב את האשה בגירושין, אולם לאור הפירוד הממושך, ומאחר שהבעל מאס באשתו, וגם האשה כבר הפנימה ומבינה שאין מנוס מגירושין, ההכרח לא יגונה ומן הראוי שהצדדים יתגרשו בהסכמה.

ד. דרכי צמצומה של שיטת רבינו ירוחם

היות דבריו של רי"ו מחוסרי מקור או הסבר, וכן חדשנותם הגדולה,¹²⁴ הביאו לאורך השנים לשורה של פרשנויות שיש בהן כדי להגביל את יכולת השימוש בשיטתו, וודאי לקבוע שאינה מאפשרת חיוב גט בכל מקרה של "מות הנישואין" כמו בדברי הרב דיכובסקי השנויים במחלוקת:¹²⁵ "בהיעדר סיכוי לשלום בית, אין לבית הדין ברירה אלא להטיל על שני הצדדים להתגרש". אין ספק שחלק מן הצמצומים נובע מן התפיסה שרעיון "מות הנישואין" אינו מקובל בדיני הגירושין ההלכתיים ואולי גם לא האפשרות ל"גירושין קלים". להלן נראה שאף הרעיון שלפיו לא ייתכן ש"יצא חוטא נשכר" מופיע בדבריו.

1. הוכחת המרידה ההדדית בראיה מפורשת

כבר ראינו לעיל את עמדתו של הרב צימבליסט, שעליה חלק הרב דיכובסקי, ושלפיה לא ניתן לחייב בגט, הן את האיש והן את האישה, "אלא בראיה ברורה ולא על סמך אומדנא בלבד". מדבריו עולה שברירת המחדל שלנו היא להניח שצד המבקש שלום בית תובע תביעה כנה, ולכן דינו של רי"ו לא יחול, והנחה זו תיסתר רק באמצעות ראיה אובייקטיבית. מחלוקת זו עולה בתיקים נוספים. כך במקרה שבו תבעה האישה גירושין ואילו הבעל חזר ואמר כי רצונו בשלום בית. בית הדין האזורי חייב את הבעל בגט בכמה עילות.¹²⁶ הרב שלמה עמאר, שישב שם בהרכב, קבע כך בין היתר בשל שיטת רי"ו ה"ידועה ומפורסמת". אומנם הבעל חזר והעלה את דרישתו לשלום בית, אולם הרב עמאר קבע שתביעתו אינה כנה, ודבריו בבית הדין מלמדים שאינו חפץ בה עוד, וכל מטרתו למרר את חייה.¹²⁷ בפסק הדין בערעור דן הרב משה טופיק בשיטת רי"ו. הוא מקבל את עמדת הבעל שלא ניתן להפעיל עילה זו נגדו ומצמצם מאוד את יכולת בית הדין להפעילה:¹²⁸

מה שרצו לחייבו לגרש מדברי רבינו ירוחם, הנה הוא כתב שכאשר הבעל אומר לא בעינא לה אבל איני רוצה לתת לה גט, אבל לא כמו במקרה שלפנינו שהבעל עומד וצווח שרוצה הוא שלו"ב, ואנו נקבע שהוא לא רוצה בה.

124 דעה ייחודית המצמצמת את האפקטיביות של שיטת רי"ו היא דבריו מסברה של הרב בירדוגו, שלפיהם לא ייתכן שרי"ו התכוון לכפייה ממש (ראו לעיל הטקסט הסמוך לה"ש 34).

125 ראו לעיל הטקסט הסמוך לה"ש 104.

126 פסק הדין, משנת תשנ"ה, התפרסם בשלמה משה עמאר שמע שלמה ג שכ (התשנ"ח).

127 שם, בעמ' שלג-שלד (שני חברי ההרכב האחרים אינם מזכירים את שיטת רי"ו, אך מחייבים את הבעל בגט).

128 שם, בעמ' שלו.

דברים דומים אמר לימים הרב נחום פרובר:¹²⁹

אין קשר בין המקרה של רבנו ירוחם שבו יש לחייב בגט את מי שמעכב את הגט היות והצד השני נחשב כמעוגן, לבין מקרה שהצדדים בנפרד זמן רב, כתוצאה שאחד הצדדים לא מעוניין לחזור לשלום בית ותובע גירושין והצד השני מבקש שלום-בית. במקרה שכזה, על אף שנראה לביה"ד שאין סיכוי שתובע הגירושין יחזור לשלום-בית, אין לחייב בגט את מבקש שלום-בית, היות ותובע הגירושין לא נחשב כמעוגן אלא הוא נחשב כמעגן את עצמו.¹³⁰

ניכר שהרכבים שונים אינם מוכנים לקבל עמדה מצמצמת זו וקובעים שבית הדין אכן יכול להסתמך על אומדנה גם במקום שבו בן זוג תובע שלום בית,¹³¹ אולם אנו יכולים לראות כי מחלוקת זו שבה ועולה מפעם לפעם. כך במקרה שבו אישה תבעה שלום בית אולם אחד הדיינים קבע כי זו "תביעת סרק, טקטית ומגמתית. האשה לא בקשה סעד של ממש לשלום בית ואפילו לא פרטה את הדרוש לתביעת שלום בית אמיתית", ונוסף על כך העובדה שהיא מקללת את הבעל מגלה שאינה רוצה בבעלה באמת.¹³² דין אחר מן ההרכב שלל דברים אלה וקבע כי מכיוון שהאישה פתחה "תיק שלום בית, ומבקשת שלום בית, אין לחייבה בגט מדין מורדים זה בזה. ועיין בדברי הרה"ג ר' נחום פרובר שליט"א שהאריך בדברי ר' ירוחם שאם האשה כיום מבקשת שלום בית אין לחייבה בגט. ואף אם נאמר אולי שהיא מבקשת שלום בית מתוך טקטיקה לקבל מדור, הרי מידי ספק לא יצאנו". שלילה חריפה של עמדה מצמצמת זו הובעה לאחרונה בבית הדין בחיפה.¹³³ הדיינים עסקו שם באישה שתבעה "שלום בית" אל מול תביעת הגירושין של בעלה, אולם הגיעו למסקנה שהתנהגותה של האישה מלמדת על חוסר כנות בתביעתה. לדבריהם, ההיגיון של שיטת רי"ו: "שכל אימת ששני הצדדים מורדים זה בזה אם כן יש כאן עיגון חמור שההלכה איננה מסכימה עימו", גורם לכך ש"בית הדין מצווה שלא לענות את הדין ולהותיר את המצב כמות שהוא", כאשר ברור לו שיש מרידה הדדית. המציאות הברורה לעיני בית הדין, והחיוב המוטל עליו, לא ייסוגו מפני אמירות לא כנות של אחד הצדדים, ועל כן את השיטה המצמצמת, שעליה עומד בית הדין, יש "לדחות [...] מכל וכל. אין ספק בכך כי רבינו ירוחם לא מתכוון ל'גופם [כך

129 ראו נחום פרובר "חייב גט, החזר מתנות, תביעה צודקת בכני זוג שאינם חפצים זה בזה" כנס הדיינים – התשס"ח 109, 111 (אברהם צבי שינפלד ושמעון יעקבי עורכים, 2009); וכן עמדת הרב ישראלי, לעיל ה"ש 71.

130 ראו שם, המשפט האחרון מובהר לאור דבריו, ולפיו "במקום שהבעל הגיש ביה"ד תביעת גירושין אם בפועל מצידו מוכן לעשות שלום בית עם האשה באם האשה היתה מסכימה, אין האשה נחשבת כמעוגנת ואין לחייב את הבעל בגט".

131 ראו למשל תיק (אזורי נת') 920384/1 (פורסם בנוב, 18.6.2015), בדברי הרב רפאל בן שמעון: "והנה בנידון שלפנינו, בשונה מדינו של רבינו ירוחם, האשה טוענת לשלום בית, ולכאורה לא יהיה מקום להחיל את דינו של רבינו ירוחם. אך כפי שכתבנו לעיל, קבע ביה"ד שאמירתה ותביעתה של האשה לשלום בית הינה מן השפה ולחוץ כאשר מעשיה סותרים את דבריה ולביה"ד אומדנא דמוכח מכל התנהלותה של האשה שאינה חפצה בשלום בית"; וראו המחלוקת בין בית הדין האזורי לבית הדין הגדול במקרה דומה: ערעור (גדול) 1-21-1-8801-21-1, 023559859-21-1 (17.2.2008), הדין והדיין 18 5 (2009).

132 הרב אבירן הלוי בתיק 1-21-1-8801, לעיל ה"ש 101.

133 תיק 1, 1083672/1, לעיל ה"ש 5.

במקורן של מילים' אלא למה שמילים אלו מבטאות ומה שעומד מאחוריהן שהרי במהות עסקינן!".

נסיים בעמדה המצמצמת עוד יותר את אפשרות השימוש בשיטת רי"ו וקובעת שלעיתים לא ניתן להפעילה גם כשיש אמירה מפורשת של האישה שאינה רוצה בשלום בית.¹³⁴ בית הדין האזורי קבע על סמך שיטת רי"ו כי במקרה שבו חל פירוד של ארבע שנים, והאישה הודתה בפה מלא כי אינה מעוניינת בשלום בית, ומעולם לא הגישה תביעה לשלום בית, הרי שעל הצדדים להתגרש, והאישה מפסיקה לקבל זכויותיה. אולם בית הדין הגדול קיבל את ערעורה של האישה על החלטה זו. ההרכב אינו כופר בעובדה כי האישה הודתה שאינה רוצה בשלום בית, אולם הוא קובע שאין לייחס לכך משקל:

יש לבדוק היטב האם אכן האשה אינה רוצה בשלו"ב, כי זאת לדעת כי אשה חבולה ופגועה אינה במצב שהיא ראויה להיבדק במצב כזה אם רוצה שלום בית או לא. והבעל הרי הודה שפגע בה. רק כאשר יבוא פיוס כנה ואמיתי מצד הבעל והאשה תסרב יכול ביה"ד לראות בזה מצב שיש להחיל בזה דינו של רבנו ירוחם.

גם בסעיפים הבאים נתייחס לפסק דין זה, וניכר כי הוא מעוניין לצמצם את שיטת רי"ו בכל דרך אפשרית. ככל הנראה נובע הדבר מעמדתם העקרונית של דייני בית הדין הגדול בתיק זה: הרבנים שרמן ואיזירר, עמדה השוללת את רעיון "מות הנישואין" כפי שכבר נזכר לעיל. לכן גם לא נופתע לראות שכתבו בו:

למסקנה: המושג סיום נשואין או קץ נשואין כטענת ב"כ הבעל (בפני עצמו) אינו עילה לביטול זכויות האשה שהיא זכאית להם אלא אם כן ידון ביה"ד בתביעת הגרושין של הבעל ויוציא פס"ד על חיוב גט או על הפסד מזונות מכח הפסד הזכות הבסיסית למזונות.

ניתן לשער שעמדה עקרונית זו הובילה את אותם דיינים גם לפרשנות מצמצמת לשיטת רי"ו.

134 ערעור (גדול) 1-21-323397786, הדין והדיין 18 5-6 (2009). לכאורה, היה מקום לטעון שאת פסק הדין הזה ואת צמצום שיטת רי"ו המופיע בו בצורות נוספות (ראו להלן ה"ש 139, 155), יש לראות על רקע נסיבותיו הספציפיות: הרצון להגן על זכויותיה של האישה שסבלה מאלימות קשה. אולם קשה להתעלם מן העובדה ששניים מן הדיינים שכתבו את פסק הדין – הרבנים שרמן ואיזירר – הם אכן מתנגדים עקרוניים לשימוש בשיטת רי"ו (ראו למשל שרמן, לעיל ה"ש 9; וכן לעיל הטקסט הסמוך לה"ש 120. וראו עוד את דבריו החותכים של הרב איזירר בערעור (גדול) 1-21-1750 (לא פורסם, 5.5.2009), שבו הוא קיבל את ערעורה של אישה (בת עדות המזרח!), ראו לעיל הטקסט הסמוך לה"ש 120) על חיובה בגט בגין חוסר אפשרות לשלום בית, וקובע: "בית-הדין דן במושגים של עילות גרושין וכן גם בטענות מאיס עלי לסוגיהן וכלליהן בלבד. 'מות הנישואין' יכול להשקל כחלק מהמרכיב וההוכחה לטענת מאיס עלי ותו לא". דברים אלה, כמובן, מזכירים עמדה רווחת כלפי שיטת רח"פ (ראו לעיל ה"ש 60).

2. כיצד החלה המרידה ההדדית? מרידת צד אחד היא הגורם למרידת הצד האחר

לעיל נזכרה עמדתו של הרב צימבליסט שלפיה יש להבחין בין מקרה שבו מעשיו הרעים של צד אחד גרמו למרידת הצד האחר, אז ניתן לחייבם בגט, ובין מקרה שבו חוסר רצונו של הצד האחד בכך זוגו גרם לייאוש ולחוסר רצון בהמשך החיים המשותפים אצל האחר. במקרה האחרון ניתן לדעתו להניח שאין זו מרידה של ממש, ולכן לא ניתן לחייב את בן הזוג השני בגט. חשוב להדגיש שהרב צימבליסט אינו מגביל את הפעלת שיטת רי"ו בשל שיקולי אשם, שיקולים אשר עולים בדברי דיינים אחרים ואשר ייבחנו בסעיף הבא. להפך, הוא סבור שהשיטה תקפה גם במקום שבו הפירוד נוצר למשל בגין בגידת הבעל, ואפילו אז יוכל הוא לחייב את אשתו בגט אם ברור לחלוטין שהיא אינה רוצה בהמשך החיים המשותפים עימו.¹³⁵ מדבריו של הרב צימבליסט ניתן להסיק שהוא אינו מסכים עם הרב הורוביץ באשר למגבלת האשם שהציע (ואשר תידון בסעיף הבא). אכן את מגבלת הגורם הראשון לקרע הציע ככל הנראה לראשונה הדיין הרב אריה הורביץ באחד מפסקי הדין הראשונים שדנו בשיטת רי"ו.¹³⁶ הרב הורביץ מצטט את שיטת רי"ו וקובע:¹³⁷

מפורש בדבריו שיש לכוף את הבעל לגט בגלל טענת עיגון בלבד, ואף שאין לה עליו שום תביעות לחיובי אישות, שהרי רוצה גט ממנו. ולפי זה הוא הדין כשהבעל רוצה לגרשה והאשה אינה רוצה בו וגם מסרבת לקבל גט שיש לכופה לקבל גט.

אולם לאחר מכן מציג צמצום ניכר ביותר:¹³⁸

אכן לאחר העיון נראה שדברי רבינו ירוחם אמורים דוקא שגם סירובו של הבעל לחיות עמה הוא מצד עצמו ולא כתוצאה מדרישתה של האשה להתגרש, אבל אם הבעל יפציר בה שתחזור לשלום והיא תעמוד בסירובה וכתוצאה מכך יסרב גם הוא לחיות עמה אין לחייבו לגרשה.

העובדה שמדובר בשני שיקולים שונים לצמצום שיטת רי"ו עולה גם מפסק הדין שנוכר בסעיף הקודם.¹³⁹ דייני בית הדין הגדול מונים כשני שיקולים שונים את שיקול הסיבה והמסובב ואת שיקול האשם. אשר לשיקול הראשון הם קובעים:

135 ראו לעיל הטקסט הסמוך לה"ש 86. כאמור בהערה שם, קטע זה במאמרו של הרב צימבליסט לקוח מערער (גדול) נז/7787 (לעיל ה"ש 86). מיותר לציין כי בדברי הרב שרמן שישב בהרכב זה מופיעה בשם הרב אלישיב דעה שדווקא כן נותנת משקל לאשמה (ראו להלן ה"ש 154).

136 תיק מא/8720, לעיל ה"ש 28, בעמ' 264 (פסק הדין התפרסם בשינויים קלים גם באוסף פסקיו של הרב הורביץ. ראו אריה ליב לב אריה עט (התשס"ד)).

137 תיק מא/8720, לעיל ה"ש 28, בעמ' 268.

138 שם, בעמ' 271. הצעה למקור דבריו של הרב הורביץ מובאת אצל בירדוגו בדבר משפט, לעיל ה"ש 34, בעמ' תכה.

139 ראו לעיל ה"ש 134. גם הרב שאנן מבחין בין שני הצמצומים של הרב הורביץ (ראו להלן הטקסט הסמוך לה"ש 156; וכן במאמרו שאנן "בדין איש ואשה", לעיל ה"ש 10, בעמ' קה).

ברור שגם אליבא דרבנו ירוחם יש להבחין בין מצבים שצד אחד חפץ בגרושין כתוצאה מהתנהגות הצד השני והקשר בין המסובב והתוצאה ברורים, לבין מקרה ששני הצדדים חפצים בגרושין מסיבתם שלהם ולא בגרימת זולתם.

מגבלה זו שאנו דנים בה התקבלה על דעתם של דיינים נוספים.¹⁴⁰ נקל להבין כי צמצום זה ניכר עד מאוד, ואולי אף מונע את השימוש בשיטת רי"ו במרבית המקרים שבהם בני הזוג אינם רוצים עוד זה בזה, מקרים שבהם מטבע הדברים התדרדרות היחסים בין בני הזוג היא פרי דינמיקה של תגובות זה להתנהלותו של זה, מה גם שבמקרים רבים קשה להוכיח בוודאות "מי התחיל".¹⁴¹ יישום קיצוני של מגבלה זו הציע הדיין דוב דומב, שסירב להשתמש בשיטת רי"ו כדי לחייב אישה בגט לאחר פירוד של ארבעים שנה (!):¹⁴² "הלכת רבינו ירוחם [...] נוגעת רק למקרים בהם המרידה החלה כאחד".

עמדה זו של הרב דומב נדחית בידי חברו להרכב, הרב בירדוגו.¹⁴³ לדבריו, לא רק שאין הכרח להבין כך את שיטת רי"ו, אלא שדברי הרב דומב אף גוררים את השאלה "מה ייחשב למרידה שגררה מרידת שכנגדו, האם רגע [...] או חצי שעה או יום או יומים", או במילים אחרות: דבריו הופכים את יישום דינו של רי"ו לכמעט בלתי אפשרי.

גם דיינים אחרים דחו מגבלה זו, בעיקר משום שהיא הופכת את דינו של רי"ו לכמעט לא ישים. דברים מפורשים אומר הרב שאנן:¹⁴⁴

ויותר נראה, שכששניהם אינם רוצים זה את זה אין תלוי – לרבינו ירוחם – הדין במי התחיל במרידה, מאחר שרי"ו אינו מחלק ואינו תולה דינו במי התחיל במרידה, והרי מטבע הדברים אין שני בני הזוג מואסים זה בזה ביחד באותו זמן, ולכאורה כך גם מסתבר שאין זה משנה, לפי שדברי רי"ו הם סברא: שבצורה זו אין לקיים את הנשואין, שאין דרך בני ישראל לעגן נשותיהם ועצמם בין אם המטרה כסף ובין אם המטרה נקמה וכל שכן כשאין המטרה ברורה כל עיקר.

140 ראו למשל הרב טופיק (עמאר שמע שלמה, לעיל ה"ש 128); הרב נהרי (תיק (אזורי חי) 1053135/3 (פורסם בנבו, 27.10.2016)): "לעניות דעתי אין לדמות מקרה זה למקרה של רבנו ירוחם בו הצדדים מורדים זה בזה. רבנו ירוחם דיבר באופן ששני הצדדים באים לפני בית הדין ומבקשים להתגרש. לא כן המקרה דנן. מניחות העובדות שהבאנו עולה כי המערער הוא זה שפתח בהליכי הגירושין והמשיבה נגררה אחריו לאחר שלטענתה הטיל עליה מצור כלכלי".

141 וסטרייך הזכות לגירושין, לעיל ה"ש 3, בעמ' 90–91.

142 בירדוגו בדבר משפט, לעיל ה"ש 34, בעמ' תכד.

143 שם, בעמ' תכה.

144 תיק 2182, לעיל ה"ש 41, בעמ' 194. וראו בדומה לזה בתיק 1083672/1, לעיל ה"ש 5: "אין אנו נכנסים עתה לדיון בקביעת האשם בפירוק הנישואין בנידוננו. אין זה משנה מי 'אשם' בקיצן, שהרי הסיבה לחיוב בגט היא מחמת אי היכולת להישאר נשואים על הנייר ושצד אחד מעגן את השני. לפיכך אפילו אם מרידתו של הסרבן בגט החלה רק בעקבות מרידת הצד שכנגד, זה לא ישנה מאומה. די בכך שכעת שניהם מורדים זה בזה כדי לכופו להתגרש, שהרי הסרבן מעגן את הצד שכנגד בלא סיבה".

וכך למשל קובע בית הדין בצפת:¹⁴⁵

מדברי רבינו ירוחם עולה כי למרות שיש לתלות שעמדתו של הבעל כפי שהוצגה בבית הדין (שאמר: "אנא נמי לא בעינא לך", דהיינו "גם אני איני רוצה בך") נובעת כתוצאה ישירה מהעדר רצונה של האשה בבעלה, ויש מקום לקבוע שמעשיה של האשה ומרידתה בו ויזמתה להתגרש הם שגרמו לריחוק ביניהם, ומאד יתכן שאילו האשה הייתה חפצה בבעלה, או שהייתה נמנעת ממעשים היוצרים ריחוק, גם הבעל לא היה שולל שלום בית. למרות זאת קבע רבינו ירוחם בשם רבו שאין לך אלא שעתו ומקומו, והכול נקבע בהתאם לנסיבות שהתבררו לבית הדין. וככל שכעת, לפי המצב הנוכחי המתברר בבית הדין בעת הדיון, שניהם אינם רוצים זה בזה, וגם הבעל כבר אינו רוצה באשתו כפי שהיא כעת – די בכך לחייב את הבעל בגירושין.

דייני בית הדין באשדוד אף קבעו שאין מניעה מלחייב את הבעל בגט לפי שיטת רי"ו, אף שהוא מורד ממש, ואילו אשתו אינה מורדת, "שהרי גם כעת היא אינה טוענת שאינה חפצה בו, אלא שהתייאשה מלהמתין לו".¹⁴⁶ לדבריהם, דברי רי"ו על מרידה הדדית נאמרו רק "לצורך חידושו בהלכות כתובה", כלומר לעניין הפסד האישה את תוספת הכתובה בשל מרידתה:

אולם לגבי דין כפיית הצד הסרבן להתגרש לכאורה אין צורך בכך שגם הצד השני לא יהיה מעוניין בו, אלא די בכך שהצד השני אינו מוכן להמשיך ולהתעגן תחתיו, שכאמור לעיל, סיבת הכפייה על הגירושין במקרהו של רבינו ירוחם היא שאין לאפשר לצד אחד לעגן את משנהו בלא סיבה כאשר גם הסרבן עצמו חפץ להתגרש ממנו. לפי זה גם בנדון דידן די בכך שהאישה רוצה בגירושין מחמת שנקעה נפשה ממצב העגינות בו היא שרויה 5 שנים, ואין צריך להגיע לידי כך שהיא אינה מעוניינת עוד בבעל.

3. שאלת האשם

עמדנו על כך ששיטת רי"ו היא לכאורה שיטה של גירושין ללא אשם. עם זאת נושא האשם עולה בעילה זו מן הכיוון ההפוך. אם "העילות הקלאסיות" מחפשות את קיומו של האשם אצל הנתבע או הנתבעת בתביעת הגירושין, הרי שבעניין שיטת רי"ו יש הטוענים כי קיומו

145 תיק 862233/1, לעיל ה"ש 4; וראו גם בדבריו של אב בית הדין בתיק זה, הרב לביא (לביא עטרת דבורה, לעיל ה"ש 22, בעמ' 635) שם הוא מכנה את דבריו של הרב הורביץ "תמוהים מאד".

146 תיק (אזורי אשד) 8293/5 (פורסם בנבו, 2.2.2016). בהמשך דבריו, קובע בית הדין שאין צורך ששני בני הזוג ימרדו זה בזה לאורך י"ב חודש, אלא די אם חלף פרק זמן זה ממרידת הראשון. לאור זאת, במקרה שבו הוא עוסק הוא קובע ש"יש להחיל את דינו של רי"ו לאלתר מיום הצטרפות האישה לתביעה לגירושין והבעל חייב לגרש את אשתו לאלתר", אף שתביעת האישה הוגשה רק חודשיים לפני מועד מתן פסק דין זה.

של "אשם" אצל התובע או התובעת מונע מהם לחייב את בן זוגם בגט בשל המרידה ההדדית.¹⁴⁷ גם עמדה זו הופיעה ככל הנראה לראשונה בפסק דינו של הרב הורביץ.¹⁴⁸ לדבריו, ניתן לחייב אישה בגט על פי שיטת רי"ו, "כשהאשה מעגנת אותו מרצונה".

אבל כשהבעל גרם לכך, כעובדא דידן שכל השנים הוא סירב לחיות עמה וחי עם נשים אחרות, ולמרות התנהגותו רצתה האשה בכנות בשלום, ולא יכול היה לבוא בטענת עיגון מכיון שהאשה רצתה ודרשה לחיות עמו בשלום, עד שלבסוף התנהגותו הנלווה גרמה לכך שמבחינה נפשית אינה יכולה יותר להשלים עמו, ומה גם שהוא אינו מעוניין בכך, ודאי שלא יכול לבוא עכשיו ולדרוש גט מחמת עיגון שהוא גרם כפי המבואר, ואינה חייבת לקבל גט.

קושי ניכר בשיטת הרב הורביץ הוא העובדה שטיעון כזה אינו עולה מדבריו הקצרים של רי"ו. הוא כמובן מודע לכך, ולכן מנסה לתמוך טיעון זה במהלך למדני שהוא מבצע בשיטת התוספות, שממנו הוא מסיק שיש זכות לגבר לעגן את אשתו משום שהיא שגרמה לכך שאינו יכול לחיות עימה, ובאמצעות הדיוק שהוא מבצע הוא מנסה להסביר שורה של מקורות בספרות הראשונים והאחרונים, ואף טוען כי גם רי"ו הכפיף את דבריו לעיקרון זה.¹⁴⁹ דומה שעיון בדבריו מעלה שורה של קשיים, ובראשם העובדה שבדבריו של רי"ו אין זכר להבחנה זו, וכן שהמקרה שעליו מדברים בעלי התוספות שעליהם הוא מסתמך אינו עוסק כלל בבעל שאינו רוצה באשתו.¹⁵⁰ קשה שלא לחוש, גם לפי הדברים שנאמרו בסעיף הקודם, כי הרב הורביץ מעוניין לצמצם דרמטית את היקף דבריו של רי"ו, אולי כדי שלא יאפשרו גירושין "קלים" מדי, ודאי לצד שאשם בהתמוטטות הנישואין וכעת רוצה לכוף לגירושין את בן זוגו מחוסר האשמה. במקרים רבים מדובר בבן זוג העוזב את בן זוגו לטובת חיים עם בן זוג חדש, וכעת מעוניין לחייב את בן הזוג הקודם בגט, ובכך אנו יוצרים מדיניות של חוטא היוצא נשכר.¹⁵¹ סביר למדי ששיקולים אלה הביאו גם דיינים אחרים לאמץ גישה זו.

כך גם סובר הרב דומב, שנמנע מלחייב אישה בגט למרות פירוד של 40 שנה, בין היתר משום שהבעל ערער לראשונה את הנישואין בקשריו עם אישה אחרת.¹⁵² גם הוא כמובן אינו יכול להוכיח את דבריו משיטת רי"ו, ולכן הוא מכפיף אותה לשיטות ראשונים אחרות, העוסקות במקרים שאינם "מרידה הדדית", וכן לדיוקים בדברי אחרונים, ומגיע אפוא

147 עניין זה מזכיר כמובן את סוגיית היחס למרכיב ב"אשם" בתיבועת שלום בית (בפרט כשהאשם אצל התובע). לעניין זה ראו שרעבי "מלחמה ושלום", לעיל ה"ש 102, בעמ' 1406–1407.

148 תיק מא/8720, לעיל ה"ש 28, בעמ' 274.

149 שם, בעמ' 271–274.

150 להצגה מפורטת של קשיים אלו ראו לביא עטרת דבורה, לעיל ה"ש 22, בעמ' 635–636.

151 ראו שיטת הרב רוזנטל (לעיל הטקסט הסמוך לה"ש 114); דברי הרב שרמן (לעיל הטקסט הסמוך לה"ש 107). יש לציין כי גם הרב הרצוג, בבואו לטעון נגד השימוש בשיטת רח"פ (ראו לעיל ה"ש 46), מזכיר כי מדובר שם בבעל שנתן עיניו באחרת.

152 בירדוגו בדבר משפט, לעיל ה"ש 34, בעמ' תכה.

למסקנה כי כשיש צד "אשם", לא ניתן לחייב את בן זוגו בגט גם אם אינו חפץ היום בנישואין.¹⁵³
 הרב שרמן צידד במפורש בעמדת הרב הורביץ ואף הציג עמדה זו בשם הרב אלישיב, מי שהזכיר לראשונה את שיטתו של רי"ו.¹⁵⁴

הגר"א הורביץ [...] שדן בשאלה בתביעת בעל שזנח את אשתו לחייבה לקבל גט [...] מגיע למסקנה שאין לחייב את האשה בנסיבות אלו לקבל גיטה [...] ואמנם שאלה עקרונית זו שנוגעת לתיק שבפנינו, ולתיקים רבים שנדונים בבתי הדין הרבניים האזוריים ובית הדין הגדול ראוייה ללבון וברור יסודיים. ובבקור בחג הסוכות השתא העליתי שאלה זו בפני מרן הגרי"ש אלישיב שליט"א לקבל חו"ד. והשיב לי שכאשר הסיבה והגורם לאשה לא לרצות בשלום בית, לא באשמתה, אלא נובעת ממעשיו והתנהגותו אין לחייב אותה לקבל גט פיטורין, כאשר הבעל תובע זאת.

והוא שב ומציג עמדה זו בפסק דינו, שבו הוא מקבל ערעור על בית הדין האזורי שחייב אישה בגט בגין שיטת רי"ו, אף שאלמות הבעל הייתה גורם מרכזי לפירוד: "כאשר צד א' תבע גרושין לאחר תקופה של הצקה וחבלות או בגידות או פגיעות קשות בצד ב' כתוצאה מזה תובע צד ב' ג"כ גירושין – לא בזה דיבר רבינו ירוחם".¹⁵⁵
 אף הרב שאנן, שכזכור לא קיבל את הצמצום הקודם, מוכן לקבל את גורם האשם, אולם הוא מודה בקושי לייחסו לרי"ו עצמו.¹⁵⁶

אמנם כשאחר הצדדים הוא הגורם למרידה, אף שרבינו ירוחם לא חילק ולא תלה דינו במי המתחיל במרידה, לכאורה אנו מוצאים בפוסקים שאין כופים את הצד שכנגד לגרש, וידוע השיטת הראב"ן כתובות (דף רסא ג בהוצאה עם אבן שלמה) [...] והמהרי"ק שורש כט [...] ולכאורה שיטת הראב"ן והמהרי"ק היא שלא כרבינו ירוחם, וע"כ יש לפרש, כדי למעט במחלוקת, שאף רבינו ירוחם מודה כשאפשר לתלות באחד הצדדים שהוא הגורם, שאין כופים לגרש את הצד שכנגד.

אף על פי כן, מאוחר יותר חזר בו הרב שאנן וקבע כי שאלת האשם מכל סוג שהוא אינה משנה לדידו של רי"ו.¹⁵⁷ הוא חולק בחריפות על הרב שרמן, וקובע ששאלת האשם של

153 שם, בעמ' תכג–תכד.

154 ערעור (גדול) נז/7787, לעיל ה"ש 86. חשוב לזכור את שראינו לעיל – שהן הרב אלישיב והן הרב שרמן הסתייגו מעצם כפיית הגט על סמך דברי רי"ו, ללא קשר לסיבת המרידה.

155 ראו ערעור 1-21-323397786, לעיל ה"ש 134, בעמ' 6. ראו גם דבריו המובאים אצל שלמה משה עמאר שמוע שלמה ה, רפח–רפט (התשס"ה).

156 תיק 2182, לעיל ה"ש 41, בעמ' 193.

157 שאנן "בדין איש ואשה", לעיל ה"ש 10, בעמ' קה–קי. הוא עצמו דוחה את הראיות שהביא מדברי ראשונים בתיק הנוכח בהערה הקודמת.

אחד מבני הזוג אינה רלוונטית להפעלת דינו של רי"ו, אם אכן שני בני הזוג מורדים זה על זה. הדברים הללו הם מחויבי המציאות: 158

ואם לא תאמר כן הרי יכולים אנו למצב בלתי נסבל, אם בעל בגד באשתו או עשה לה מעשה רע, וכיום מבקש הוא לחזור או להתגרש, האשה תענה איני מוכנה לחזור ואיני מוכנה להתגרש, הרי ששני בני הזוג ישארו מעוגנים עד סוף ימי חייהם, וכפי ששמעתי שיש הסבורים כן, וזה דבר שאין הדעת סובלתו.

אכן, דומה שעמדה אחרונה זו היא המקובלת היום בבתי הדין, ורוב הדיינים המשתמשים בשיטת רי"ו הולכים בשיטת הרב דיקובסקי והרב לביא, שלפיה: 159

בנסיבות שבהן שני בני הזוג שוללים שלום בית ומבקשים להתגרש, ככל שהדבר נוגע לחיוב הגירושין בלא תשלום הכתובה, 160 אין נפקא מינה מי מבני הזוג אשם בפירוד ומי הביא למצב הנוכחי שבני הזוג בפירוד.

מלבד העובדה שדברים אלה נראים ככוונתו הפשוטה של רי"ו עצמו, הם גם מתיישבים עם הרצינות שהוצע לשיטתו, שלפיו המטרה היא מניעת עיגון. לכן הרב לביא מציג את הסברה כקודמת לדבריו המפורשים של רי"ו: 161

בית הדין אינו מתעלם מכך שהפירוד נוצר עקב מעשיו השליליים של הבעל שיצר קשר עם אשה אחרת. אמנם לכאורה חוטא נשכר, הבעל חטא כנגד אשתו ובסופו של דבר תביעתו לגירושין מתקבלת. אך פסק הדין חייב לבטא את ההלכה בנסיבות אלו, ואינו ניתן על יסוד של שיקולי שכר ועונש. העיקרון היסודי העומד בבסיס פסק הדין – בנסיבות ששני בני הזוג שוללים כל אופציה לשלום בית, ומסגרת הנישואין שלהם כבר ריקה מכל תוכן, אין מקום שאחד מבני הזוג, הבעל או האשה, יעגן את בן הזוג השני או יכפה עליו להמשיך בנישואין כאלו. אף שזו סברא ברורה, יש לה ראייה מדינו של רבינו ירוחם שיובא להלן.

דברים דומים כתב הרב רפאל בן שמעון: 162

גם אם לא נכריע בשאלה במי תלוי האשם וכיצד נוצר הסכסוך שביניהם, מכל מקום המצב הנוכחי הוא זהה להגדרת דינו של רבינו ירוחם ששני

158 שם, בעמ' קט.

159 תיק 862233/1, לעיל ה"ש 4. אב בית הדין מפנה שם לדבריו בספרו לביא עטרת דבורה, לעיל ה"ש 22, סימן פט; וראו בייחוד שם, בעמ' 636.

160 הן משום שתשלום הכתובה כן תלוי בשאלת האשם, והן משום שרי"ו קבע כפיית גט לצד הפסד תוספת כתובה.

161 לביא עטרת דבורה, לעיל ה"ש 22, בעמ' 329. ראו עוד דברי הרב אושינסקי, בתיק 940783/13, לעיל ה"ש 6.

162 תיק 920384/1, לעיל ה"ש 131.

הצדדים אכן אינם מעוניינים עוד בנישואין והם פרודים הלכה למעשה כמה שנים, ובוודאי שיש כאן את הסכרא של רבינו ירוחם מטעם מניעת עיגון, ויש לחייב את הצדדים בגירושין. ואמנם בדרך שביארנו את דינו של רבינו ירוחם שהסיבה לכפייה הינה מחמת מניעת עיגון, ולכן אין זה משנה בסיבת מי מהם הגיעו למצב זה [...] הנה כל זה לעניין חיוב הגט. אבל כשנבוא לדון האם לפטור את הבעל מכתובה, בזה נצטרך לדון האם האשה אשמה במצבם או הבעל.

4. התניית הגט

בשנים האחרונות מתנהל בבתי הדין ויכוח גדול בשאלה אם בעל שיש נגדו עילות לחיוב בגט ואף לכפייתו, יכול להתנות את מתן הגט בתנאים שונים, ואם תנאים אלה נראים סבירים לבית הדין, הרי שלא יחויב בגט, וודאי שלא יופעלו סנקציות כלשהן. שיטה זו ידועה לרוב כ"שיטת מהרשד"ם" [=ר' שמואל די מדינה] על שם הפוסק המרכזי שעליה היא נסמכת,¹⁶³ "שחידש שגם במקום שכופין את הבעל לגרש, אם הבעל תלה זאת בתנאי שנקל לקיימו ע"י האשה אזי אין לבית הדין לכופו לגרש ללא התנאי – והעושה כן 'הרי זה מרבה ממזרים' – מאחר והגט בטל, דגט מעושה הוא".¹⁶⁴

לסוגיה זו יוחד מאמר נפרד,¹⁶⁵ ובו נטען כי שיטה זו היא בעייתית ביותר מבחינת מקורות ההלכה, וכי עיקר שימושה הוא במקרים שבהם הבעל מתנה את מתן הגט בהעברת הסמכויות בנושאים הנלווים לגירושין מבית המשפט לבית הדין ודיון בהם לפי דין תורה דווקא. עוד נטען במאמר כי שיטה זו, אף שהייתה ללא ספק ידועה במשך מאות שנים, מתקבלת בבתי הדין רק מן המחצית השנייה של שנות התשעים של המאה הקודמת ומאז אימצו אותה הרכבים שונים, ומנגד הרכבים אחרים דחו אותה. כאן אנו רוצים לעמוד על הקשר ההדוק שבין עליית השימוש בשיטת רי"ו ובין כניסתה של שיטת מהרשד"ם לפסיקת בתי הדין.

כבר בדברי חברי ההרכב ש"ייסד" את ההסתמכות על שיטת רי"ו, הרב צימבליסט והרב דיכובסקי, אנו מוצאים רמזים ליכולת ההתנאה של מי שחויב בגט בגינה, אם כי לא ידועה לנו עמדתו העקרונית של הרב צימבליסט בנוגע לשיטת מהרשד"ם, ואילו הרב דיכובסקי יצא לימים בחריפות נגד השימוש בה.¹⁶⁶ מכל מקום, כזכור הסברה שהציע הרב צימבליסט לשיטת רי"ו הייתה "כופין על מידת סדום", ובלשונו: "דאין לו שום הנאה ותועלת מעיכוב הגט".¹⁶⁷ מכאן ניתן להסיק שאם יש לו תועלת בעיכוב הגט, למשל כשהוא מעוניין לקבל

163 שו"ת מהרשד"ם, חלק אבן העזר, סימן מא.

164 לשונו של הרב אריאל ינאי, תיק (אזורי נתי) 1-21-9707 (פורסם בנבו, 12.5.2008).

165 עמיחי רדזינר "מעגנת את עצמה": על התניית מתן הגט ועל חדשנות הלכתית" הלכה ומשפט: ספר הזיכרון למנחם אלון (אריה אדרעי, דוד גליקסברג, אביעד הכהן, ברכיהו ליפשיץ, בנימין פורת עורכים, 2018) (להלן: רדזינר "מעגנת את עצמה").

166 שלמה דיכובסקי "דרך השיפוט הראויה בבתי הדין הרבניים" תחומין כח 19, 26-27 (התשס"ח); ראו גם בפסקי דינו המובאים ברדזינר "מעגנת את עצמה", שם.

167 לעיל הטקסט הסמוך לה"ש 80.

כספים המגיעים לו על פי דין תורה, הרי שדינו של רי"ו לא יחול.¹⁶⁸ הרב דיכובסקי פוסק כך במפורש באחד מפסקי דינו. אומנם אין מדובר בשיטת מהרשד"ם, משום שבאותו מקרה היה מדובר על אישה שחויבה בגט ולא בבעל, אולם ניתן לראות שהוא היה מוכן לעכב חיוב אשה בגט עד אשר תקבל פיצויים מבעלה כפי שיפסוק בית הדין.¹⁶⁹ אך כאמור, שיטתו המפורשת של הרב דיכובסקי שוללת התנאת מתן הגט.

מכל מקום, קשה להתעלם מן העובדה שההרכב האחראי על "כניסתה" של שיטת מהרשד"ם לבתי הדין הרבניים, פסק כך במקרים בהם עילת הגירושין התבססה על דברי רי"ו. מדובר בהרכב בבית הדין בת"א בראשותו של הרב נחום פרובר, ובהשתתפות הדיינים יוסף גולדברג ושלום ביבי.¹⁷⁰ בפסק הדין הראשון העוסק בשיטת מהרשד"ם עילת הגירושין היחידה שנזכרת היא של רי"ו. לאחר שמצוטטים דבריו נאמר:¹⁷¹

והסבר הדברים הוא, דזכותו של אדם לא להיות מעוגן. ומטעם זכות וטענה זו בלבד מחייבים ואף כופים את הצד השני לתת גט [...] ולכן הוא הדין בנידון דידן שהן הבעל והן האשה אינם חפצים זה בזה ושניהם רצונם אך ורק בגירושין, וזה למעלה מחמש שנים שהם בניתוק, יש לחייב את הבעל לגרש את האשה.

אכן, במקרה זה אמר הבעל במפורש שאינו רוצה בשלום בית. ובכל זאת נמנע בית הדין מלחייבו בגט. מדוע? משום שהבעל תבע מן האישה להעביר את הדיון במזונות הילדים לבית המשפט. לדעתו של ההרכב זו זכותו המלאה, ולכן הוא מסכם:¹⁷²

ולכן מכל הנ"ל משמע שבמקום שהבעל צודק בתביעתו על פי דין, ומעכב את הגט עד שיקבל את תביעתו, אין אפשרות לכופו על גט וכי אין לחייבו. ומהמהרשד"ם משמע שאף יכול להתנות תנאי בעלמא ואם יכפו אותו אף בדיעבד יש לחשוש על הגט.

168 לכאורה ניתן לטעון כי מפסק הדין הראשון המשתמש בשיטת רי"ו (לעיל ה"ש 26), ניתן להסיק כי הרב צימבליסט מתנגד להתנאה, שהרי שם נדחו תנאיו של הבעל. אולם יש לתת את הדעת על כך שהדיינים שם מדגישים כי מדובר בהסכם גירושין תקף על פי ההלכה אשר אושר בבית הדין, ולכן לא ניתן לחזור ממנו, אלא באמצעות חזרה לשלום בית. לא ניתן להסיק מן הדברים מה היה קורה אילו היה תנאו של הבעל, למשל, להעביר לבית הדין את התביעות שסמכות הדיון בהן נקנתה כחוק בבית המשפט באמצעות תביעת האישה.

169 ערעור (גדול) נז/7787, לעיל ה"ש 86. גם הרב צימבליסט ישב בהרכב זה, אולם עמדנו על כך שלדעתו דינו של רי"ו לא חל כאן (לעיל הטקסט הסמוך לה"ש 86).

170 ראו רדזינר "מעגנת את עצמה", לעיל ה"ש 165. גם דיינים מצביעים על הרכב זה כמי שאחראי לתחילת השימוש בשיטת מהרשד"ם, ראו למשל בדברי הרב ינאי בתיק 1-21-9707, לעיל ה"ש 164. להצגה ולניתוח של שיטת הרב פרובר שלפיה דברי מהרשד"ם ראויים לשימוש רק במקרים שבהם חיוב הגט נוצר מעיגון הבעל ראו דברי הרב רפאל זאב גלב בתיק (אזורי חי') 1061137/1 (פורסם בנבו, 6.12.2016).

171 נחום פרובר, יוסף גולדברג ושלום ביבי "בעל המחויב לתת גט, האם יכול לעכבו בגלל תביעה כספית" דברי משפט ב קנג, קנד (התשנ"ו).

172 שם, בעמ' קנד.

אותו הרכב מגיע לפסיקה דומה גם במקרה נוסף שבו עילת הגירושין היחידה הייתה פירוד ממושך, ובית הדין קובע כי "מדברי רבנו ירוחם אלו חזינן [=אנו רואים] שטענת עגון עצמה, היא טענה מספיקה מצד עצמה לחייב בגט".¹⁷³ ההרכב אף קובע כי לא חשוב מי התחיל במרידה.¹⁷⁴ אולם אם ההצדקה לדין רי"ו היא כדי מניעת עיגון האישה, הרי במקום שבו יש לבעל טענות שלדעת הדיין הן מוצדקות, אמורה האישה להיענות להן, וסירובה אינו הופך את הבעל למעגן:¹⁷⁵

משא"כ במקרה של רבינו ירוחם וכן המהרשד"ם, שכל סיבת חיוב הגט לא הוי אלא משום שלא תהיה מעוגנת, וכפי שכתבנו והוכחנו שבמקום שחייבים לבעל, לא נחשבת כמעוגנת אלא כמעגנת את עצמה, ולכן אף אם כפו את הבעל בדיעבד ייחשב הדבר כגט מעושה.

ניתן לסכם ולומר כי ההרכב מקבל לכאורה בהרחבה רבה למדי את שיטת רי"ו וקובע שהיא יכולה לשמש עילה יחידה לחיוב בגט, אך מנגד משתמש בה כדי לקבל סמכויות, כאומר לאישה: "דעי לך שאצלנו בהרכב חוסר רצון הדדי לשלום בית הוא לבדו עילת חיוב בגט, אך ליתרון זה יש גם מחיר והוא מתן הסמכות לבית הדין לדון לפי דין תורה". מכיוון שרוב גדול של התביעות בנושאים הנלווים לגירושין נידונות בבתי המשפט דווקא,¹⁷⁶ הרי שמדובר במגבלה גדולה ביותר על הפעלת דינו של רי"ו.

השימוש בשיטת מהרשד"ם הורחב גם למקרים שבהם יש עילות גירושין נוספות, וגם עניין זה שנוי במחלוקת.¹⁷⁷ כאן נעמוד רק על דברי דינים שקבעו שאין להכפיף לשיטתו זו את השימוש בשיטת רי"ו.

הרב אוריאל לביא כתב מאמר ארוך המיועד לצמצום האפשרות להשתמש בשיטת מהרשד"ם.¹⁷⁸ במהלך דבריו הוא בוחן את דברי בית דינו של הרב פרובר, ולפיהם אישה שאינה מסכימה לתנאי הבעל אינה מעוגנת, אלא היא "מעגנת את עצמה", ולכן שיטת רי"ו לא תחול כאן.¹⁷⁹ הוא שולל טענה זו וקובע שמורדת לעולם אינה יכולה להיחשב מי ש"מעגנת את עצמה", וודאי שכך הדברים כשמדובר במרידה הדדית:¹⁸⁰

173 תיק (אזורי ת"א) 082/ש"ס פד"ר כא 176, 178 (פס"ד זה עומד בבסיס מאמרו של הרב פרובר, לעיל ה"ש 129).

174 שם, בעמ' 186.

175 שם, בעמ' 185. על הביטוי "מעגנת את עצמה" וההתנגדות לו ראו רדזינר "מעגנת את עצמה", לעיל ה"ש 165, ובפרט ה"ש 59. יש לציין כי ההרכב אומר במפורש שאין זה משנה מהי המוטיבציה של הבעל בתביעותיו: "אין הבדל בין אם תביעת הבעל נובעת מרצונו שיקויים דין תורה, ובין אם רצונו להיטיב עם עצמו דרך ביה"ד, בכל מקרה סיבת החיוב איננה קיימת, שהרי בפועל אינה נחשבת כמעוגנת, ולכן נופל חיובו של הבעל בגט" (שם, בעמ' 182).

176 ראו הלפרין-קדרי, גורנשטיין-פניג והורוביץ, לעיל ה"ש 2, בעמ' 86-98.

177 ראו רדזינר "מעגנת את עצמה", לעיל ה"ש 165.

178 לביא עטרת דבורה, לעיל ה"ש 22, סימן צא.

179 שם, בעמ' 659.

180 שם, בעמ' 660. בסימן פט (שם, בעמ' 634-635), הרב לביא קובע שגם במקרה שבו חוסר רצונו של הבעל בשלום בית נוצר בשל מרידת האישה, הוא מחויב בגט ואינו יכול להתנותו. עם זאת, כשהבעל

כששניהם אינם רוצים זה בזה כגון בנידון רבינו ירוחם, כפיית הגט במקרה זה נובעת מכך שהתבטלו תנאי האישות ביניהם [...] ועילת הכפייה היא שאין הבעל רשאי להביא להמשך המצב שכבר התבטלו כל תנאי האישות, וגם אין גירושין. מפני שבכך הוא מעגן אותה [...] אך ודאי לא נכון לייחס לאשה את העיגון.

כמה פסקי דין הקדישו חלקים נרחבים לדיון ביחס שבין שיטת רי"ו לשיטת מהרשד"ם. כך, בית הדין באשדוד חייב בעל בגט בגין מרידה הדדית.¹⁸¹ הבעל מצידו התנה את מתן הגט בסיום ההליכים הרכשיים. בית הדין דחה את תביעתו על הסף וקבע שמכיוון שנראה לו שמטרתו של הבעל היא אך ורק עיכוב מתן הגט, הרי שלא במקרה זה דיבר מהרשד"ם: "סברא פשוטה היא, שגם מהרשד"ם לא התכוון למקרה שתנאו של הבעל נועד לעכב את מתן הגט, שכן תנאי שכזה מעקר מתוכן את ההלכה לחיוב או לכפיה בגט".¹⁸² ודוק, לבית הדין לא היה כל ביטחון שאכן הבעל לא יעמוד בדיבורו ולא ייתן את הגט גם לאחר הפסיקה בענייני הרכוש. הוא שיער זאת על סמך התנהגותו של הבעל בעבר ובכל זאת דחה את תנאו. בית הדין בחיפה דן במקרה של אסיר שהבטיח לתת גט, אך כעת מבקש לדחות את חיובו בגט עד לשחרורו, אז יוכל לדעתו לשכנע את האישה לחזור לשלום בית. כן דרש שהאישה תותר לו על תשלום מזונות ילדים.¹⁸³ אב בית הדין הרב אברהם מאיר שלוש מתעלם לחלוטין משיטת מהרשד"ם ומחייב את הגט על סמך שיטת רי"ו, בהביאו את דברי הרב פרובר ש"אין זה משנה מי מהצדדים אשם במצב או בסיבת מי נגרם הדבר",¹⁸⁴ אך אינו מזכיר כלל את דבריו בדבר יכולת ההתנאה במקרה זה. הרב שמואל אברהם חזן קובע שם שדרישותיו של הבעל אינן סבירות "ומהרשד"ם לא דיבר בתנאי מסוג זה". הדיון הרחב ביותר הוא של הרב גלב שמצמצם את שיטת מהרשד"ם מכיוונים שונים בלא להסתיר את עמדתו "שיש לצמצם את פרשנות שיטה זו ככל שניתן".¹⁸⁵

5. שיטת רי"ו מסייעת לנשים בלבד

מדובר בעמדה ייחודית שככל הנראה הביעה הרב יאיר בן מנחם בלבד. היא מציעה כי דברי רבינו ירוחם מכיוונים רק כלפי גברים ולא כלפי נשים.¹⁸⁶ הרב בן מנחם מדייק זאת מכך

מוכן לחזור לשלום בית, הרי שאין האישה נחשבת מעוגנת, ולכן זכותו של הבעל להתנות את מתן הגט בתנאים שונים.

181 תיק 8293/5, לעיל ה"ש 146 (וראו בה"ש ובטקסט הסמוך לה בדבר עמדתו המרחיבה של פסק דין כלפי שיטת רי"ו).

182 לטיעונים דומים ובחינתם, ראו רדזינר "מעגנת את עצמה", לעיל ה"ש 165.

183 תיק 1061137/1, לעיל ה"ש 170.

184 זו לשונו של הרב גלב, אך הוא מפנה לדברי הרב פרובר במאמרו (ראו פרובר, לעיל ה"ש 129, בעמ' 114).

185 ראו דברים דומים בפסק דינו של הרב יצחק אושינסקי שהתפרסם בספרו **אורות המשפט** ג תי-תיא (התשע"ב), ובו הוא אוסף סיבות דומות לצמצום דינו של מהרשד"ם במקום שבו חיוב הגט הוא מחמת מרידה הדדית.

186 תיק (אזורי נת') 289160/5 (פורסם בנבו, 19.9.2012): "וברור הדבר שלא נאמר דינו של ר' ירוחם כלפי האשה כלל, ואין ללמוד ממנו במכל שכן לכופף את האשה במקום שאין לה דין מורדת". ניכר שהרב בן

שרי"ו נוקט את המילים "כופין אותו", והוא מניח שהכוונה דווקא "אותו" ולא "אותה". על כן אף שבאותו פסק דין היה מדובר בפירוד של שלוש שנים והרב בן מנחם שוכנע שהצדדים מואסים זה בזה במאיסות גמורה, ואין כל סיכוי לשלום בית, בכל זאת הוא נמנע מלחייב את האישה בגט. לעיל כבר עמדנו על כך שספק רב אם ניתן לדייק דיוק זה מלשונו של רי"ו. ודאי גם אין הדברים עומדים ברצינולים לשיטת רי"ו שהובאו לעיל: "כופין על מידת סדום" או הרצון למנוע חטא. באותו מקרה הרב בן מנחם טוען שצמצום זה עולה גם מפסק דין של "הגר"ש רוזנטל והגר"י זמיר ביושבם בצוותא חדא כבי"ד זה באחד מהרכבי הראשונים". ככל הנראה מדובר בפסק הדין מפד"ר י"ט.¹⁸⁷ אומנם הרב זמיר, שישב באותו הרכב שבו אמר הרב בן מנחם את דבריו, אינו אומר דבר בנידון, ואולי ניתן לפרש את שתיתו כהסכמה, אולם עיון בפסק הדין שעליו מדבר כנראה הרב בן מנחם אינו מעלה הבחנה כזו בדברי הרבנים רוזנטל וזמיר, ומדברי הרב פרבשטיין שישב עימם בדין עולה שאין הבחנה בין האישה לאישה.¹⁸⁸ זאת ועוד, בשבתו בבית הדין הגדול לא נמנע הרב זמיר מלחייב אישה בגט וציטט את פסק דינו מפד"ר י"ט (!).¹⁸⁹

ה. היקף השימוש בשיטת רבינו ירוחם

למרות האמור בפרק הקודם ניכר שהרוח הנושבת כיום בבתי הדין היא לכיוון הרחבת השימוש בשיטת רי"ו גם אם ברור שדיינים שונים עדיין מסרבים לקבלה.¹⁹⁰ ניתן לראות שאת העמדות המתעלמות משיטת רי"ו והמצמצמות אותה (למעט זו של הרב בן מנחם, שגם היא צמצום רק כלפי נשים סרבניות גט) הביעו במרבית המקרים דיינים שכבר פרשו מתפקידם, ואילו דיינים מכהנים חלקו עליהן. קשה יותר ויותר למצוא פסקי דין מן השנים האחרונות הקובעים כי אין ספק בחוסר הסיכוי לשלום בית ובכל זאת אין נותנים לעובדה זו כל משקל משפטי בשאלת חיוב הגט,¹⁹¹ או קובעים קביעה כדוגמת זו:¹⁹²

מנחם מסתייג מן השימוש הרחב מדי לדעתו בשיטת רי"ו, ראו בהרחבה דבריו בתיק 292973/1, לעיל ה"ש 5.

187 תיק 6130, לעיל ה"ש 40.

188 שם, בעמ' 68.

189 ערעור (גדול) 847350/3 (פורסם בנבו, 27.7.2015).

190 ראו דעת הרוב בתיק 698719/15, לעיל ה"ש 34. לדעת המיעוט היה פשוט כי: "לא לעולם תאכל חרב, וכאן יש עיגונא של שני הצדדים המבקשים להתגרש, ולפיכך הצדדים חייבים להתגרש, מכוח דינו של רי"ו בספר מישורים נתיב כ"ג". שני דייני הרוב תקפו אותו בחריפות – בצרפם כמה מן הצמצומים לשיטת רי"ו שהוזכרו לעיל (שאלת הגורם למרידה, עניין האשם ועוד); וראו גם הדברים המובאים מפסק דין זה, לעיל ה"ש 43.

191 כדוגמת תיק (אזורי ת"א) 4553/תשי"ג פד"ר א' 81, 84 (התשי"ד), הקובע: "טרם נגש לבירור ההלכה בתביעת הגרושין עלינו להקדים, כי מתוך טענות הצדדים ומתוך ההסתכלות במשך הדיונים לפנינו, אנו יכולים לקבוע, בלי היסוסים, כעובדא, שאין שום סיכוי כלל וכלל שזוג זה יחזור אי פעם לחיי שלום", ובכל זאת אינו מייחס לעובדה זו כל משמעות.

192 תיק (אזורי י-ם) 501/תשי"ג פד"ר א' 161, 162 (הס).

אמתלא זו של חוסר תקווה לחיים משותפים אין בה כדי להטיל חובה על האשה לקבל גט פיטורין, כל זמן שלא הוכח בהוכחות מספיקות שהאשה אשמה בהפרעת שלום הבית עד כדי כך שיש לה דין מורדת, או בדומה לזה אמתלא ברורה שהאשה נמאסה עליו, וזאת לא הצליח הבעל להוכיח ולבסס על עובדות ממשיות. אם נבוא להסתמך על טענות סתמיות כאלה של חוסר תקווה לשלום, כל בעל שירצה להפטר מאשתו יגרום למריבות ביתיות ויזניח את אשתו לכמה שנים ואח"כ יבוא וידרוש גט פיטורין בטענה כי אין סכויים לשלום.

אף ברור שהמציאות הקיימת בהרכבים רבים אינה תואמת את הדברים שנכתבו בשנות השבעים של המאה הקודמת, בסמוך לזמן הופעתה לראשונה של שיטת רי"ו.¹⁹³ נראה כי חוסר סיכוי לשלום כנימוק מכריע לכפיית גט לא נתקבל בבתי הדין. לעומת מהדורות של בנציון שרשבסקי לספרו "דיני משפחה" מ-1993 שבה עדיין אין זכר לשיטת רי"ו או לעילת חוסר הסיכוי לשלום בית, במהדורת 2016 של חיבור זה זכה רי"ו לתת-פרק שלם ואף לקביעה כי שיטתו היא "גולת הכותרת בדיני גירושין".¹⁹⁴ ניתן לומר שבעיני דיינים רבים כבר אין צורך באשם כלשהו כדי לחייב בני זוג להתגרש. אמירה ברורה נוכל למצוא בדברי דיני בית הדין באשדוד:¹⁹⁵

החידוש בדברי רבינו ירוחם הוא שבמקרה ששני הצדדים אינם רוצים עוד זה בזה, אין צריך לבדוק אחר עילות המרידה של סרבן הגט (במקרה של רבינו ירוחם: הבעל) כדי לכפות עליו להתגרש. יתר על כן, במקרה של רבינו ירוחם אין לראות באחד הצדדים מורד במובן ההלכתי (שפירושו הוא שמורד מחיוביו כלפי הצד שכנגד), שכן איש מהם אינו מורד מחיוביו כלפי הצד שכנגד, שהרי גם הצד שכנגד אינו חפץ בו ואינו רוצה בקיום חובותיו כלפיו. הסיבה לכפייה על הגט במקרה של רבינו ירוחם היא שאין מקום לסירוב להתגרש ולעגן את הצד שכנגד בלא כל סיבה. מטעם זה, אין זה משנה מי "אשם" בפירוק הנישואין, ואפילו אם מרידתו של הסרבן החלה בעקבות מרידת הצד שכנגד, די בכך שכעת שניהם מורדים זה בזה כדי לכופו להתגרש, שהרי הסרבן מעגן את הצד שכנגד בלא סיבה.

ודוק, כיום העילה הנדרשת לחיוב בן זוג להתגרש יכולה להיות גם סרבנות גט "בלא סיבה". יושם אל לב שבית הדין לא הסתפק במקרה זה בחיוב בלבד, אלא אף קבע שהפירוד הממושך במקרה זה גם עשוי להוביל להטלת סנקציות על הבעל:

אם הבעל יסרב להתגרש במועד הראשון שייקבע, ידון בית הדין בתביעת האישה מיום י"א בטבת תשע"ו (23.12.2015) להטלת צווי הגבלה על הבעל

193 זרח ורהפטיג "כפיית גט להלכה ולמעשה" שנתון המשפט העברי ג-ד 153, 194 (התשל"ו-התשל"ז) (המחבר אינו מזכיר כלל את רי"ו, אלא את רח"פ בלבד).

194 ראו לעיל ה"ש 11.

195 תיק 8293/5, לעיל ה"ש 146.

בהתאם לחוק בתי הדין הרבניים (קיום פסק דין של גירושין)
התשנ"ה-1995.

אכן, הרכבים שונים אינם נמנעים מאיום בסנקציות, ואף בהטלתן בפועל, על בעל שמסרב להתגרש לאחר שנקבע לו חיוב בגין שיטת רי"ו,¹⁹⁶ וכן מאיימים על אישה סרבנית בסנקציות או במתן היתר נישואין לבעלה.¹⁹⁷

עד כמה נפוץ היום השימוש בשיטת רי"ו? קשה לענות תשובה מדויקת על שאלה זו, ולו בשל העובדה שרק מיעוט מפסקי הדין הרבניים מתפרסם, ובשל העובדה שגם פסקי הדין שמתפרסמים אינם בהכרח יוצרים תמונה שלמה של המגמות בבתי הדין. כך למשל נקל לראות שיש הרכבים שפסקי דין רבים מתפרסמים מהם, ואילו מהרכבים אחרים יש לנו מעט מאוד פסקי דין.¹⁹⁸ על זה יש להוסיף את העובדה שלפיה בבתי הדין האזוריים מכהנים דיינים חדשים רבים (כמעט רבע מהדיינים המכהנים מונו ב-2015) אשר עדיין לא הספיקו לפרסם כמות גדולה של פסיקה.

עם זאת אנו חושבים שאנו יכולים להציע תשובה, גם אם לא מלאה, לשאלה זו. אנו מציעים להתרכז בפסיקתם של שנים-עשר הדיינים המכהנים היום בבית הדין הגדול. למעט שני הרכבים הראשיים (אשר גם להם יש פסיקות בנושא דנן), מדובר בדיינים ותיקים אשר לרובם פסיקה רלוונטית גם אם מתקופת כהונתם בבתי הדין האזוריים. זאת ועוד, גם אם פסיקת בית הדין הגדול אינה נחשבת תקדים מחייב,¹⁹⁹ בכל זאת מדובר בערכאת ערעור ששמורה לה המילה האחרונה בכל תיק, כלומר יכולה היא להפוך פסיקה של בית הדין האזורי שחייב גט בגין פירוד ממושך או נמנע מחיוב כזה. עם זאת, גם במקרה זה עלינו לזכור שחלק ניכר מן הפסיקה של מוסד זה אינה מתפרסמת.

196 ראו למשל תיק 862233/1, לעיל ה"ש 4; תיק 940783/13, לעיל ה"ש 6; תיק 764231/6, לעיל ה"ש 98.
197 ראו למשל ערעור (גדול) 2-21-4827 (פורסם בנבו, 18.12.2007); תיק (אזורי חי) 1101440/2 (פורסם בנבו, 12.7.2017).

198 על בעיית הפרסום של הפסיקה הרבנית ראו עמיחי רדזינר "לא המדרש עיקר אלא המעשה: על סידור גיטין לאחר תביעות נזיקין ועל מדיניות הפרסום של הפסיקה הרבנית" משפטים 5 (2015) (להלן: רדזינר "לא המדרש עיקר אלא המעשה"). כך לדוגמה, השוואת בית הדין בנתניה לבית הדין בפתח תקווה, אשר בשניהם מכהנים שלושה הרכבים, מגלה את התמונה הזאת (הנתונים על הפרסומים נלקחו מהמאגרים נבו ותקדין, מספר הזוגות שהתגרשו נלקחו מדוח הסיכום של הנהלת בתי הדין משנת 2016, <http://bit.ly/2ydKKYX>).

שנה	פסקי הדין שהתפרסמו מבית הדין בנתניה	מספר הזוגות שהתגרשו בנתניה	פסקי הדין שהתפרסמו מבית הדין בפתח-תקווה	מספר הזוגות שהתגרשו בפתח-תקווה
2014	18	1,101	8	901
2015	39	1,123	1	969
2016	51	1,107	11	963

מנתונים אלו עולה כי היקף העבודה של שני בתי הדין דומה, אולם היקף פרסום פסקי הדין משקף פער עצום.

199 אליאב שוחטמן סדר הדין בבית הדין הרבני 1357 (התשע"א).

1. הרב יצחק יוסף, נשיא בית הדין הגדול עד לאחרונה: כתב שני פסקי דין על דברי רבינו ירוחם שבהם הוא מצדד בפרשנות המרחיבה לדבריו, שלפיה אין כל מקום להכניס שיקולי אשם לדברי רבינו ירוחם, ויש לאמצם במלואם אם שני בני הזוג אינם מעוניינים עוד זה בזה. שני פסקי הדין הם מקיפים מאוד, ויש בהם ניסיון להביא מקורות נוספים כדי לבסס את דינו של רבינו ירוחם לצורך חיוב בגט.²⁰⁰
2. הרב דוד לאו, הרב הראשי (והנשיא הנכנס של בית הדין הגדול): בשני פסקי דין קובע הרב לאו כי ניתן לחייב בגט על סמך שיטת רי"ו הן את האיש והן את האישה.²⁰¹ עם זאת בדומה לשיטת הרב צימבליסט שנידונה לעיל, בשניהם הוא קובע כי נדרשת ודאות גדולה לכך שאכן שני הצדדים רוצים בגירושין, ולא ניתן להסתמך על שיטת רי"ו במקום שבו אין ביטחון מלא בכך שטענת בן הזוג כי הוא רוצה בשלום בית היא טענה פיקטיבית. למעשה, מכיוון שבשני המקרים היו עילות חיוב נוספות, היה הרב לאו מוכן להקל בדרישה זו וסמך על התרשמותו של בית דין קמא, שלא התרשם מאמינות הטענה לשלום בית.
3. הרב אליעזר איגרא: עמדתו אינה ברורה לגמרי. אומנם ברור שהוא מקבל את שיטת רי"ו בכל הנוגע לדין הכתובה,²⁰² אך הוא ככל הנראה אינו תומך בחיוב הגט על בסיסה. כך, בשני פסקי הדין שנזכרו לעיל בעמדת הרב לאו, ישב גם הרב איגרא בהרכב, אולם הוא העדיף לבסס את החיוב בגט על עילות אחרות ולא הזכיר כלל את שיטת רי"ו. כך עשה גם במקום אחר, שבו קבע שאין ספק בעובדת הפירוד הממושך.²⁰³ יתר על כן, במקרה אחר היה הרב איגרא בדעת הרוב אשר חלקה על דעת המיעוט שחייבה גט בשל פירוד של שנים רבות.²⁰⁴
4. הרב יצחק אלמליח: המשקל שהוא נותן לשיטת רי"ו הוא קטן, ולדידו היא יכולה להוביל לכל היותר לפסיקה ברמת "מצווה לגרש",²⁰⁵ אך לא לחיוב בגט. דברים מפורשים כתב בנידון עוד בהיותו דיין בתל אביב, אגב דיון בתביעה לפירוק שיתוף בין בני זוג החיים בנפרד 12 שנה. הוא מביא את דברי רי"ו ומסיק מהם כי לדעת רי"ו ניתן לכוף סרבנית לגט, ובכל זאת קובע כי לא ניתן לחייב בגט, ו"מ"מ אין לסייע בידה להנציח את המצב הקיים".²⁰⁶ יחסו המסתייג משיטת רי"ו עולה גם מפסקי דין נוספים שפרסם בספרו, שמהם עולה שאין הוא מייחס משמעות גדולה לעובדת פירודם של צדדים במשך שנים, וודאי שאין היא עילה לחיוב בגט.²⁰⁷ עמדתו זו לא השתנתה, לפחות בדבר חיוב בעל בגט כשעלה לבית הדין הגדול. הוא היה שותף להרכב שקיבל

200 ראו ערעור 847350/3, לעיל ה"ש 189; יוסף, לעיל ה"ש 52.

201 ראו ערעור 1062141/1, לעיל ה"ש 28; ערעור (גדול) 1013673/2 (פורסם בנבו, 22.11.2016).

202 תיק (אזורי ב"ש) 818315/7 (פורסם בנבו, 21.9.2015); ערעור (גדול) 1098277/1 (פורסם בנבו, 14.2.2017).

203 תיק (אזורי ב"ש) 77890/5 (פורסם בנבו, 21.7.2015).

204 ערעור 889512/1, לעיל ה"ש 121.

205 ללשונות פסיקת הגירושין ראו לעיל ה"ש 2.

206 יצחק אלמליח אמרי משפט א, רנה, רסה-רסו (התשס"ח).

207 שם, בעמ' קיג, קכב; יצחק אלמליח אמרי משפט ב, קיח, קסג (התשע"ה).

ערעור על פסיקת בית הדין האזורי שחייב בעל בגט בין היתר בגין שיטת רי"ו.²⁰⁸ הרב אלמליח קובע שם כי אומנם יש לדחות את תביעת שלום הבית של הבעל, באשר אין לה סיכוי, אולם אין עליו חיוב לגרש את אשתו אלא מצווה בלבד. עם זאת לאחרונה היה הרב אלמליח שותף לפסק דין שקבע כי ניתן לחייב, ואף לכוף, אישה סרבנית על בסיס שיטת רי"ו לבדה.²⁰⁹ כלומר ייתכן שחל שינוי בדעתו בעניין הפעלת שיטת רי"ו כלפי נשים, אך מובן שמבחינה הלכתית חיוב האישה בגט אינו דומה לזה של חיוב הבעל.²¹⁰

5. הרב אליהו הישיריק: מצדד בקבלת שיטת רי"ו ללא צמצום כלשהו. בפסק דין שנתן בבית הדין הגדול הוא מעיד על עצמו כי "נאמר על ידינו ובפסקי דין רבים", שיש לחייב בגט על בסיס שיטת רי"ו, ו"אין זה משנה מי היה הגורם למצב זה",²¹¹ כלומר עניין האשם אינו מעלה ואינו מוריד. עוד בשבתו בבית הדין בתל אביב קבע הרב הישיריק כי עצם הפירוד דיו להוכיח את התקיימות העילה, גם אם אחד הצדדים תובע שלום בית.²¹² לדידו, "נראה פשוט שהתרשמות בית הדין [...] היא הקובעת לעניין זה", כלומר לעניין "הלכת רבנו ירוחם, שעל פיה ניתן אף לאחוז בצעדי אכיפה וכפייה".²¹³

6. הרב יעקב זמיר: את גישתו המרחיבה לשיטת רי"ו כבר ראינו לעיל. הרב זמיר הציג את עמדתו כבר בשנות השמונים (או התשעים המוקדמות) של המאה הקודמת,²¹⁴ והוא המשיך לאחוז בה בשבתו בבית הדין הגדול.²¹⁵

7. הרב אהרן כץ: בפסקי הדין שפורסמו אין התבטאות שלו בנושא, ולכן עמדתו אינה ידועה לנו.²¹⁶

208 ערעור (גדול) 810659/8 (פורסם בנבו, 12.2.2013).

209 ערעור (גדול) 1124231/1 (פורסם בנבו, 11.2.2018). דומה שפסק הדין נכתב בידי הרב אליהו הישיריק, בשל המשפט המופיע בו: "כבר כתבנו כי ככל שמעשיו של אדם מוכיחים על פי הבנת דעתו ומראה עיניהם של כל האנשים כי פלוני או פלונית אינו רוצה בשלום, הרי שכדי להוציא מכך ולהחריג מכך, בטענה שנתן הסבר אחר למעשה, חובת ההוכחה להסבר חריג זה מוטלת עליו במלואה. נטל ההוכחה מוטל כולו על כל מי שמנסה לספק הסבר למעשה אשר מצד עצמו מוכיח את ההפך", המתייחס ככל הנראה לדבריו בתיק (אזורי ת"א) 380065/5 (פורסם בנבו, 13.5.2013).

210 ראו לעיל ה"ש 28 (ובדיון בגוף המאמר ליד ההפניה לה).

211 ערעור (גדול) 1043381/1 (פורסם בנבו, 15.11.2016).

212 ראו תיק (אזורי ת"א) 844127/1 (פורסם בנבו, 10.7.2013); תיק (אזורי ת"א) 849440/19 (פורסם בנבו, 14.7.2015).

213 תיק 380065/5, לעיל ה"ש 209. ראו גם הציטוט המובא שם. עם זאת יש מקרה אחד שבו הצטרף הרב הישיריק, ללא נימוקים, לדעת חבריו להרכב שלא חייבו אישה בגט לאחר פירוד של שנים רבות, אף שביט הדין קבע שאין סיכוי לשלום בית (ראו ערעור (גדול) 1019374/1 (פורסם בנבו, 2.3.2016)). ניתן אולי לשער שעשה זאת משום שביט הדין שם רצה לגרום לבעל לדאוג למדור ראוי לאשתו, שאותה עזב לפני שנים רבות. אם כך הוא, הרי שמקרה זה דומה למקרה שראינו לעיל בה"ש 169, שבו הרב דיכובסקי (גם הוא תומך גדול בשיטת רי"ו בצורתה הרחבה) נקט דרך דומה.

214 תיק 6130, לעיל ה"ש 40.

215 ראו לעיל ה"ש 189.

216 אומנם במקרה אחד שבו השתמש הרב שלמה שפירא ברי"ו (ערעור 1098277/1, לעיל ה"ש 202), הצטרף הרב כץ למסקנות פסק הדין, אולם באותו מקרה הוצעו גם נימוקים אחרים לחיוב הגט.

8. הרב ציון לוז: הוא אינו מתייחס לשיטת רי"ו בפסקי הדין שבידינו. עם זאת מדבריו בפסק דין העוסק בשאלת חיוב כתובה²¹⁷ עולה שפירוד ממושך הוא עילה לחיוב בגט. עמדה זו עולה גם באוביטר של מקרה אחר.²¹⁸ באותו מקרה תבעה אישה כתובה ומזונות מן העיזבון של בעלה שהיא לא חיה עימו יחדיו שנים רבות, לאחר שעזב אותה לטובת אישה אחרת (ובשנותיו האחרונות הגיש תביעת גירושין מאשתו החוקית). מדברי הרב לוז עולה שאילו נותר הבעל בחיים, היה בית הדין מחייב את האישה בגט, משום "שגם לאחר חדר"ג יש להניח שלאחר תקופת פירוד מסוימת (ושמא לאחר י"ח חודש כשיטת ר"ח פלאגי המפורסמת) אילו הליך הגירושין לפני בית הדין היה מתמשך, בית הדין היה מחייב את האישה לקבל את גיטה". מדברים אלה ניתן כנראה להסיק שלדעתו אין מקום לשיקולי אשמה כאשר מתקיים פירוד ממושך.
9. הרב מימון נהרי: דומה שבעבר הסתייג הרב נהרי מן השימוש בשיטת רי"ו, ואף היה מוכן לקבל את דרישותיו הכלכליות של הבעל כתנאי המונע חיוב בגט בגין שיטה זו.²¹⁹ עמדתו זו השתנתה, ובשורה של פסקי דין קבע ההרכב שבראשו עמד בחיפה כי שיטת רי"ו מביאה לחיוב בגט, הן כלפי הבעל והן כלפי האישה.²²⁰ לדידו, "יש לראות בהתנהגות הצדדים האחד כלפי השני כמורדים זה בזה, מבלי להצביע על האשם בפירוק השיתוף",²²¹ כלומר אין משקל לשאלת האשם, וגם ניתן להסתמך על אומדנת בית הדין המוסקת מהתנהגות הצדדים, אפילו כאשר אחד מהם תובע שלום בית. על נקודה אחרונה זו חלקו עליו חבריו להרכב בחיפה, שדרשו הוכחה חזקה יותר למרידת האישה.²²² אומנם במקרה שבו הוא סבר שיש תביעת שלום בית כנה, הוא קבע שאין מקום להסתמך על שיטת רי"ו.²²³
10. הרב מיכאל עמוס: הוא מצדד בהפעלת רי"ו במקום שבו ברור שהצדדים רוצים בגירושין, אלא שאחד מהם מעכב זאת בשל דרישות שונות. הוא עצמו מעיד כי חזר על עמדה זו בפסקי דין רבים.²²⁴ הוא אף מקבל את העמדה ש"טענת עיגון הינה עילה מספקת לחיוב בגט, אף אם הצד המעגן אינו אשם בהפרת שלום הבית".²²⁵ עם זאת במקרה שבו האישה דרשה בכנות שלום בית ושינתה בהמשך את עמדתה מחוסר

217 ערעור (גדול) 1075070/1 (פורסם בנבו, 8.12.2016).

218 תיק (אזורי ב"ש) 930676/1 (פורסם בנבו, 30.12.2013).

219 תיק (אזורי חי') 034524637-21-2, הדין והדיין 8 18 (2009).

220 ראו למשל תיק (אזורי חי') 1998-64-3 (פורסם בנבו, 2.6.2009); תיק (אזורי חי') 901912/1 (פורסם

בנבו, 7.5.2013); תיק 866214/1, לעיל ה"ש 55.

221 תיק (אזורי חי') 2512-21-2 (פורסם בנבו, 28.10.2009) (באותו מקרה נקבע כי: "יש לראות בעזיבת

האשה את יחידת הדיור המשותפת בנסיבות הללו כמרידה על כל המשתמע מכך", אף שהיא עזבה בשל

התפרצויות זעם של בעלה כלפיה).

222 שם.

223 תיק (אזורי חי') 589033/1 (פורסם בנבו, 2.10.2013).

224 תיק (אזורי נת') 965579/2 (פורסם בנבו, 23.7.2015).

225 תיק (אזורי נת') 910130/7 (פורסם בנבו, 3.6.2015); תיק 965579/2, שם (בשני המקרים היה מדובר

בחיוב הבעל בגט).

ברירה בשל דרישת הגירושין הבלתי מתפשרת של בעלה ומתוך רצון להגן על זכויותיה הכלכליות, קבע הרב עמוס שאין מקום לחייבה בגט, ושיטת רי"ו אינה חלה כאן.²²⁶

11. הרב אברהם שינדלר: בכמה מקרים הצטרף הרב שינדלר בהסכמה לא מנומקת לפסקי דין שבהם חויבו בעל או אישה בגט, בין היתר בגין שיטת רי"ו. עם זאת איננו בטוחים שהדברים יכולים ללמד על תמיכתו בשיטה זו משום שבאותם מקרים היו עילות חיוב נוספות.²²⁷ זאת ועוד, הרב שינדלר חלק על גישתו המרחיבה של הרב דיכובסקי באריכות ובפירוט.²²⁸ לדבריו, עצם עובדת הפירוד הממושך אינה אומרת דבר, ונדרשת אמירה ברורה של הצדדים שאינם רוצים זה בזה. הוא אף מצטט את דברי הרב הורביץ על שאלת האשם ושאלת גורם הפירוד. עמדתו המסתייגת של הרב שינדלר עולה גם במקרה שבו חייב עמיתו להרכיב את הבעל בגט, בין היתר בשל שיטת רי"ו.²²⁹ הרב שינדלר אומנם אינו מתייחס שם במפורש לנימוק הפירוד הממושך, אולם קובע שאין לחייב בגט משום שבשל חומרת דיני הגירושין לא ניתן לחייב בגט ללא "עילות כבדות משקל". במקרה אחר, שבו האישה נתבעה לגט, הוא אומנם קיבל את עילת הפירוד הממושך ואת שיטת רי"ו, אך נמנע מלפסוק חיוב בגט והסתפק בהוראה "שעל הצדדים להתגרש זה מזו".²³⁰ עם זאת לא מן הנמנע שחל שינוי בעמדתו של הרב שינדלר בעת האחרונה. הוא היה שותף לפסק דין אשר חייב אישה בגט בשל עילת רי"ו בלבד, ובאותו מקרה חיוב זה התבסס על ניתוח מצב העניינים בידי בית הדין, ואילו האשה עצמה חזרה ותבעה שלום בית.²³¹

12. הרב שלמה שפירא: עמדתו המרחיבה של הרב שפירא הוצגה בפתיחת מאמר זה. אומנם בעבר הוא סבר שלא ניתן לחייב אישה בגט בניגוד לחדר"ג,²³² אולם דעתו זו השתנתה. עוד בשבתו בבית הדין בנתניה הוא קבע כי ניתן להפעיל את שיטת רי"ו לאור ניתוח המצב בבית הדין אף שכן הזוג מצהיר על רצונו בשלום בית, וכי לא חשוב "מי הראשון שהתחיל לטעון שרצונו להתגרש", או אם היה אשם כלשהו. במקרה של עיגון יחייב בית הדין גט הן את האיש והן את האישה.²³³ על דברים אלה חזר בשבתו בבית הדין הגדול.²³⁴

אם נסכם, הרי שיש שלושה דיינים שאינם תומכים בחיוב גט בגין שיטת רי"ו (הרבנים איגרא, אלמליח ושינדלר. עם זאת, כפי שראינו, ייתכן שדעתם של שני האחרונים השתנתה

226 תיק (אזורי נת') 1902-21-2 (פורסם בנבו, 11.11.2009).

227 ראו למשל תיק (אזורי נת') 8885-21-1 (פורסם בנבו, 26.4.2006); תיק (אזורי נת') 290452/1 (פורסם בנבו, 3.3.2011); תיק (אזורי נת') 289160/11 (פורסם בנבו, 31.3.2015); תיק (אזורי נת') 962276/8 (פורסם בנבו, 4.12.2016).

228 תיק (אזורי נת') 981098/1 (פורסם בנבו, 4.12.2016), מביא ציטוטים מדיכובסקי לב שומע לשלמה, לעיל ה"ש 80.

229 תיק 1012834/1, לעיל ה"ש 5.

230 תיק (אזורי נת') 289799/14 (פורסם בנבו, 2.5.2016).

231 ראו ערעור 1124231/1, לעיל ה"ש 209.

232 תיק (אזורי נת') 4637-29-1 (פורסם בנבו, 27.6.2006).

233 תיק 920384/1, לעיל ה"ש 131.

234 ערעור 1098277/1, לעיל ה"ש 202.

לאחרונה, לפחות כאשר מדובר בחיוב אישה בגט), שני דיינים שעמדתם אינה ידועה (הרבנים כץ ולוז), שלושה שתומכים בחיוב גט במגבלות מסוימות (הרבנים לאו, נהרי ועמוס) וארבעה המקבלים את שיטת רי"ו בצורתה הרחבה (הרבנים הישריק, יוסף, זמיר ושפירא).

ניסיון להציג נתונים אלה לפי הרכבי בית הדין הגדול, שמוכן שיש לקחת את מסקנותיו בעירבון מוגבל בשל עובדת ייחודו של כל תיק ותיק, יכול להביא למסקנה כי לפחות בארבעה מתוך שמונת הרכבי בית הדין הגדול ניתן משקל ממשי לשיטת רי"ו, גם אם בחלקם זה היה בכפוף למגבלות שונות.²³⁵

ו. הסיבות לעליית שיטתו של רי"ו

ננסה להציע הסבר, מטבע הדברים משוער בלבד, להתרחבות הניכרת של השימוש בשיטת רי"ו משנות השבעים של המאה הקודמת, וביתר שאת בשנים האחרונות, כפי שמעידים דיינים שונים:²³⁶ "בתי הדין בשנים האחרונות משתמשים רבות בשיטת רבנו ירוחם המאפשרת לבתי הדין לפסוק חיוב בגט לבני זוג ששניהם אינם מעוניינים זה בזה".

ברור שהסיבות לעליית השימוש בשיטת רי"ו עליהן עמדו לעיל, ובראשן העובדה שמדובר בשיטה ש"התגלתה" רק בדור האחרון ולכן לא נדחתה במהלך הדורות, הן סיבות הכרחיות אך לא מספיקות. סיבות אלה מאפשרות לדיינים המצדדים בפירוד כעילת גירושין להסתמך על שיטת רי"ו, אולם ברור שהעניין המרכזי הוא ההסבר לרצונם להכיר בעילה זו.²³⁷

דומה שניתן לשער כי כפי שהמתנגדים לשיטת רי"ו, וכן המתעלמים ממנה והמצמצמים אותה, פועלים מתוך הנחה שלא נכון לאפשר גירושין ללא אשם או "גירושין קלים" בכלל, שלא לדבר על ההתנגדות האידאולוגית לרעיון "מות הנישואין" שאותו ראינו לעיל, כך גם בני הפלוגתא שלהם פועלים מתוך הנחה שיש להכיר בגירושין ללא אשם ולהקל את תהליך

²³⁵ להלן רשימת הרכבי בית הדין הגדול, כפי שהופיעה במודעה התלויה מחוץ לאולמות הדיינים בבית הדין הרבני הגדול בתאריך ה'1 ביולי 2017; מברור שעשינו, זו גם כעת (דצמבר 2018) רשימת ההרכבים הקבועה: הרכב א: הרבנים יוסף, אלמליח, זמיר; הרכב ב: הרבנים זמיר, נהרי, לוז; הרכב ג: הרבנים לאו, איגרא, כץ; הרכב ד: הרבנים עמוס, אלמליח, נהרי; הרכב ה: הרבנים איגרא, כץ, שפירא; הרכב ו: הרבנים איגרא, שפירא, לוז; הרכב ז: הרבנים הישריק, עמוס, שינדלר; הרכב ח: הרבנים אלמליח, הישריק, שינדלר.

²³⁶ תיק 936936/2, לעיל ה"ש 5 (וראו גם שאר פסקי הדין הנזכרים שם); וכן פסקי הדין הנזכרים לעיל בה"ש 12.

²³⁷ מטבע הדברים, הדיינים אינם מסגירים מפורשות את המוטיבציות המובילות אותם להקל בדיני החיוב בגט. הדיין אושינסקי, הוא ככל הנראה הדיין היחיד שהעלה בבירור את השאלה מדוע רי"ו מופיע רק בשנים האחרונות (ראו לעיל ה"ש 6). הוא מציע שם (בשם הדיין הרב בנימין בארי) הסבר עובדתי – שלפיו בכל פסקי הדין עד לשנות השבעים היה מדובר רק בהתרשמות של בית הדין מכך שהאישה לא רצתה בבעלה, ולא באמירות מפורשות שלה. מלבד זאת שקשה מאוד לקבל את העובדה שמעולם לא היה מקרה כזה עד אז, הרי שניתן לראות כי העמדה הרווחת הייתה שעצם הפירוד אינו עילה לגט כלל, ולא חשוב מה אומרים הצדדים (ראו למשל לעיל ה"ש 46, 50, 192).

הגירושין, ודאי בעת הזו. יש יסוד סביר להניח שמניעים דומים מונחים גם בבסיס עליית מספר חיובי הגט בעילת "מאיס עלי" בשנים האחרונות.²³⁸

מדוע אפוא נושבת הרוח בהרכבים רבים לכיוון של גירושין "קלים" יותר, ובמילים אחרות: לזניחת עילות הגירושין ה"קלאסיות", אלה המחפשות אשם או מום אצל החייב בגט? ההלכה היהודית היא מטבעה שמרנית, ודאי בעניין רגיש כל כך כמו זה של חיובי גיטין וכפייתם, ולכן שינוי דרמטי זה שאנו מדברים עליו זוקק הסבר. ראשית, ודאי יהיה נכון להניח כי תרומה לשינוי בפסיקה הייתה בחילופי הדורות בבתי הדין הרבניים. ייתכן מאוד שרבים מן הדיינים שהתמנו משנות השמונים ואילך הם קשובים יותר לצורך לרכך את הקשיים שיוצרים דיני הגירושין ההלכתיים,²³⁹ וראינו כי ייתכן שאף לחשש מפני פריצת איסורי תורה שעלולה לבוא בשל הקשיים להתגרש יש משקל.²⁴⁰ אך אפשר להציע כי גורם מרכזי נוסף הוא השינוי החברתי עצמו בנוגע למוסד הגירושין, שינוי שהדיינים מגיבים אליו בפסיקתם. עיון בנתונים מלמד על עלייה ניכרת בשיעור הגירושין של זוגות יהודים במדינת ישראל בעשורים האחרונים.²⁴¹ מובן שעלייה זו מלמדת שהולכים ורבים האנשים הרואים בגירושין אופציה סבירה כאשר אינם מעוניינים בהמשך החיים המשותפים, והתפיסה שרק עילה קיצונית יכולה להצדיק גירושין הולכת ומצטמצמת בחברה הישראלית. אין ספק שחלק מן הביקורת הציבורית על קשיי הגירושין בבית הדין, ובעיקר על דרישה לקיומן של עילות גירושין המכילות אשם,²⁴² חלחלה לבתי הדין וגרמה לחלק מן הדיינים לחפש אפשרויות נוספות במקורות ההלכתיים לחיוב בגט.

זאת ועוד, גם אם לא נטען שיש השפעה ישירה של שיטות משפט זרות על פסיקת הדיינים, במחקר המשפט המשווה נהוג לדבר גם על השפעת ה"צייטגייסט", רוח הזמן, הפועלת על שיטות שונות בעת ובעונה אחת ומובילה אותן למגמות דומות, בהתחשב

238 ראו למשל יהודה יאיר בן מנחם "ותנהג את בנותי כשבויות חרב"? על פסיקת בתי הדין הרבניים בטענת 'מאיס עלי' באמתלה מבוררת" משפחה במשפט ו-217 (2013-2014); דיכובסקי לב שומע לשלמה, לעיל ה"ש 80, בעמ' קיב; פרובר ובארי, לעיל ה"ש 111.

239 ראו לעיל הטקסט הסמוך לה"ש 190 (כי מרבית הדיינים המחמירים בסוגיה דגן כבר פרשו). אשר לשינוי אופי הדיינים משנות השמונים ואילך והביקורת על כך מן הצד השמרני ראו עמיחי רדזינר "גט בהשגחת הבר"ץ: ענייני נישואין וגירושין בבתי דין פרטיים" (עתיד להתפרסם בכרך המשפט והחרדים של סדרת "משפט, חברה ותרבות") (להלן: רדזינר "גט בהשגחת הבר"ץ"); וראו גם הביקורת המרומזת בדברי הדיינים הוותיקים על הצעירים יותר בדבר שימוש היתר בעילת "מאיס עלי": פרובר ובארי, לעיל ה"ש 111.

240 ראו לעיל הטקסט הסמוך לה"ש 94.

241 על העלייה הניכרת במספר הגירושין אצל זוגות יהודים למן שנות השבעים של המאה הקודמת ראו נטע משה מבחר נתונים על גירושין בישראל (הכנסת, מרכז המחקר והמידע, 2013). עלייה זו לא פסחה אף על הציבור החרדי, וראו את הנתונים המובאים אצל: אהרן רבינוביץ "שיעור המתגרשים בחברה החרדית עלה בתוך עשור וחצי" הארץ (30.12.2017) <http://bit.ly/2Dgnuft>.

242 ראו למשל שיפמן שפה אחת, לעיל ה"ש 13; רוזן-צבי, לעיל ה"ש 45, בעמ' 168-169. מובן שביקורת רבה מתפרסמת בכלי התקשורת השונים ואף בזירה התרבותית באמצעות סרטים, מחזות וכו'.

כפועלן אל מול מציאות ואתגרים דומים.²⁴³ בהקשר דנן נוכל לתאר את העצמתה של שיטת רי"ו באמצעות דברים שכתב פרופ' גדעון ליבזון בהקשר אחר:²⁴⁴

לפעמים הגורמים הנידונים, ובמיוחד שיטת המשפט השכנה או השלטת, אינם משפיעים על יצירת נורמות חדשות, אך משמשים כגורם מאיץ לטיפוח מוסדות משפטיים או נורמות שהיו שקועות בשיטה הקולטת, ורק קיומם בשיטה השנייה חשף את קיומם או גרם לעיצובם לפי המקובל בשיטה הדומיננטית.

לאור זאת, האם יהיה מופרך לחשוב על קשר כלשהו בין "תחיית" שיטת רי"ו בשנות השבעים של המאה הקודמת ובין עליית משטר הגירושין ללא אשם בעולם המערבי? לא נוכל להתעלם מן העובדה כי עד לעשורים האחרונים של המאה העשרים שרר במדינות רבות משטר גירושין נוקשה למדי.²⁴⁵ באנגליה, למשל, קרע בלתי ניתן לאיחוי (Irretrievable breakdown) נקבע כעילת גירושין רק בשנת 1969,²⁴⁶ ובשנה זו גם אופשרו לראשונה גירושין ללא אשם בארצות הברית, במדינת קליפורניה. במדינות אחרות אירע השינוי רק בשנות השבעים ואף מאוחר יותר.²⁴⁷ בחלק מן המדינות אף נדרש זמן מינימלי של פירוד, הנע בין שנה לשש שנים.²⁴⁸

כדי לאשש השערה זו נזכיר כי חלק מהדיינים המצדדים בשיטת רי"ו אינם נמנעים מלהשתמש במונח, השאוב כמובן משיטות זרות: "מות הנישואין". כפי שראינו, זרותו של מונח זה להלכה הקלאסית גרמה למתקפה חריפה על המשתמשים בו:²⁴⁹ "הגישה של 'מות הנישואין' אין מקורה בדיני תורה ולא חז"ל, אלא בחוקי העמים ביחס לנישואין אזרחיים". אך גם אם ייטען שמדובר בסמנטיקה בלבד, ואנו איננו חושבים כך, הרי שלא ניתן להתעלם מן העובדה כי רעיון "מות הנישואין", שהתפתח במערכות משפט מערביות, התקבל על דעתן של שתי מערכות שיש להן זיקה ברורה לבתי הדין הרבניים: המשפט הישראלי, ובעיקר בית המשפט העליון, וחלק נרחב מן הפסיקה האורתודוקסית בארצות הברית.

243 ראו למשל David Ibbetson, *The Challenges of Comparative Legal History*, COMP. LEGAL HIST. 1 (2013). בהקשר היהודי ראו למשל גדעון ליבזון "משפט משווה יהודי – מוסלמי תולדות המחקר ובעיותיו" פעמים 62, 43, 63–66 (התשנ"ה).

244 שם, בעמ' 65.

245 לסקירת המהפכה שחלה בעניין זה ראו שחר ליפשיץ "ברצוני להתגרש ומייד! על ההסדרה האזרחית של הגירושים" עיוני משפט כח 671, 680–684 (2005) (להלן: ליפשיץ "ברצוני להתגרש ומייד!"), והמקורות המובאים שם. כפי שלפשיץ מראה, במדינות שונות אף לא היה ניתן להתגרש בהסכמה כשאינן אשם, דבר שכמובן שונה מן המסורת ההלכתית. למעשה, בניגוד לזכות לנישואין, הזכות לגירושין אינה מוכרת כזכות חוקתית אף כיום ברוב שיטות המשפט ובמשפט הבין לאומי. ראו איילת בלכר-פריגת וצבי טריגר "גירושים לכולם – המקרה של גירושים חד מיניים כמקרה מבחן" משפט ועסקים כא 81, 95–97 (2018).

246 STEPHEN CRETNEY, *FAMILY LAW IN THE TWENTIETH CENTURY: A HISTORY* 319 (2003).

247 ראו ליפשיץ "ברצוני להתגרש ומייד!", לעיל ה"ש 245.

248 ראו שם, ה"ש 22, 24–25, 27.

249 ראו לעיל ה"ש 107. כן ראו Avishalom Westreich, *The Right to Divorce in Jewish Law: Between Politics and Ideology*, 1 INT'L. J. JURIS. FAM. 177, 195 (2010).

מייד נשוב למסגרות אלה, אך לפני כן נוסיף כי אף אין ספק שהתפיסה שיש לחייב סרבנים בגט במקרה ברור של נישואין שהגיעו לקיצם תפסה לה מקום נרחב בדעת הקהל היהודית בארץ ובחו"ל, לרבות בקרב שומרי ההלכה, למן שנות השבעים של המאה הקודמת.²⁵⁰ בית הדין כמובן חשוף למגמות אלה, גם אם לא כל דיניו מאמצים אותן בפסיקתם כפי שראינו.²⁵¹ כאמור, הזיקה שבין חידושים ושינויים בפסיקה ההלכתית לבין שינויים במציאות המשפטית והחברתית היא תופעה ידועה לאורך כל הדורות, ומחקרים רבים נכתבו על כך. כדוגמה בעלמא נזכיר את סוגיית זכותן של נשים להשתתף בבחירות לתפקידים ציבוריים. כאשר עלתה הסוגיה בעשורים הראשונים של המאה העשרים, הייתה עמדת הרוב המכריע של הפוסקים, בארץ ישראל ובחו"ל, שההלכה אוסרת על נשים לבחור.²⁵² במהלך המאה העשרים עמדה זו הלכה והתבטלה, וכיום פוסקי ההלכה ברוב המכריע של זרמי האורתודוקסיה מתירים לנשים להצביע בבחירות ואף מעודד אותן לעשות זאת. האם לא ברי שהשינוי ההלכתי כרוך בשינוי המשפטי שהתרחש במדינות העולם בסוגיה זו?²⁵³

250 דומה שלא מקרה הוא שהארגון האורתודוקסי הראשון למען מסורבות גט (ודוק, אין מדובר במאבק למען ה"עגונה" הקלאסית שבעלה נעלם. פעילות כזו התקיימה גם בעבר) קם בארצות הברית רק בשנת 1977. ראו Jessica D. Miller, *The History of the Agunah in America: A Clash of Religious Law* (1997) and *Social Progress*, 19 WOMEN'S RTS. L. REP. 1, 11 (1997). טרם נערך מחקר היסטורי של תחילת המאבק למען מסורבות גט בישראל, אולם בחינה מדוקדקת באתר "עיתונות יהודית היסטורית" ובמסמכים שונים מארכיון המדינה מגלה כי גם בישראל ניתן לתארך את תחילת הדין הציבורי בבעיית סרבנות הגט ואת הצגתה כבעיה רחבה הדורשת פתרון בסוף שנות השבעים.

251 על השפעת המאבק למען מסורבות הגט על פעילותו של בית הדין ראו Tanya Zion-Waldoks, *Resistance, Tradition and Social Change: Orthodox Jewish Women Activists Fighting to Free Agunot in Israel* (2015) (unpublished Ph.D dissertation, Bar-Ilan University) (on file with author) (ראו בעיקר בפרק השמיני). על שינויים בפסיקות גירושין אשר נגרמו משינוי המציאות החברתית והמשפטית ראו רחל לבמור תמורות בעולם פסיקת בתי הדין הרבניים הממלכתיים: מחקר הלכתי וניתוח של פסיקות בתי הדין הרבניים בעניין גירושין (עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, התשע"א); רדזינר "לא המדרש עיקר אלא המעשה", לעיל ה"ש 198, בעמ' 59 ואילך. אשר להשפעת נורמות משפטיות "חיצוניות" מודרניות על בתי הדין הרבניים ראו יוסי שרעבי "בצלו של בג"ץ: זכויות אדם בבתי הדין הרבניים" בכלל ובפרט 1, 211, בייחוד 232-250 (2015). תחום שיש בו השפעה ברורה, שאף מפורשת בדברי חלק מהדיינים, של המשפט הישראלי על פסיקת בתי הדין הוא התחום של יחסי ממון בין בני זוג. לאחרונה עמד על כך בהרחבה אבישלום וסטרייך. ראו Avishalom Westreich, *Accommodating Religious Law with a Civil Legal System: Lessons from the Jewish Law Experience in Financial Family Matters*, 33 J. L. & RELIGION 481 (2018).

252 על סוגיה זו נכתב רבות. ראו לאחרונה מרגלית שילה *המאבק על הקול* 236-250 (2013), וההפניות המובאות שם.

253 בעת הדיון ההלכתי המרכזי בשאלה זו, מ-1918 ועד ראשית שנות העשרים, בעניין זכותן של נשים לבחור נציגים לאסיפה המכוננת של היישוב היהודי המאורגן בארץ, רק בחלק קטן ממדינות העולם הייתה לנשים זכות בחירה (ובארצות הברית נחקק התיקון ה-19 לחוקה המאפשר זכות זו ב-1920). על השינוי שחל ועל סיבותיו ה"חיצוניות", עמד השופט מנחם אלון בבג"ץ 153/87 שקדיאל נ' השר לענייני דתות, פ"ד מב(2) 221, 248-266 (1987). בהמשך דבריו, הוא מביא דוגמה נוספת לשינוי דומה בהלכה (היחס ללימוד תורה לנשים). ההנחה שהמציאות המשפטית בעולם השפיעה על עמדת הפוסקים לאסור

כאמור, השיח המשפטי בישראל הושפע מעליית רעיון "מות הנישואין" כעילה לגירושין בסוף שנות השישים. נוכל לראות זאת כשנשווה בין שתי הצעות חוק פרטיות שהוגשו לכנסת וביקשו לכונן בישראל מערכת אזרחית לנישואין וגירושין. הצעתה של חברת הכנסת אמה תלמי הועלתה על שולחן הכנסת ב-1963.²⁵⁴ סעיף 26 להצעה מציג את "הנסיבות שכל אחת מהן מצדיקה מתן צו גירושין" במקרה של גירושין בבית המשפט. מדובר בעילות שכולן מבוססות על התנהגות בן זוג שיש בה אשמה (למשל: "אחד מבני הזוג נטש את השני לחלוטין, ובמידה" או על קיומם של מום או מחלה המסכנים את בן הזוג התובע גירושין. לעומת זאת בהצעתו של חבר הכנסת אורי אבנרי שהוגשה בראשית 1972,²⁵⁵ ואשר רבים מסעיפיה הועתקו מהצעתה של תלמי, מופיעה בסעיף 15 עילה נוספת: "ואלה הנסיבות שכל אחת מהן מצדיקה מתן צו גירושין [...] (8) אם עולה בעליל לדעת בית המשפט כי אין סיכוי לחיי משפחה תקינים בין בני הזוג". סעיף זה חזר והופיע בהצעות חוק דומות שהוגשו בהמשך.²⁵⁶ דומה שהצעות חוק אלו משקפות הלכי רוח שהחלו רווחים בציבור הישראלי, וכי בית הדין הרבני היה גם הוא חשוף אליהם.²⁵⁷

השינוי בתפיסת עילות הגירושין במפנה העשורים השביעי והשמיני של המאה הקודמת ניכר גם באותם מקרים מועטים שבהם דן בעניינין בית המשפט העליון (ומטבע הדברים היה הדיון בעתירות שהוגשו נגד בית הדין).²⁵⁸ ב-1964 ניתן פסק הדין בפרשת שטרייט.²⁵⁹

בחירת נשים, וממילא השינויים בה, הביאו בהמשך להיתר העולה גם בתוככי העולם התורני. לדיון, ראו למשל: ארי יצחק שבט "מעמד האישה – בין הלכה להנהגה: איך באמת הורה הרב קוק בפועל בעניין 'בחירת נשים' – תעודות חדשות וחדשניות" מעשה חשב ב 79, 81 (התשע"ח), והמאמרים ההלכתיים הנזכרים שם, בה"ש 9; יעקב אריאל "האשה בעידן המודרני לאור ההלכה" טללי אורות יג <http://bit.ly/2DirJg> (בנוגע לעמדתו של הרב קוק בשנות העשרים של המאה הקודמת: "מן הראוי להעיר שבאותה עת זכות בחירה לנשים לא נהגה בכל מדינות העולם המתקדם [...] הדעת נותנת שעם השתנות הנורמות, גם נשים המקפידות על צניעותן אינן רואות בהשתתפות בבחירות פגיעה בצניעותן וברמתן הרוחנית, ואדרבה, דוקא בגלל איכפתיותן לרמתה של החברה הן מעוניינות להשפיע עליה באמצעות בחירת מנהיגות ראויה. גם הרב היה מסכים לנוהג הקיים כיום שלפיו נשים משתתפות בבחירות").

254 הצעת חוק הנישואין והגירושין, התשכ"ב–1962, ד"כ 1.1963, 23.1.926.

255 הצעת חוק הנישואין והגירושין האזרחיים, התשל"א–1971, ד"כ 16.2.1972.

256 ראו למשל ס' 8 להצעת חוק נישואין וגירושין, התשל"ו–1976, ד"כ 8.12.1976; ס' 7 להצעת חוק נישואין וגירושין, התשל"ט–1978, ד"כ 6.5.1979.

257 ניתן אולי להעלות את ההשערה כי בית הדין "גילה" את שיטת רי"ו מתוך חשש שמא היעדר הכרה בעילת "מות הנישואין", יעודד הכרה בנישואין וגירושין אזרחיים בישראל. במילים אחרות, אין מדובר בשינוי מתוך הכרה של שינוי התפיסה החברתית בעניין גירושין וקבלתה, אלא בשל החשש לנטילת סמכותו. במקרה זה אין מדובר בהשערה סבירה במיוחד ולו משום שהצעות החוק האלה היו חסרות סיכוי, ואף לא עברו את מחסום הקריאה המוקדמת. עם זאת, טענה זו – כלומר החשש מפני חקיקת חוק נישואין אזרחיים – עלתה כהסבר לכמה פסיקות מקלות בתחום דיני המשפחה בשנות השבעים של המאה הקודמת. ראו אביעד יחיאל הולנדר דיוקנו ההלכתי של הרב שלמה גורן: עיונים בשיקולי הפסיקה ודרכי הביסוס במאמרו ההלכתיים 292–307, 351–355 (עבודת לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, התשע"א) (ניתן לראות שם שהחשש הזה מופיע בדברי הרב הראשי, הרב שלמה גורן, עצמו).

258 לעמדת בית המשפט העליון בשנים מאוחרות יותר, עמדה המצדדת כמובן בעילת "מות הנישואין". ראו למשל לעיל ה"ש 8 ולהלן ה"ש 283.

העתירה (שקיבלו אותה חמשת שופטי ההרכב) עסקה בהיתר נישואין לאישה שנייה שנתן בית הדין (ואשר אושר בידי הרב הראשי כדרישת החוק) לגבר שאשתו סירבה להתגרש ממנו למרות תשע שנות פירוד, דבר שהביא לחיובה בגט בבית הדין. אין ספק שבסיס מרכזי לחיוב הגט ולהיתר היה העובדה כי הזוג נישא בנישואין אזרחיים (אשר אינם נישואין של ממש לדעת רוב הפוסקים²⁶⁰), ועניין זה עולה בדברי בית המשפט העליון שסבר כי לא ייתכן שבית הדין לא יכבד את כללי המשפט הבין-לאומי שמכוחם יש להכיר בנישואין אלה. אולם בית המשפט אינו מגביל את דבריו לנישואין אזרחיים וקובע הלכה כללית שלפיה פירוד ממושך אינו כלל עילה המאפשרת לבית הדין לתת לבעל יהודי היתר נישואין. לדברי השופט זילברג:²⁶¹

גם העובדה שבני הזוג חיים בנפרד זה מזה כתשע שנים, אינה יכולה לשמש עילה למתן ההיתר. מעולם לא שמענו ובשום מקום לא נאמר, כי פירוד ממושך ישמש "טעם מבורר להתיר" במובן תקנת החרם דרבינו גרשום הנ"ל.

קביעה דומה בדבר העילות להיתר חרם דרבינו גרשום מופיעה בדברי השופט חיים כהן.²⁶² לא ניכנס כאן לשאלת נכונות הדברים מבחינה הלכתית,²⁶³ אך גם לא ניתן להימלט מן העובדה שהשופטים סבורים שכפי שפירוד ממושך אינו עילה למתן היתר נישואין, הוא גם אינו עילה המאפשרת לגרש אישה בניגוד לרצונה.²⁶⁴ זאת ועוד, בדבריהם עולה בבירור הנמקד שלפיו לא ייתכן להכיר בישראל בפירוד ממושך כעילה כל עוד אין הוא מוכר ככזה במדינות שבהן בוצעו הנישואין האזרחיים.²⁶⁵ והנה, עניין זה שב ועלה בבית המשפט העליון בשנת 1969. בפרשת בורונובסקי עתרה אישה לבג"ץ בסיטואציה דומה: לאחר פירוד של יותר מעשר שנים שהביא לחיובה בגט, קיבל בעלה היתר נישואין. אולם הפעם קבעו שלושת שופטי בג"ץ כי לא יתערבו בהיתר שקיבל הבעל.²⁶⁶ בשונה מן הזוג שטרייט, כאן נישאו בני הזוג כדת משה וישראל, אולם כאמור נקודה זו אינה אמורה להיות כבדת משקל, לפחות לפי טיעונו של השופט זילברג שצוטט לעיל²⁶⁷ (להפך. כאן – בניגוד למקרה

259 בג"ץ 301/63 שטרייט נ' הרב הראשי לישראל, פ"ד יח (1) 598 (1964).

260 ראו למשל עמיחי רדזינר "אכן, רטוריקה בלבד" משפחה במשפט ו-579, 589-590 (התשע"ג-התשע"ד) (להלן: רדזינר "אכן, רטוריקה בלבד"), והמקורות הנזכרים שם.

261 ראו עניין שטרייט, לעיל ה"ש 259, בעמ' 615.

262 שם, בעמ' 613.

263 אין ספק שיש פוסקים, גם אשכנזים, הסבורים שניתן להתיר חדר"ג גם במקרה של פירוד או בכל מקרה שבית הדין סבור שהוא נחוץ (ראו הפניות בדברי הרב לאו בערעור (גדול) 992236/1 (פורסם בנבו, 17.5.2015)).

264 הדברים מפורשים בדברי השופט כהן בעניין שטרייט, לעיל ה"ש 259, בעמ' 612. אין ספק שכך סבר גם השופט זילברג, שעמד על כך שהחרם של רבינו גרשום, האוסר לגרש אישה בעל כורחה, חמור בהרבה מהחרם האוסר נישואי אישה שנייה (ראו דבריו בבג"ץ 235/68 ר' ב' נ' הרבנים הראשיים, פ"ד כ 462, 471 (1969)).

265 ראו עניין שטרייט, שם, בעמ' 613 (דברי השופט כהן), 627 (דברי השופט זילברג: "ולא ייתכן כי מדינת ישראל תשמש תל-תלפיות לכל בעל "אזרחי" הרוצה להיפטר מאשת-נעוריו").

266 בג"ץ 235/68, לעיל ה"ש 264.

267 הטענה שמקרה זה שונה ממקרה שטרייט בשל העובדה שהאחרונים נישאו לפי חוקי מדינה אחרת שיש לכבדם, אכן עולה בדבריו של השופט בנימין הלוי (שם, בעמ' 473).

שטרייט – מדובר בנישואין שחרם דרבינו גרשום ודאי חל עליהם). בכל זאת זילברברג, שישב בראש ההרכב, סבר שיש לבטל את הלכת שטרייט, וכי לא יהיה נכון להגביל את יכולת השימוש של בתי הדין בהיתרי נישואין כאשר הם רואים לנכון להשתמש בהם. כידוע, פרשת בורונובסקי זכתה ב-1971 לדיון נוסף בהרכב של חמישה שופטים. שניים מן השופטים שישבו בבג"ץ שטרייט ישבו גם בו: חיים כהן ואליהו מני. כהן היה השופט היחיד בהרכב של הדיון הנוסף שסבר שאין לשנות את הלכת שטרייט, וכי הפירוד הממושך אינו עילה למתן היתר נישואין. אולם אפילו מדבריו עולה במפורש כי הבעיה נעוצה לדעתו במתן ההיתר, אך לא בעילה. במילים אחרות: לדידו, במקרה זה היה בית הדין יכול וצריך לכפות את האישה לקבלת גט בגין הפירוד הממושך, אך לשון החוק המאפשרת לו כפייה זו אינה מאפשרת מתן היתר נישואין לבעל.²⁶⁸ לעומתו, השופט מני מודה כי עמדתו בפרשת שטרייט בטעות יסודה, והוא הצטרף לדעת הרוב שהוביל הנשיא אגרנט.²⁶⁹ אגרנט מצביע על הפגמים שנפלו לדעתו בהלכת שטרייט וקובע כי יש לבטלה, אך לענייננו חשובה במיוחד תמיכתו בעמדת בית הדין שלפיה חיוב הגירושין, ובעקבותיו היתר הנישואין לבעל,²⁷⁰ ניתנו בצדק רב.

שכן החיוב בגירושין, שהוטל על הצדדים, מבוסס על עובדת קיום המצב ההרוס לחלוטין של חיי הנישואין במשך זמן רב ועל עובדת הפירוד הארוך שביניהם, ללא תקווה לתיקון חייהם המעורערים.

השינוי שחל בתפיסתו של בית המשפט העליון כאשר להצדקת הגירושין במקרה של "מות הנישואין" ניכר גם בפרשת שמואל משנת 1985.²⁷¹ בדומה לפרשת שטרייט, גם כאן מדובר בבני זוג שנישאו בנישואין אזרחיים. האישה חויבה בגט בבית הדין הרבני, ואז עתרה וטענה כי לבית הדין אין סמכות לדון בתביעת הגירושין של בעלה. טענותיה והדרך שבה נדחו אינן מענייננו. החשיבות קיימת בדבריו של השופט (כתוארו אז) ברק, אשר מדגיש, בניגוד לאמור בבג"ץ שטרייט, כי "מות הנישואין" הוא אכן עילה ראויה. לפי דברי בית הדין כי "לא נראה שבמצב הפירוד שביניהם כיום יש מקום להמשך חיי שלום, או לשקם את חייהם בשותפות להבא", אין מקום להתערבות בג"ץ בשל החשש כי העילה היחידה לחיוב האישה בגט הייתה עובדת הנישואין האזרחיים.²⁷² מי שעמד יפה על השינוי שחל בתפיסתו של בית המשפט העליון בין פרשות שטרייט ושמואל הוא פרופ' פנחס שיפמן.²⁷³ לדבריו, ההבדל בין פסקי הדין נובע ככל הנראה מאימוץ "הגישה הכובשת יותר ויותר את הלבבות בשיטות משפט מערביות [ו] היא, שגירושין אינם צריכים להינתן על יסוד אשמתו של הנתבע כי אם

268 ד"נ 10/69 בורונובסקי נ' הרב הראשי לישראל הרב ניסים, פ"ד כה (1) 14, 18–21 (1971). בית הדין כמובן העדיף את מתן ההיתר על פני כפיית האישה (ראו לעיל ה"ש 264).

269 שם, בעמ' 52.

270 ראו שם, בעמ' 48, 51; וכן שם, בעמ' 49 (הוא מביע את צערו על שסיבה מוצדקת זו לגירושין אינה מופעלת כאשר הבעל הוא הסרבן). אכן, כפי שראינו, באותה עת עדיין לא ננקטה שיטת רי"ו. דומה שכיום תחושה זו בדבר אפליית האישה במקרה של פירוד ממושך כבר מוצדקת הרבה פחות.

271 בג"ץ 148/84 שמואל נ' בית הדין הרבני האזורי בתל-אביב, פ"ד לט (4) 393 (1985).

272 שם, בעמ' 398.

273 פנחס שיפמן "על הזכות להתגיר, על הזכות להתגרש ועל חובת ההכרעה" משפטים טו 212, 221–227 (1986).

על יסוד כשלון הנישואין ללא תקנה".²⁷⁴ תפיסתו זו של בית המשפט העליון בדבר "מות הנישואין" כעילת פירוד מוצדקת עולה גם בהקשרים כלכליים, אך לא זה המקום להאריך בכך.²⁷⁵ האם יהיה מופרך להניח שהתהליך של עליית תפיסת "מות הנישואין" המשתקף במשפט הישראלי לא פסח גם על בית הדין הרבני? עלייתה של עילת "מות הנישואין" בולטת גם בשיח ההלכתי שבארצות הברית. גדול פוסקי ארצות הברית הרב משה פיינשטיין כתב בשנת 1977 תשובה הלכתית קצרה ונעדרת כל מקור הלכתי:²⁷⁶

ובדבר איש ואשה שזה הרבה שנים שליכא [=שאיין] שלום בית, וכבר שנה וחצי דרים במקומות מופרדים, וכבר ישבו ב"ד חשוב ולא עלה בידם לעשות שלום ביניהם [...] אז מדין התורה באופן כזה מוכרחין להתגרש ואין רשות לשום צד לעגן, לא הבעל את אשתו ולא האשה את הבעל.

ואכן, גם בקרב בתי דין שונים בארצות הברית הולכת ורווחת הגישה שלפיה "מות הנישואין" היא עילה לחיוב גט.²⁷⁷ הדבר ניכר במיוחד בהסכם קדם-הנישואין למניעת סרבנות גט הרווח בארצות הברית.²⁷⁸ בקצירת האומר נציין כי ההסכם מחייב את הצדדים להופיע בפני בית הדין של אמריקה (=BDA) ומחייב את הבעל לשלם לאשתו סכום מזונות של 150 דולר ליום מעת הפירוד ועד מתן הגט (אלא אם האישה עצמה אינה משתפת פעולה עם בית הדין). והדבר נועד כמובן להטיל עליו לחץ כספי ניכר שיגרום לו לתת את הגט. מעצביו של ההסכם, מן הרבנים הבולטים באורתודוקסייה האמריקאית, אינם מסתירים את העובדה שההסכם אימץ את רעיון "מות הנישואין" מן המציאות המשפטית והחברתית האמריקאית, ועל כן אינו דורש אשמה כלשהי (גם אם לא ניתן להתעלם מכך שחלקם מעלים את החשש שמדיניות גירושין שמרנית בבית הדין תגרום לבני זוג להסתפק בגירושין האזרחיים).²⁷⁹ כך למשל כתב הרב יונה רייס שמכהן כיום כאב בית הדין של שיקגו, המציע הגדרה מודרנית ורחבה למונח "עגונה":²⁸⁰

274 שם, בעמ' 225. ראו גם דבריו במאמרו: פנחס שיפמן "דיני משפחה אורחיים שיצאו מן הארון: על תרומתו של הנשיא ברק לדיני המשפחה" ספר ברק: עיונים בעשייתו השיפוטית של אהרן ברק 575, 587 (ברק מדינה, איל זמיר וסיליה וסרשטיין-פסברג עורכים, 2009).

275 ראו למשל פנחס שיפמן "על המשפחה החדשה: קווי פתיחה לדיון" עיוני משפט כח 643, 654-655 (2005).

276 משה פיינשטיין שו"ת אגרות משה, יורה דעה, חלק ד, סימן טו. תשובה זו מצוטטת במספר פסקי דין רבניים לצד שיטות רי"ו ורח"פ (ראו למשל תיק 289160/5, לעיל ה"ש 186).

277 A. YEHUDA WARBURG, RABBINIC AUTHORITY: THE VISION AND THE REALITY vol. 2 207 (2016).

278 להרחבה ולניתוח של הסכם זה ראו רדזינר "גיטין – מצוות התלויות בארץ?", לעיל ה"ש 113, והמקורות הרבים המובאים שם. נציין כי ארגון הרבנים הגדול ביותר בצפון אמריקה – The Rabbinical Council of America (RCA) – קבע כי אסור לחבריו לערוך קידושין ללא חתימה על הסכם זה (ראו Rabbinical Council of America, *A Powerful Advance to Prevent Using Jewish Law to Cause Human Suffering* (Sep. 22, 2016) <https://goo.gl/bBTfB2>). במאמרו של רדזינר אף הוסבר כי גם דינים ישראלים התומכים בשיטת רי"ו מתנגדים להסכם משום שהוא אינו דורש חיוב בגט בבית הדין (רדזינר "גיטין – מצוות התלויות בארץ?", שם, בעמ' 41).

279 שם, בעמ' 33-37. המאמר גם עומד בהרחבה על כך שהחשש הנזכר הוא טיעון מרכזי בקרב פוסקים הסבורים שההסכם אינו ראוי לשימוש בישראל, שבה אין מערכת גירושין אזרחית. עם זאת, הוא גם עומד

An agunah, broadly defined, is a woman who is no longer in a functional marriage and who cannot remarry because her husband cannot or will not give her a get and is also not known to be dead. As a general rule, a marriage is no longer functional and a get should therefore be given in any case where a husband and wife no longer desire to live together as husband and wife or if a beit din concludes that there is no chance for shalom bayit [reconciliation] between them [...] even if one party acts wrongly to the other, it is *never* correct for either the husband to withhold a get or for the wife to refuse a get when a marriage is clearly over.

ושוב, נדגיש שאין אנו טוענים להשפעה ישירה של המציאות המשפטית במערכות משפט אחרות על פסיקת בתי הדין הרבניים. ברי לנו כי סביר למדי שהדיינים לא עקבו אחרי שינוי חוקי הגירושין בעולם ולא קראו מחקרים על כך. עם זאת המגמות שחלו בעולם המערבי השפיעו גם על תפיסתו של חלק לא מבוטל מן האוכלוסייה היהודית בארץ הכפופה בדיני הנישואין והגירושין שלה לבתי הדין הרבניים, מרצונה או שלא מרצונה, וכן על השיח המשפטי בישראל ועל הפסיקה ההלכתית בארצות הברית. בבואם לחפש מקור שיוכל להצדיק את הפירוד הממושך כעילת גירושין, היו יכולים הדיינים שחפצו בכך לסמוך על שיטת רי"ו ש"נתגלתה" במקרה או שלא במקרה זה לא מכבר. לעיל הסברנו במה היה יתרונה הגדול של שיטה זו.

ז. דברי סיום

בפסק הדין המכונה "בני נח"²⁸¹ השווה הרב דיכובסקי בין הדרך שבה הלך בית הדין במקרה שלפניו,²⁸² שבו נישאו הצדדים אזרחית, ובין דרך פעולתו בגירושיו זוג שנישא כהלכה. בעניין אחד הוא מצא דמיון:

הוברר לנו, ששלום לא ישכון בין הצדדים. קיימת התנגדות חריפה מצידו של האישה להמשך המצב הפורמלי של נישואין, ואין טעם להשאיר את הצדדים במצב של קשר על גבי הנייר בלבד. העילה לקביעת פירוד בין הצדדים היא "תום הנישואין". שני הצדדים יודעים היטב שנישואיהם הגיעו לידי סיום, וכי השלום מהם והלאה. יצוין שגם בנישואין כדת משה וישראל מהווה המצב של פירוד מוחלט וחוסר סיכוי לשינוי, עילה למתן פסק דין לגירושין.

על קולות אחרים, הטוענים שגם בישראל אין מניעה של ממש לפתיחת חיים זוגיים ללא גט (שם, בעמ' 31–21).

Jonathan Reiss, *Jewish Divorce and the Role of Beit Din*, JEWISH LAW (1999) 280 <https://goo.gl/zMWrhf> (ההדגשה במקור).

281 ערעור (גדול) 4276/03 (פורסם בנבו, 11.11.2003).

282 אין אנו טוענים שכך הוא אכן עשה בפועל. כידוע, פסק דין זה נכתב למען בית המשפט העליון ומתוך חשש לסמכויות בית הדין, וספק עד כמה הוא בכלל מייצג את תפיסת הדיינים (כולל אלה שכתבו אותו), לרבות לעניין עילת הגירושין מנישואין אזרחיים המוצגת בו (רדזינר "אכן, רטוריקה בלבד", לעיל ה"ש 260).

ניכר שדברים אלה התקבלו על דעתו של נשיא בית המשפט העליון השופט אהרן ברק.²⁸³ מצד אחד הוא אכן תומך בעילת הגירושין של "תום/מות הנישואין", ומצד אחר הוא קובע שאין לאפשר "גירושים חפוזים ונמהרים", ואף הוא משווה בין הנישואין האזרחיים לנישואין כדמו"י:

על בית הדין לעשות מאמץ להיכנס לעובי הקורה. עליו לקבל תמונה מלאה על מערכת היחסים במשפחה. עליו לבדוק שאכן הקרע בין בני הזוג אינו ניתן לאיחוי, עד כדי הרס חיי הנישואין. יש לבחון את עומק המשבר. אין לדחוף את הצדדים להלך רוח של פירוק המשפחה. יש למצות את האפשרות להשכין "שלום בית" בין בני הזוג, כמקובל בתביעות גירושין בין בני זוג שנישאו כדת משה וישראל. תקופת הביניים של הביורור בבית הדין עשויה היא עצמה, במקרים מסוימים, לצנן את להיטות בן הזוג לפירוק הנישואין [...]

על-פי רוב, סירוב להעניק סעד של גירושין אינו מאחה את הקרע בין בני הזוג. יש לאפשר התנתקות מקשרים הרוסים [...] אין לראות עוול בגירושין לפי דרישתו של אחד מבני הזוג כאשר התא המשפחתי התפרק בפועל וחיי הנישואין התרוקנו מתוכנם. גישה זו מאזנת כראוי בין הצורך להגן על יציבות הנישואין, מחד גיסא, ועל חירות הפרט בעיצוב חייו האישיים, מאידך גיסא.

על רקע עלייתה של שיטת רי"ו, שיטה המדברת על אפשרות של "התנתקות מקשרים הרוסים" מחד, אך מציעה "תקופת ביניים" כדי שלא "לדחוף את הצדדים להלך רוח של פירוק המשפחה" מאידך, הדמיון שמציעים הרב דיכובסקי והנשיא ברק בין דרך גירושין אזרחית מקובלת ובין גירושין מנישואין כדת משה וישראל, מובן לגמרי.²⁸⁴ גם אם בבתי הדין עדיין קיימת אופוזיציה, בשתיקה או בגלוי, לשיטת רי"ו, לא ניתן להתעלם מעלייתה המהירה וממשמעותה הדרמטית. עצם העובדה שבתי דין מדברים לפי תומם על חיוב בגט ואף על הפעלת סנקציות אך ורק בגין עיגון בן הזוג,²⁸⁵ ולא חשוב אם מדובר באיש או באישה, היא חידוש חשוב שקשה להמעיט בערכו. ייתכן שאילו הייתה מודעות ציבורית רחבה להתפתחות חשובה זו, חלק מן הביקורת כלפי בתי הדין היה מוקהה, ואמון המתדיינים בו היה משתפר.²⁸⁶

283 בג"ץ 2232/03 פלונית נ' בית הדין הרבני האזורי ת"א-יפו, פס' 36–39 לפסק הדין (פורסם בנבו, 21.11.2006). לדיון בשיטתו ראו שחר ליפשיץ "דיני המשפחה בעידן האזרחי: מדיני הנישואין של מי שנשאו מחוץ לגבולות המדינה אל היום שאחרי כינונם של נישואים אזרחיים בישראל" משפט ועסקים י 481–475, 447 (2009).

284 השוו וסטרייך "בחזרה לעתיד", לעיל ה"ש 55, בעמ' 92, 95–97.

285 ראו למשל תיק (אזורי חי') 586006/4 (פורסם בנבו, 23.8.2011); תיק (אזורי צפת) 832258/1 (פורסם בנבו, 18.5.2012).

286 ביקורת בולטת שהועלתה נגד בתי הדין בשנים האחרונות מצויה בסרט "גט – המשפט של ויזאן אמסלם" (קרן קולנוע ישראלי ואח', 2014) של האחים שלומי ורונית אלקבץ, ובדיון הציבורי שעורר. הסרט עוסק בקוצר ידו של בית הדין לסייע למסורבת גט במקרה מובהק של "מות הנישואין". בתגובה עליו אמר מנכ"ל בתי הדין הרבניים עוה"ד שמעון יעקבי, ובצדק לדעתנו, כי המציאות ברבים מן

ברור שהגירושין היום "קלים" הרבה יותר משהיו בעבר, וכפי שראינו דבר זה הוא לצנינים בעיני הסבורים שהדבר מנוגד למסורת המקובלת לדעתם בעם ישראל, והוא בבחינת חיקוי לגירושין המקובלים באומות העולם. דברים אלה באים לידי ביטוי באחד החיבורים החריפים שיצאו בשנים האחרונות נגד בתי הדין הרבניים הרשמיים. טענתו המרכזית של החיבור היא שהדיינים המכהנים בהם מסדרים ביד קלה גיטין מעושים ופסולים, ולכן ראוי לפנות לבתי דין פרטיים: 287

וכאן המקום להתריע על "דיינים מטעם" שכשהבעל והאשה מרדו זה על זה ושניהם אינם חפצים בחיי נשואין הם מחייבים את הבעל בגט, ומטילים עליו הגבלות חמורות (שכמבואר לעיל [...]) דינם ככפייה גמורה). והם מסתמכים על דבריו של רבינו ירוחם (מישרים נתיב כג ח"ח) שכתב בזה"ל [...]

ושוכחים דיינים אלו שרבינו ירוחם בזה הוא דעה יחידאה [=יחידה] שלא הובאה בשאר ראשונים ובפוסקים כלל [...]. בתיקים רבים העו"ד או הטוען רבני בשיטת "העתק הדבק" במחשב, בכל סיכום דיון טורחים להביא את רבינו ירוחם כיון שהניסיון הראה להם שאצל "דיינים" מסויימים זה עובד להביא "לפסק" של חיוב גט, ואוי לאותה בושה [...]

ועל כן כאשר האשה מגישה תביעת גירושין שכמעט בכל המקרים היא כבר מורדת, אין צריך לומר שאם הבעל רוצה שלום בית, דאין כפייה אפילו לרבינו ירוחם, אלא אפילו כאשר הבעל ג"כ אינו מעוניין בשלום, והרי זה מרדו זה על זה, אין בזה דין כפייה ואפילו לא חיוב להכרעת הפוסקים (דלא כרבינו ירוחם).

אנו כמובן איננו שותפים למסקנותיו של מחבר זה, שלדידו גם בעילות חמורות הרבה יותר לא ניתן לכפות, 288 אולם אם נתעלם מן הטון, הרי שעל העובדות שהוא מביא – החידוש שיש בשיטת רי"ו, המקרים הרבים שניתן להשתמש בה, ומשמעותה ברבים מבתי הדין – קשה מאוד לחלוק.

ההרכבים שונה מזו המתוארת בסרט, וכי "במהלך השנים חלו שינויי גישה אצל הדיינים" המחייבים בגט במקרים דומים לזה המוצג בסרט, בין היתר על סמך שיטת רי"ו (ליאת נטוביץ קושיצקי "סורגים שקופים" מוסף צדק – מקור ראשון 1, 898, 5 (24.10.2014)).

287 משפטי ישראל: איסור הליכה לבתי משפט ולבתי הדין הרבניים הפועלים לפי חוקי המדינה קמח-קמט (התשע"ג); ראו גם שם, בעמ' קלט-קמ. על חיבור בעייתי זה ראו רדזינר "גט בהשגחת הבר"ץ", לעיל ה"ש 239, ה"ש 152.

288 ראו למשל שם, בעמ' צט-קז (לגבי איסור כפיית גט בגין אלימות קשה ומוכחת של הבעל).